

Θέματα Ιστορίας

Για τις πηγές

- Γράφω όσα περισσότερα ξέρω (αρκεί να σχετίζονται με το θέμα).
- Αποφεύγω τις υπερβολικές επαναλήψεις ιδεών, λέξεων, φράσεων.
- Αποφεύγω την αυτολεξεί παράθεση λογοτεχνικών ή μεταφορικών φράσεων του βιβλίου, γιατί δείχνει έλλειψη κριτικής σκέψης.
- Αναφέρω όλα τα καινούργια στοιχεία που προσθέτει η πηγή και δεν υπάρχουν στο βιβλίο. Αν χρειαστεί, επισημαίνω κιόλας ότι αυτά τα στοιχεία είναι νέες αποκλειστικές πληροφορίες που έμαθα από την πηγή.
- Όσα στοιχεία είναι κοινά ανάμεσα στο βιβλίο και στην πηγή, τα επισημαίνω και προσπαθώ να τα αναμείξω (αντί να παραθέσω πρώτα όλο το βιβλίο και μετά όλη την πηγή), ώστε να δείξω (πάλι) την κριτική μου σκέψη.
- Προσπαθώ να προσαρμόσω τις διαρθρωτικές λέξεις του βιβλίου, ώστε να ταιριάζουν με τη διάρθρωση που ακολουθεί το δικό μου κείμενο, και όχι απλώς να τις αντιγράψω.
- Γράφω, αν μπορώ, έναν σύντομο πρόλογο και μια κατακλείδα.
- Ιδανικά, αναλύω και με δικά μου λόγια (συνώνυμα, κ.λπ.) τόσο την πηγή όσο και το βιβλίο.

Οικονομία

Δημογραφικά δεδομένα (1830)

Πληθυσμός

- χώρα φτωχή, με απαρχαιωμένες δομές
- χώρα μικρή
  - σύνορα στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού: μόνο Μωριάς [= Πελοπόννησος] και Ρούμελη [= Στερεά Ελλάδα], μαζί με Βόρειες Σποράδες και Κυκλάδες / αργότερα Επτάνησα (1864) και Θεσσαλία (1881), αλλά όχι Μακεδονία
- χώρα ολιγάνθρωπη-αραιοκατοικημένη
  - χαμηλή πυκνότητα ανά τ.χμ.: 15 έως 43 κάτοικοι, πολύ λιγότεροι από τη Δυτική Ευρώπη
  - γρήγορη αλλά όχι αρκετή αύξηση πληθυσμού (κατώτερη από τα δημογραφικά περιθώρια)
- χώρα εξαντλημένη
  - εδάφη γυμνά από υπερβόσκηση και υλοτομία
  - εδάφη χέρσα, δηλαδή άγονα ή ακαλλιέργητα λόγω αγρανάπαυσης*
  - λίγα μόνο περιφραγμένα περιβόλια
- περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες και παραγωγικά πλεονάσματα
- καταστροφή σε περιόδους αστάθειας (ναυτικός αποκλεισμός του 1854 από Αγγλία και Γαλλία κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο έφερε πείνα, αρρώστια, θανάτους)

Μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα

- μικρές πόλεις-χωριά που δεν μεγάλωναν αρκετά ώστε να μοιάζουν με τα αστικά κέντρα της Δύσης
- μέσα στην Ελλάδα: περιορισμένη μετακίνηση στις πόλεις, όχι απαραίτητα για εγκατάσταση, λόγω αργής ανάπτυξης παραγωγικών δραστηριοτήτων και έλλειψης ευκαιριών
- έξω από την Ελλάδα: μεγάλη μετανάστευση αγροτών σε Ανατολική Μεσόγειο, Μαύρη Θάλασσα, Δούναβη, Ρωσία, Μ. Ασία, Αίγυπτο και αργότερα Αμερική (λόγω κρίσης στο εμπόριο σταφίδας)

*Η αγρανάπαυση επιβαλλόταν όταν π.χ. δεν υπήρχαν λιπάσματα, για να μην «κουραστεί» το χωράφι και σταματήσει να παράγει. Όμως, αν κρατούσε πολύ καιρό, το χωράφι έμενε ακαλλιέργητο, δεν υπήρχε παραγωγή και οι γεωργοί αναγκαζόνταν ενίοτε ακόμη και να μεταναστεύσουν.

Σωστό ή Λάθος;

- Το 1864 τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας έφθαναν στη γραμμή Αμβρακικού - Παγασητικού.
- Η μετακίνηση των ανθρώπων από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα μετά την Ελληνική Επανάσταση εξασφάλιζε πολλές ευκαιρίες στους νεοφερμένους.

- Η σταφιδική κρίση στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς την Αμερική.
- Η σταφιδική κρίση προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης πέρα από τον Ατλαντικό.
- Τον 19ο αι. οι μεταναστεύσεις του αγροτικού πληθυσμού προς τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας ήταν συχνό φαινόμενο.
- Για τα ευρωπαϊκά μέτρα, την περίοδο μετά την επανάσταση, οι πόλεις της Ελλάδας έμοιαζαν με μεγάλα χωριά.
- Το ελληνικό κράτος διευρύνθηκε το 1864 με την προσάρτηση των Επτανήσων.
- Το ελληνικό κράτος διευρύνθηκε με την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1864.
- Ο ναυτικός αποκλεισμός από τους Αγγλο-Γάλλους κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου προκάλεσε πολλά δεινά στους Έλληνες.
- Η σταφιδική κρίση στα τέλη του 19ου - αρχές 20ού αιώνα προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας.
- Η σταφιδική κρίση προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης πέρα από τον Ατλαντικό.
- Η σταφιδική κρίση προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς την Αίγυπτο και τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας.

Παραγωγικές δυνάμεις (1830)

Χώρα ανατολική, όχι δυτική

- μοιάζει με την Ανατολή και όχι τη Δύση, που όμως ήταν το ζητούμενο
- χωρίς κέντρα ανάπτυξης
- χωρίς προϋποθέσεις: πρώτες ύλες, πλεονάζον ειδικευμένο ή φθινό εργατικό δυναμικό, ιδιωτικό και δημόσιο κεφάλαιο, εσωτερική αγορά
- ανταγωνισμός μικρής-στάσιμης-φτωχής Ελλάδας με πνευματικά, οικονομικά, παραγωγικά κέντρα ελληνισμού του εξωτερικού: Ουκρανία, Σουδάν, Δούναβης, Καύκασος, Σμύρνη, Κιλικία
- Μόνο στο τέλος του 19ου αι., λόγω δυσμενέστερων οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, η Ελλάδα έγινε καταφύγιο και πεδίο οικονομικών δραστηριοτήτων για τους Έλληνες του εξωτερικού.

Αποτέλεσμα

- πρόοδος των Ελλήνων του εξωτερικού => ενίσχυση της ιδέας ότι το ελληνικό κράτος είναι ημιτελές
- ανάπτυξη Μεγάλης Ιδέας για εθνική ολοκλήρωση με διεύρυνση συνόρων, με επιπτώσεις πολιτικές και οικονομικές
  - στροφή σε εξωτερικά ζητήματα (Κρήτη, Μακεδονία)
  - παραμέληση εσωτερικών ζητημάτων, οικονομικής ανόρθωσης και γεφύρωσης του χάσματος με τη Δύση
  - μεγάλο κόστος προσπαθειών: οικονομία-έρμαιο των εθνικών κρίσεων

Σωστό ή Λάθος;

- Πολλές δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της, η Ελλάδα εξακολουθούσε να μοιάζει με την Ανατολή, η οποία υπήρξε το ζητούμενο, το επιθυμητό όλα αυτά τα χρόνια.
- Ισχυρά κέντρα ανάπτυξης, που θα αποτελούσαν για την Ελλάδα τις «ατμομηχανές» της προόδου, δεν υπήρχαν για αρκετά χρόνια μετά την ανεξαρτησία της.
- Η Ελλάδα, μετά την ανεξαρτησία της, άρχισε να μοιάζει όλο και περισσότερο στη Δύση.
- Η ιδεολογία της «Μεγάλης ιδέας» δημιούργησε προσδοκίες για διεύρυνση των συνόρων της Ελλάδας.
- Η Ελλάδα, μετά την ανεξαρτησία της, διέθετε σημαντικές πρώτες ύλες και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό.
- Η Μεγάλη Ιδέα ως εθνική ιδεολογία βοήθησε στην αντιμετώπιση των εθνικών προβλημάτων, όπως το Κρητικό Ζήτημα.

- Μετά την ανεξαρτησία της Ελλάδας παρέμειναν έξω από τα σύνορά της πολλά ισχυρά κέντρα ελληνισμού.
  - Κατά τον πρώτο αιώνα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους την πρώτη θέση στις εξαγωγές είχε η σταφίδα.
-

Όροι

Μεγάλη Ιδέα

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να εκθέσετε τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα, πολλές δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της, εξακολουθούσε να μοιάζει περισσότερο με την Ανατολή παρά με τη Δύση.

Τα αστικά στρώματα της ομογένειας και της διασποράς αναπτύχθηκαν σε έναν γεωγραφικό χώρο πολύ ευρύτερο του χώρου τον οποίο κατέλαβε εκ των υστέρων το νεοελληνικό κράτος. Γι' αυτό, άλλωστε, η ισχύς των εγχωρίων Ελλήνων εμπόρων, όσων παρέμειναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν πολύ μικρότερη από την ισχύ της ελληνικής διασποράς. [...] η μικρή εγχώρια αγορά τους προσφέρει λίγες οικονομικές ευκαιρίες, γι' αυτό και η οικονομική τους άνοδος είναι επίσης περιορισμένη σε σύγκριση με την τεράστια οικονομική ανάπτυξη του πλούτου και της ισχύος των επιχειρηματιών της διασποράς. [...] Στην ανεξάρτητη Ελλάδα, τα εγχώρια αστικά στρώματα καθίστανται η ιθύνουσα κοινωνική τάξη. Αλλά η κοινωνική, ιδεολογική και οικονομική κυριαρχία τους είναι σχετική και περιορισμένη. Αυτή η σχετική αδυναμία οφείλεται στους περιορισμούς που είχε επί αιώνες επιβάλλει στην τάξη αυτή ο Οθωμανός επικυρίαρχος· οφείλεται επίσης στη διαρροή των ακμαιότερων (ίσως και των ικανότερων) στοιχείων της προς την διασπορά. Έτσι, όταν στις αρχές του 19ου αιώνα η αυτόχθον ελληνική αστική τάξη αποκτά, μαζί με την εθνική ανεξαρτησία, μεγάλο και διαρκώς αυξανόμενο μερίδιο της πολιτικής εξουσίας, δεν έχει συγκεντρώσει την οικονομική, κοινωνική και ιδεολογική ισχύ των ευρωπαϊκών αστικών τάξεων ούτε βεβαίως το κοινωνικό τους κύρος ούτε την πολιτική και διοικητική τους πείρα.

Δερτιλής, Γ. Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σσ. 221-222.

Εμπόριο (19ος αι.)

Διάρθρωση εμπορικών δραστηριοτήτων

- Εντός Ελλάδας
  - εσωτερικό εμπόριο
  - εξωτερικό εμπόριο
    - εξαγωγές
    - εισαγωγές
- Εκτός Ελλάδας

A. Εντός Ελλάδας

- Λόγω αδυναμιών το εμπόριο ήταν κυρίως **εξωτερικό** έως το 1913.
- Το **εσωτερικό** εμπόριο ήταν περιορισμένο με εξαίρεση εισαγόμενα καταναλωτικά προϊόντα στις πόλεις στο τέλος του 19ου αι.
- Λόγοι αδυναμιών
  - μικρά οικονομικά μεγέθη
  - μικρός πληθυσμός
  - μικρή αγοραστική δυνατότητα
  - απουσία μεγάλων παραγωγικών μονάδων

Ειδικά για το εξωτερικό εμπόριο

- Αρνητικά:
  - εμπόριο παθητικό (Η Ελλάδα αγόραζε πολλά και πωλούσε λίγα)
=> προβληματικό ισοζύγιο πληρωμών, δηλ. μτξ. της αξίας εισαγωγών και εξαγωγών
- Θετικά:
  - μεγάλη σημασία του εμπορίου παρά τα προβλήματα
  - αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος
  - τελωνεία = αξιόπιστη πηγή εσόδων για τα δημόσια ταμεία
- Το εμπόριο αναπτυσσόταν ανάλογα με:
  - τη βελτίωση των εθνικών οικονομικών μεγεθών
  - τους ρυθμούς ανάπτυξης της διεθνούς εμπορικής κίνησης
  - την προσάρτηση νέων εδαφών (Επτανήσων και Θεσσαλίας) και τη συνακόλουθη αύξηση πληθυσμού
- Η αξία των συναλλαγών αυξήθηκε εντυπωσιακά από το 1851 στο 1911.
- Λόγω των παραγωγικών δυνατοτήτων το εμπόριο αφορά κυρίως γεωργικά προϊόντα.
- **α. Εξαγωγές**
  - 1. γεωργικά προϊόντα με αυξητική μάλιστα τάση (από $\frac{2}{3}$ αρχικά σε $\frac{3}{4}$ του συνόλου το 1900)
    - σταφίδα ($\frac{1}{2}$ του συνόλου)
    - ελαιόλαδο
    - κρασί (μετά το 1900)
  - 2. πρώτες ύλες σε μικρές ποσότητες:

- φυτικά προϊόντα για βιομηχανική επεξεργασία
      - βαμβάκι κατά τον αμερικανικό εμφύλιο
      - καπνός (2-3% με αυξητική όμως τάση)
      - δέρματα (έως το 1880)
    - μεταλλευτικά προϊόντα με αυξητική τάση ($\frac{1}{2}$ του συνόλου στο τέλος του 19ου αι.)
      - μόλυβδος
      - μαγγανιούχα μεταλλεύματα
      - σμύριδα
      - θηραϊκή γη
  - 3. ελάχιστα βιομηχανικά προϊόντα
- **β. Εισαγωγές**
  - 1. αγροτικά είδη ($\frac{1}{3}$ του συνόλου)
    - κυρίως δημητριακά (σιτάρι), διότι η εγχώρια παραγωγή δεν αρκούσε για τις επισιτιστικές ανάγκες
  - 2. βιομηχανικά προϊόντα
    - κυρίως υφάσματα και νήματα
    - ορυκτά (άνθρακας), ξυλεία, χημικά και μηχανήματα με αυξητική τάση
- Το εμπόριο γινόταν με
  - Δυτική Ευρώπη κυρίως
    - Αγγλία: απορροφούσε σχεδόν το σύνολο της σταφίδας και μεγάλο ποσοστό μολύβδου
    - Γαλλία, Βέλγιο κ.λπ. ακολουθούν
  - Οθωμ. αυτοκρ.: υπαρκτές σχέσεις αλλά όχι στην πρώτη θέση

B. Εκτός Ελλάδας

Υπήρχαν ισχυροί ελληνικοί εμπορικοί οίκοι γύρω από την Ελλάδα: Ν. Ρωσία, Δούναβης, Οθωμ. αυτοκρ.: Κων/πολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια.

Σωστό ή Λάθος;

- Στις αρχές του 20ου αιώνα την πρώτη θέση στα εξαγόμενα προϊόντα κατείχε η σταφίδα.
- Μετά το 1880 υπήρξε σημαντική εμπορική κίνηση στα κατεργασμένα δέρματα.
- Στις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων στην πρώτη θέση βρίσκονταν τα δημητριακά.
- Το βαμβάκι και ο καπνός κατείχαν την πρώτη θέση στις ελληνικές εξαγωγές στα τέλη του 19ου–αρχές 20ού αιώνα.

- Τον 19ο αι. οι εμπορικές σχέσεις με την Οθωμανική αυτοκρατορία βρίσκονταν στην πρώτη θέση από πλευράς όγκου και αξίας.
  - Στα βιομηχανικά προϊόντα που εισάγονταν τον 19ο αιώνα κυριαρχούσαν τα υφάσματα και τα νήματα.
  - Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα η ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου ακολούθησε ρυθμούς ανάλογους με τη γενικότερη βελτίωση των εθνικών οικονομικών μεγεθών.
  - Το εξαγωγικό εμπόριο της Ελλάδας, μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους, αποτελούσε αξιόπιστη πηγή δημοσίων εσόδων.
  - Στα τέλη του 19ου – αρχές του 20ού αιώνα, το σύνολο των εξαγωγών της ελληνικής σταφίδας απορροφούσε η Γερμανία.
  - Όταν εξετάζουμε το εμπόριο της Ελλάδας μέχρι το 1913 εννοούμε βασικά το εσωτερικό εμπόριο.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Από τα παρακάτω αγροτικά και βιομηχανικά είδη δεν εξαγόταν από την Ελλάδα τον 19ο αιώνα:
    - α. το βαμβάκι
    - β. ο μόλυβδος
    - γ. η σμύριδα
    - δ. το σιτάρι
-

Πηγή

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

α. να παρουσιάσετε τη θέση που κατείχε η σταφίδα στις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων της Ελλάδας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και να την αιτιολογήσετε

β. να σχολιάσετε κριτικά τη σημασία του εξωτερικού εμπορίου για την οικονομία της Ελλάδας, λαμβάνοντας ειδικότερα υπόψη την περίπτωση του εμπορίου σταφίδας.

Η καταστροφή των γαλλικών αμπελιών στην αρχή της δεκαετίας του 1879 από φυλλοξήρα ήρθε να παράσχει στην Ελλάδα μια ακόμη ευκαιρία για εισροή συναλλάγματος και κερδών από ένα τυχαία επιβεβλημένο προστατευτικό καθεστώς. Όχι μόνο ανέβηκε η ζήτηση της σταφίδας, αλλά η ελληνική σταφίδα πρόσθεσε στην παραδοσιακή αγορά της, την Αγγλία, και μια δεύτερη: τη Γαλλία. [...] Ο Τρικούπης είχε αποθέσει όλες τις ελπίδες του στην αύξηση της γεωργικής

παραγωγής για την αναστροφή της οικονομικής δυσπραγίας της Ελλάδας.[...] Η σταφιδοπαραγωγή φαινόταν να μη χρειάζεται καμιά ξεχωριστή ενίσχυση. Αναπτυσσόταν κάτω από ένα καθεστώς φυσικής - ή μάλλον εξωτερικά εξασφαλισμένης προστασίας μετά την καταστροφή των γαλλικών αμπελιών. Επιπλέον η αυξημένη ζήτηση επέτρεψε ώστε να αυξηθεί ανάμεσα στο 1872 και το 1891 ο μεν εξαγωγικός δασμός κατά πάνω από 55%, η σοδειά κατά 192% και ο εισπραττόμενος φόρος κατά 357%.

Γαρδίκια – Αλεξανδροπούλου, Κ., «Η ελληνική κοινωνία την εποχή του Χ. Τρικούπη», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 180, 184-185.

Ναυτιλία (19ος αι.)

18ος αι.: σημαντική εμπορική και ναυτιλιακή δραστηριότητα σε παράλια και νησιά λόγω:

- εξόδου Ρωσίας στη Μ. Θάλασσα => ανάπτυξης εμπορίου σε Μ. Θάλασσα και Μεσόγειο
- συνθήκης Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) μτξ. Ρωσίας και Οθωμ. αυτοκρ. = ρωσικής προστασίας στα χριστιανικά (ελληνικά) πλοία
- γαλλικής επανάστασης και Ναπολεόντειων πολέμων =>
  - κέρδη από τη διάσπαση του ηπειρωτικού* αποκλεισμού που έκανε η Αγγλία στα γαλλικά λιμάνια
  - εξαφάνιση γαλλικών πλοίων από την Α. Μεσόγειο και άρα ευκαιρίας για κάλυψη του κενού από Έλληνες

*Μήπως εννοεί «ναυτικού»;

1821 και εξής: Δυσκολίες λόγω

- συμμετοχής εμπορικού στόλου στον πόλεμο
- αποκλεισμού εμπορικών δρόμων
- καταστροφής-παρακμής ναυτικών κέντρων (Ψαρά, Γαλαξίδι)

Απέμεινε μόνο η προδιάθεση για θάλασσα και η ναυτική γνώση.

Σταδιακά όμως ανοδική η πορεία της ελληνικής ναυτιλίας

- ανάπτυξη νέων κέντρων στη θέση των παλιών: Σύρος = ισχυρότατο εμπορικό ναυτιλιακό κέντρο
  - λόγω έλευσης (Χίων) προσφύγων κατά την επανάσταση
  - λόγω στρατηγικής θέσης στο κέντρο του Αιγαίου και της εμπορικής διαδρομής Μ. Θάλασσα - Μεσόγειος
- δυναμικές παροικίες σε Ν. Ρωσία, Δούναβη, Κων/πολη, Σμύρνη, Αίγυπτο
- αύξηση αριθμού και χωρητικότητας πλοίων
  - παρά τις περιόδους κρίσης
  - παρά τον ανταγωνισμό των ακριβών και απαιτητικών ατμοπλοίων
- εθνικά δημόσια έργα για την εξυπηρέτηση της ναυτιλιακής δραστηριότητας
  - λιμάνια
  - σύστημα φάρων που έκανε ασφαλέστερη τη ναυσιπλοΐα

Η διαδικασία αντικατάστασης ιστιοφόρων με ατμόπλοια

- έφερε έντονες αυξομειώσεις στην ανάπτυξη της ναυτιλίας.
- ξεκίνησε μετά τα μέσα 19ου αι.
- για την κατασκευή και αγορά απαιτούσε σημαντικά κεφάλαια από εταιρείες, επιχειρηματικά σχήματα, κράτος, τράπεζες (Εθνική), ομογενείς
- ανέτρεψε τις παραδοσιακές εφοπλιστικές σχέσεις
- η παρουσία τους έγινε αισθητή αργά, στο τέλος του 19ου αι., κυρίως χάρη σε Έλληνες επιχειρηματίες του Δούναβη, λόγω
  - περιορισμένης διαθεσιμότητας κεφαλαίων
  - αυξημένου επιχειρηματικού κινδύνου

Α' Παγκόσμιος

- καταστροφές
  - οικονομικές και πολιτικές αλλαγές στον Εύξεινο Πόντο
  - υποδιπλασιασμός του εμπορικού στόλου
  - ανάγκη για νέα αρχή
-

Σωστό ή Λάθος;

- Ο αποκλεισμός των γαλλικών λιμανιών από το αγγλικό ναυτικό λειτούργησε θετικά για την ελληνική ναυτιλία.
- Ο αποκλεισμός των γαλλικών λιμανιών από το αγγλικό ναυτικό λειτούργησε αρνητικά για την ελληνική ναυτιλία.
- Η Σύρος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης δέχθηκε κύματα προσφύγων από τη Χίο.
- Στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα ο ελληνικός στόλος έχει υπερδιπλασιαστεί.
- Στην περίοδο των Ναπολεόντειων πολέμων ευνοήθηκε ιδιαίτερα η ελληνική εμπορική ναυτιλία.
- Τον 18ο αιώνα αναπτύχθηκε η ελληνική ναυτιλία χάρη στη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή.
- Τη δεκαετία της Ελληνικής Επανάστασης τα παραδοσιακά ναυτικά κέντρα γνώρισαν μεγάλη ακμή.
- Το 1919 ο ελληνικός εμπορικός στόλος είχε υπερδιπλασιαστεί.
- Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η ελληνική ναυτιλία ακολούθησε πτωτική τάση.
- Το 1919 ο ελληνικός εμπορικός στόλος είχε υπερδιπλασιαστεί, σε σχέση με το 1914.
- Η ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων κατά τον 18ο αιώνα ευνοήθηκε από διάφορες συγκυρίες, και ιδιαίτερα από την έξοδο της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα και το εμπόριο που αναπτύχθηκε στα λιμάνια της περιοχής και της Μεσογείου.
- Η δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών δεν έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας.
- Το 1912 η Ελλάδα διέθετε 389 ατμόπλοια.

- Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η πορεία της ελληνικής ναυτιλίας ήταν ανοδική.
  - Η υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ – Κανταρτζή το 1774, μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας, ευνόησε τη ναυτιλιακή εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων.
  - Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι αποδυνάμωσαν την ελληνική ναυτιλία.
  - Η Σύρος λόγω της στρατηγικής θέσης της συνέβαλε στην ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας του 19ου αιώνα.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Στην εμπορική ναυτιλία παρατηρούνται έντονες αυξομειώσεις:
    - α. μετά τη λήξη της Ελληνικής Επανάστασης
    - β. την περίοδο της μετάβασης από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια
    - γ. την τελευταία δεκαετία του 19ου αι.
    - δ. στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου
  - Το πιο σημαντικό ελληνικό ναυτιλιακό κέντρο που αναδείχτηκε μετεπαναστατικά ήταν:
    - α. η Χίος
    - β. τα Ψαρά
    - γ. το Γαλαξίδι
    - δ. η Σύρος
  - Το ναυτικό κέντρο που κυρίως άκμασε στο νέο ελληνικό κράτος τον 19ο αιώνα ήταν:
    - α. το Γαλαξίδι
    - β. η Σύρος
    - γ. η Χίος
    - δ. τα Ψαρά
  - Οι συγκροτημένες προσπάθειες για την είσοδο της εμπορικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού ξεκίνησαν:
    - α. μετά τη λήξη της Ελληνικής Επανάστασης
    - β. στη Σύρο εξαιτίας της στρατηγικής θέσης του νησιού
    - γ. μετά τα μέσα του 19ου αι.
    - δ. την τελευταία δεκαετία του 19ου αι.
-

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται να απαντήσετε στα εξής:

- α. Με ποιους τρόπους οι έλληνες πλοιοκτήτες κατόρθωσαν, μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, να κυριαρχήσουν στα θαλάσσια δίκτυα της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας;
- β. Ποια επίδραση είχαν αφενός η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και αφετέρου η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι στην ελληνική ναυτιλία;

Τον 18ο αιώνα τα περισσότερα ελληνικά πλοία έπλεαν με νόμιμες κρατικές σημαίες και εκμεταλλεύονταν το εξωτερικό εμπόριο της Μαύρης Θάλασσας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των βαλκανικών επαρχιών της. Η παρακμή των ιταλικών ναυτικών δυνάμεων επέτρεψε στους ελληνορθόδοξους πλοιοκτήτες να διεισδύσουν στο ναυτικό εμπόριο της Ιταλίας και της ευρύτερης Μεσογείου. Βεβαίως, οι Βενετοί, οι Γενουάτες και οι Λιβούρνιοι ήταν ακόμη σοβαροί ανταγωνιστές στην Αδριατική και στο Ιόνιο [...]. Οι Έλληνες μπόρεσαν όμως μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό και [...] να κατακτήσουν, έως το τέλος του 18ου αιώνα, ένα σημαντικό μερίδιο των αγορών. Οι πρώιμοι πόλεμοι αυτού του αιώνα, η Γαλλική Επανάσταση και τελικά οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι έφεραν τεράστιο πλούτο στα μεγαλύτερα λιμάνια της ελληνικής χερσονήσου και στις ναυτικές νήσους. [...] Στο θαλάσσιο εμπόριο, οι Έλληνες πλοιοκτήτες, σε συνεργασία με τα τοπικά ναυπηγεία, εφάρμοσαν στα πλοία τους ενδιαφέρουσες καινοτομίες – ή προσάρμοσαν στις ανάγκες τους τεχνικά επιτεύγματα ευρωπαϊκών ναυπηγείων, ιδίως βρετανικών. Στον 18ο αιώνα κατέκτησαν βαθμιαία τις αγορές ξυλείας και δημητριακών στον Δούναβη και στην Μαύρη Θάλασσα. Έως το τέλος του αιώνα είχαν επικρατήσει πλήρως σε αυτές τις αγορές χάρη στην υποστήριξη των Φαναριωτών και των ισχυρών ομογενών τους στην Ρωσία.

Δερτιλής, Γ. Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σ. 89. (διασκευή)

2

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

- α. να παρουσιάσετε τους λόγους που ευνόησαν τη ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα πολλών παραλιακών περιοχών και νησιών του ελληνικού χώρου κατά τον 18ο αιώνα
- β. να αιτιολογήσετε την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1833-1856.

Αν η ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε εξωτερικούς παράγοντες που είχαν αποτέλεσμα τη γρήγορη επέκταση της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας πέρα από τα Βαλκάνια, σε περιοχές όπου ανθούσε το δυτικοευρωπαϊκό μονοπώλιο, όταν αναφερόμαστε στον 19ο αιώνα [κυρίως κατά την περίοδο 1833- 1856], το ίδιο φαινόμενο μπορεί να αποδοθεί σε πολλαπλά αίτια. Πρώτον, η άνοδος του

εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην Ανατολική Μεσόγειο, σημαντικό μέρος του οποίου διεξαγόταν μέσω των ελληνικών λιμανιών αποτέλεσε τη βάση για τη ανάπτυξη του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου και, κατ' επέκταση, της ελληνικής ναυτιλίας. [...] Δεύτερον, η ανάπτυξη της νότιας Ρωσίας που επέτρεψε στο ελληνικό ναυτικό να μονοπωλήσει σχεδόν το σιτεμπόριο της Μαύρης Θάλασσας. [...] Η εμφάνιση σιτηρών από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας χρονολογείται μετά την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, τα γεγονότα της οποίας συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας. Τρίτον, η συνεργασία Ελλήνων πλοιοκτητών και εμπόρων που ζούσαν έξω από την ελληνική επικράτεια [...]. Τέταρτον, [...] τα οικονομικά κίνητρα, τα προνόμια αλλά και τα προστατευτικά μέτρα που παραχώρησε το κράτος στις ομάδες εκείνες και τις τάξεις που αναλάμβαναν εκ νέου τις βασικές λειτουργίες του εμπορίου και της ναυτιλίας.

Παπαθανασόπουλος, Κ., «Η εμπορική ναυτιλία: από το ιστίο στον ατμό», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ.79-81. (διασκευή)

Εθνικές γαίες (19ος αι.)

Τι είναι;

Ακίνητες κτηματικές ιδιοκτησίες

- οθωμανικού δημοσίου
- μουσουλμανικών ιδρυμάτων
- Οθωμανών ιδιωτών
  - με καθεστώς ιδιοκτησίας
  - με δικαίωμα εκμετάλλευσης-νομής

Εξελίχθηκαν σε

- τεράστιο πρόβλημα σε έκταση, σημασία και πολυπλοκότητα, που κληροδότησε η οθωμανική κατοχή στο νέο κράτος
- περιουσία του ελληνικού κράτους αυτόματα = «επαναστατικό δικαίω»
- το μόνο οικονομικό κεφάλαιο των επαναστατικών κυβερνήσεων
  - υποθήκη για δάνεια
  - μέσο εξασφάλισης εσόδων κατόπιν εκποίησης
- 4-5.000.000 στρέμματα που υπολογίζονται μόνο κατά προσέγγιση λόγω
  - περίπλοκου οθωμανικού δικαίου
  - περίπλοκων μηχανισμών απογραφής περιουσίας

Εμπόδια στη διανομή τους

- διανομή επιθυμητή αλλά δύσκολη στην πράξη
- γενιές καλλιεργητών πριν το 1821
  - με δικαιώματα εκμετάλλευσης της γης
  - με υποχρέωση απόδοσης
    - ποσοστού στον ιδιοκτήτη (15%)
    - δεκάτης επί της παραγωγής (στο κράτος)
  - άρα με ισχυρά δικαιώματα ιδιοκτησίας
- απουσία καθαρών τίτλων ιδιοκτησίας στο οθωμανικό δίκαιο λόγω επάλληλων δικαιωμάτων
- Σ. Ελλάδα: περιπτώσεις απευθείας εξαγοράς γαιών, που δεν ήταν υπό τον έλεγχο των επαναστατών, από Οθωμανούς ιδιοκτήτες χωρίς διαμεσολάβηση και έσοδα για το κράτος
- καταπατήσεις σε εποχές ταραχών που δύσκολα αποδεικνύονταν λόγω αμφισβητούμενων τίτλων
- περιθώρια για ατασθαλίες λόγω διαφοράς οθωμανικού και ελληνικού (βυζαντινορωμαϊκού) δικαίου

Επικράτησε πολυτεμαχισμός = μικρές-μεσαίες ιδιοκτησίες, ίσως λόγω:

- έλλειψης μεγάλων κεφαλαίων
- τάσης απόκτησης ακίνητης περιουσίας σε πόλεις όπως η Αθήνα (και όχι στην ύπαιθρο)
- απροθυμίας των πλουσίων για απόκτηση γης

Συνέπειες πολυτεμαχισμού

- θετική: άμβλυνση αντιθέσεων και κοινωνικών εντάσεων
- αρνητική: μικρές ιδιοκτησίες ευάλωτες σε
  - κρίσεις
  - αγορές
  - φορολογία
- αρνητική: ανάπτυξη συστήματος πολιτικής προστασίας από τοπικούς παράγοντες που περιορίζαν τις πιέσεις και παρενέβαιναν στην κυβέρνηση (δηλαδή σε ρόλο προεστών)

Νομοθετικές ρυθμίσεις 1870-1

- οριστική αντιμετώπιση του προβλήματος
- στόχοι αντιφατικοί
  - παροχή γης κατά προτεραιότητα σε ακτήμονες χωρικούς για την επιβίωσή τους (έως 80 ξηρικά ή 40 αρδευόμενα στρέμματα) (οι φυτείες, τα ελαιόδενδρα και τα αμπέλια είχαν μικρότερη έκταση από τις καλλιέργειες δημητριακών)
  - εξασφάλιση των μεγαλύτερων δυνατών κρατικών εσόδων μέσω εκποίησης για δημοσιονομική ανάσα
- μέτρια αποτελέσματα
  - Μόνο ο πρώτος στόχος επιτεύχθηκε σε ικανοποιητικό βαθμό.
  - Η διανομή ήταν μεγαλύτερη από πριν, αλλά όχι αρκετή (2.650.000 στρέμματα με 370.000 παραχωρητήρια) λόγω:
    - περιορισμένης δυνατότητας των αγροτών να αποκτήσουν γη
    - μεγάλου πολυτεμαχισμού
  - Μόνο το μισό αντίτιμο πληρώθηκε τελικά στο κράτος από τους αγοραστές.

Σωστό ή Λάθος;

- Η διεκδίκηση των εθνικών γαιών μετά την επανάσταση από όλες τις κοινωνικές τάξεις πυροδότησε κοινωνικές εντάσεις.
- Η οριστική αντιμετώπιση του θέματος των «εθνικών γαιών» έγινε με τις νομοθετικές ρυθμίσεις της περιόδου 1870-1871.
- Η απόκτηση μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας δεν ήταν στις προθέσεις των πλουσίων τον 19ο αιώνα.
- Στον ελληνικό χώρο το πρόβλημα της έγγειας ιδιοκτησίας δεν γνώρισε τις εντάσεις που παρατηρήθηκαν σε άλλα ευρωπαϊκά ή βαλκανικά κράτη.
- Στη Στερεά Ελλάδα, ιδιώτες εξαγόρασαν «εθνικές γαίες» άμεσα από Οθωμανούς ιδιοκτήτες σε χαμηλή τιμή.

- Οι «εθνικές γαίες» χρησιμοποιήθηκαν ως υποθήκη για τη σύναψη δανείων από τις κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821.
  - Η διανομή των εθνικών γαιών κατά το 1870-1871 συνέβαλε σε ικανοποιητικό βαθμό στην αντιμετώπιση του διαρκούς δημοσιονομικού αδιεξόδου που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος.
  - Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα η απόκτηση μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας δεν ήταν στις προθέσεις των πλουσίων.
  - Οι «εθνικές γαίες» περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικώ δικαίω».
  - Οι «εθνικές γαίες» ανήκαν αποκλειστικά στο οθωμανικό δημόσιο.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η συνολική έκταση των εθνικών κτημάτων ανερχόταν συνολικά σε:
    - α. 370.000 στρέμματα
    - β. 600.000 στρέμματα
    - γ. 2.650.000 στρέμματα
    - δ. 5.000.000 στρέμματα
  - Οι εθνικές γαίες ήταν:
    - α. οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους
    - β. οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Ελλήνων που μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους περιήλθαν στη δικαιοδοσία του
    - γ. οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών τις οποίες εξαγόρασε το ελληνικό κράτος έναντι υψηλού τιμήματος
    - δ. οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών που παραχωρήθηκαν στο ελληνικό δημόσιο έναντι χαμηλού τιμήματος
-

Όροι

εθνικές γαίες

Πηγές

1

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

- α. να περιγράψετε το καθεστώς ιδιοκτησίας των εθνικών γαιών στην προεπαναστατική περίοδο και κατά τα χρόνια της επανάστασης του 1821
- β. να παρουσιάσετε τι προέβλεπε ο νόμος της 7ης Ιουνίου 1835 για τη διανομή των εθνικών γαιών και ποιες πιθανές δυσκολίες θα συναντούσε στην εφαρμογή του ως προς την εξαγορά τους.

Πριν από το 1821 τα 2/3 περίπου της καλλιεργήσιμης γης ανήκαν σε Τούρκους γαιοκτήμονες και τα υπόλοιπα στους Έλληνες προεστούς, με αποτέλεσμα οι Έλληνες αγρότες να εργάζονται ως ενοικιαστές στα κτήματα Τούρκων και Ελλήνων ιδιοκτητών. Ήδη οι πρώτες επαναστατικές εθνοσυνελεύσεις είχαν κηρύξει τις τουρκικές γαίες ιδιοκτησία του έθνους και είχαν υιοθετήσει την αρχή ότι με τον καιρό κάθε Έλληνας θα έπαιρνε ως ατομική του ιδιοκτησία ένα κομμάτι εθνικής γης, ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του στον Αγώνα. Η βασιλική κυβέρνηση θέλησε να εκπληρώσει την υπόσχεση των εθνικών συνελεύσεων, όχι μόνο για να κατευνάσει την κοινωνική και πολιτική αναταραχή αλλά γιατί θεωρούσε το μέτρο σημαντικό για τη δημιουργία έθνους που θα το αποτελούσαν οι μικροί, εργατικοί και ανεξάρτητοι ιδιοκτήτες, υποστηρικτές του θρόνου, εναντίον των προεστών και των σπλαρχηγών. Ο νόμος της 7ης Ιουνίου 1835 [...] προέβλεπε να συμπεριληφθούν όλοι οι κάτοικοι του ελληνικού βασιλείου: αυτόχθονες, ετερόχθονες και φιλέλληνες, ιδιοκτήτες και μη, εργαζόμενοι και άνεργοι, εφόσον είχαν συμμετάσχει ως στρατιωτικοί ή ως πολίτες στον Αγώνα. [...] Η παραχώρηση της γης δε δινόταν δωρεάν αλλά έναντι ορισμένου τιμήματος, το οποίο διέθετε το κράτος στον αγοραστή με υποχρέωση του τελευταίου να το εξοφλεί με χρεωλύσιο.

Πετρόπουλος, Ι.Α.- Κουμαριανού, Αικ., Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1830-1843, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 150-151.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να αναφερθείτε:

- α. στους στόχους και το περιεχόμενο των νομοθετημάτων του 1871 που αφορούσαν τη ρύθμιση του ζητήματος των εθνικών γαιών
- β. στην εφαρμογή των νόμων αυτών και την εκπλήρωση των στόχων τους.

Το ζήτημα λοιπόν των εθνικών γαιών θα λυθεί με δύο νόμους τους οποίους έφερε προς ψήφιση στη βουλή ο Σ. Σωτηρόπουλος, ως υπουργός των οικονομικών της κυβέρνησης Κουμουνδούρου. Πρόκειται για τους νόμους ΥΛΑ' της 25ης Μαρτίου 1871 και ΤΠς' της 24ης Μαρτίου 1871. Με τον πρώτο νόμο ρυθμίζεται η διανομή και η διάθεση της εθνικής γης, με το δεύτερο το ελληνικό κράτος έρχεται να δώσει λύση στις εμφυτεύσεις που είχαν γίνει επί εθνικών γαιών. Σύμφωνα με το νόμο ΥΛΑ' κάθε οικογενειάρχης, ενήλικας Έλληνας πολίτης, χήρα,

ανήλικα ορφανά καλούνταν να συμμετάσχουν στη διανομή των «μή πεφυτευμένων» γαιών. Το κράτος θα διατηρούσε πλέον μόνο τα δάση και ορισμένα οικόπεδα στις πόλεις κυρίως, που θα μπορούσαν να του φανούν χρήσιμα. [...] Η γη που θα διανεμόταν σε κάθε δικαιούχο δεν μπορούσε να ξεπερνά τα 80 στρέμματα ξηρικών και 40 στρέμματα ποτιστικών γαιών [...] Με το νόμο ΤΠς' [...] οι καλλιεργητές μπορούσαν να εξαγοράσουν τα δικαιώματα του κράτους, καταβάλλοντας την αξία της ασκεπούς γης την ημέρα της δημοσίευσης του νόμου. Με βάση τη νομοθεσία μέχρι το 1911 εκδόθηκαν 357 217 παραχωρητήρια που αντιστοιχούσαν σε 2 650 000 στρέμματα συνολικής αξίας 90 000 000 δραχμών. [...] Η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της διανομής είναι αντιφατική. Τα οφέλη για το δημόσιο ταμείο υπήρξαν πολύ κατώτερα των προσδοκιών, καθώς μόλις το 55% της αξίας των γαιών που διανεμήθηκαν εισπράχθηκε από το κράτος μέχρι το 1911.

Σωτηρόπουλος, Σ., «Η διανομή των εθνικών γαιών (1871)», στο Τετράδια κοινοβουλευτικού λόγου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2010, σ. 42-43.

3

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε:

- α. στην ενίσχυση των τάσεων του πολυτεμαχισμού των εθνικών γαιών σε μικρές και μεσαίες ιδιοκτησίες και στις συνέπειές του
- β. στην υλοποίηση της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1870/1871 και στη σημασία της.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Το ελληνικό κράτος, είτε εθνικοποιώντας τη γη στα 1828 είτε διανέμοντάς την στα 1871, ετήρησε πάντα μια καθαρώς δύσπιστη και εχθρική στάση απέναντι της μεγάλης γαιοκτησίας και του αγροτικού καπιταλισμού εν γένει. Εκ παραλλήλου, το Κράτος ευνόησε πάντα την κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, δια μέσου του προνομιούχου χώρου της αγοράς, επί τη βάση της μικρής οικογενειακής επιχείρησης και ιδιοκτησίας.

Βεργόπουλος, Κ., Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Εξάντας, Αθήνα 1975, σ. 115.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Τελικά το Μάρτιο του 1871, ο Κουμουνδούρος, με υπουργό το Σωτηρόπουλο, πέτυχε την ψήφιση νόμου με αποτέλεσμα να διανεμηθούν 2.650.000 στρέμματα σε 357.217 κλήρους με αγοραία αξία 90.000.000 δρχ. Η σημασία της αγροτικής αυτής μεταρρυθμίσεως εκτιμάται πληρέστερα, όταν συνειδητοποιηθεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων χωρικών της εποχής εκείνης αποκαταστάθηκαν ως ιδιοκτήτες στη γη που καλλιεργούσαν. Οι μικροί ιδιοκτήτες καλλιεργητές επιδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στις πιο κερδοφόρες καλλιέργειες και ιδιαίτερα σε εκείνες που προορίζονταν για εξαγωγή.[...] Οι αγαθές για την οικονομία επιπτώσεις υπήρξαν άμεσες. Από την μια πλευρά παρατηρήθηκε ραγδαία εισροή ξένου συναλλάγματος και από την άλλη τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς εξαγωγής

πολλαπλασιάσθηκαν. [...] Παρά τις σημαντικές βελτιώσεις που σημειώθηκαν στον αγροτικό τομέα στη δεκαετία αυτή, η γεωργία θα συνεχίσει ακόμα για καιρό να υποφέρει από βασικές ελλείψεις.

Κωφός, Ε., «Η εθνική οικονομία. Η γεωργία και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 310-311.

Ορυχεία (19ος αι.)

Γενικά

- απουσία βαριάς βιομηχανίας => μικρό ενδιαφέρον για εκμετάλλευση υπεδάφους
  - για εξαγωγές
    - ακατέργαστα μεταλλεύματα ή ελάχιστα επεξεργασμένα μεταλλευτικά προϊόντα ως πρώτες ύλες για βιομηχανίες της Δύσης
  - για περιορισμένες τοπικές ανάγκες
    - λατομεία
    - οικοδομικά υλικά
- ικανοποιητική ποικιλία κοιτασμάτων αλλά σε μικρές ποσότητες
- μεθοδική εκμετάλλευση μετά το 1860 χάρη σε:
  - νομοθεσία για εκχώρηση δικαιωμάτων χρήσης με ευνοϊκούς όρους => ραγδαία ανάπτυξη του κλάδου
  - ενδιαφέρον για μεταλλευτικά και οικοδομικά υλικά για τα έργα διάνοιξης της διώρυγας του Σουέζ
  - την ίδια τη διάνοιξη της διώρυγας το 1869 που αναβάθμισε συνολικά την Α. Μεσόγειο

Μεταλλεία Λαυρίου

- γνωστά από την αρχαιότητα
- έναρξη εργασιών το 1866 από γαλλοιταλική εταιρεία Σερπιέρι-Ρου για εξαγωγή μολύβδου και αργύρου από:
  - υπόγεια κοιτάσματα
  - υπέργειες σκωρίες, δηλαδή συσσωρευμένα υλικά στη διάρκεια των αιώνων εκμετάλλευσης των ορυχείων κατά την αρχαιότητα, χάρη σε τεχνολογία που μπορούσε πλέον να αποσπάσει μεταλλεύματα από αυτά τα κατάλοιπα
- άνθηση εξορύξεων αργύρου και μολύβδου => κερδοφόρες εξαγωγές εκατομμυρίων

Άλλα

- θειάφι Μήλου
- σμύριδα Νάξου
- θηραϊκή γη ως οικοδομικό υλικό
- μάρμαρο (μετά το 1870, ιδίως στο τέλος 19ου αι., λόγω οικοδομικής ανάπτυξης)
- αλυκές (πηγή σημαντικών δημοσίων εσόδων στο τέλος 19ου αι.)

Σωστό ή Λάθος;

- Η ενθάρρυνση της μεθοδικής εκμετάλλευσης των ελληνικών κοιτασμάτων έγινε με νομοθεσία στις αρχές της δεκαετίας του 1870.

- Η πιο γνωστή περιοχή μεταλλευτικής δραστηριότητας κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα ήταν το Λαύριο.

Τραπεζικό σύστημα (19ος αι.)

Αρχική κατάσταση

- Από την ίδρυση του κράτους κεντρικό σημείο στους σχεδιασμούς ήταν η δημιουργία κεντρικής τράπεζας και τραπεζικού συστήματος, όπως στις χώρες της Δ. Ευρώπης:
  - για κυβερνητικές ανάγκες (κρατικό δανεισμό, έκδοση χαρτονομίσματος)
  - για να λύσει τις χρόνιες πιστωτικές ανάγκες (εξασφάλιση κεφαλαίων σε επιχειρήσεις με όρους οργανωμένης αγοράς και όχι τοκογλυφίας)
- πρωτόγονο πιστωτικό σύστημα, συνδεδεμένο με αγροτικά προϊόντα και ιδίως το εμπόριο σταφίδας: έμποροι-τοκογλύφοι λειτουργούσαν ως πιστωτές, δανείζοντας σε παραγωγούς με δυσμενείς όρους εκμετάλλευσης, εν είδει προαγοράς της μελλοντικής παραγωγής
- ανυπαρξία πιστώσεων σε άλλους κλάδους =>
  - περιορισμός επιχειρηματικών πρωτοβουλιών
  - αντίθεση με τις προθέσεις και πολιτικές του κράτους
  - αποθάρρυνση ελληνικών κεφαλαίων του εξωτερικού
- Έντονες και πολλαπλές οι προσπάθειες για την άρση όλων των εμποδίων.
- Τελικά προκρίθηκε η δημιουργία σύγχρονου πιστωτικού συστήματος για τα συμφέροντα ειδικών κοινωνικών ομάδων, παράλληλα με την τοκογλυφία.

1841

Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας*

- με παρουσία κρατικών παραγόντων
- με κεφάλαια εξωτερικού
- μέτοχοι:
  - κεφαλαιούχος Εϋνάρδος
  - ελληνικό κράτος (20%)
  - Έλληνες έμποροι και επιχειρηματίες της διασποράς
  - ξένες προσωπικότητες της οικονομίας και της πολιτικής
  - αργότερα και κεφαλαιούχοι έμποροι της Ελλάδας (Σκουζές, Ράλλης)
- θεμελιωτής και πρώτος διοικητής ο Γεώργιος Σταύρου
- αρχικά:
  - χωρίς σαφή προσανατολισμό λόγω των συνθηκών της οικονομίας
  - πλεονέκτημα και πηγή εσόδων η έκδοση χαρτονομισμάτων για το ελληνικό κράτος, το οποίο επέβαλλε ή έστω ενίσχυε την κυκλοφορία τους
- αργότερα:
  - εξάπλωση στην επαρχία (Σύρος 1845, Πάτρα 1846) εις βάρος της τοκογλυφίας
  - εμπιστοσύνη από την ελληνική κοινωνία
  - διαδοχικές διευρύνσεις μετοχικού κεφαλαίου
  - εξάπλωση τραπεζικού συστήματος και εμφάνιση νέων τραπεζών, με διατήρηση όμως της κυριαρχίας της Εθνικής Τράπεζας

*Προηγήθηκε η Ιονική Τράπεζα (το 1839) αλλά στα υπό αγγλική κατοχή Ιόνια νησιά.

1860 και εξής

Πολλαπλασιασμός τραπεζικών και ασφαλιστικών ιδρυμάτων

- Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας
  - Γενική Πιστωτική
  - Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος εξασφαλίστηκε αρκετά γρήγορα από την Τράπεζα της Ελλάδος.
  - Η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων δεν βελτίωσε καθόλου την κατάσταση της τοκογλυφίας τον 19ο αιώνα.
  - Η Εθνική Τράπεζα από την ίδρυσή της έως και τα μέσα του 20ου αιώνα διατήρησε το δικαίωμα της έκδοσης χαρτονομίσματος για λογαριασμό του ελληνικού κράτους.
  - Βασικός στόχος της δημιουργίας τραπεζικού συστήματος στην Ελλάδα του 19ου αι. ήταν η πάταξη της τοκογλυφίας.
  - Τον Μάιο του 1927 ιδρύθηκε η Εθνική Τράπεζα, η οποία άρχισε τη λειτουργία της ένα χρόνο αργότερα.
  - Θεμελιωτής και πρώτος διοικητής της Εθνικής Τράπεζας υπήρξε ο κεφαλαιούχος Εϋνάρδος.
  - Κατά τα πρώτα χρόνια του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το πιστωτικό σύστημα ήταν συνδεδεμένο με την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου.
  - Η Εθνική Τράπεζα ιδρύθηκε το 1866.
-

Πηγές

1

Αφού μελετήσετε συγκριτικά τις παρακάτω ιστορικές πηγές και σε συνδυασμό με τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε:

α. στο καθεστώς λειτουργίας της Εθνικής Τράπεζας

β. στη σημασία της δυνατότητας έκδοσης τραπεζογραμματίων

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η έκδοση τραπεζογραμμάτων είναι αποκλειστικό προνόμιο που έχει παραχωρηθεί από το Κράτος στην Εθνική Τράπεζα με την ιδρυτική της σύμβαση το 1841. Ωστόσο η σύμβαση έχει παραχωρήσει το προνόμιο μόνο για τις επαρχίες στις οποίες η Εθνική διατηρεί Υποκαταστήματα. Υπάρχει επομένως η δυνατότητα, να εκδοθεί χαρτονόμισμα και από άλλη τράπεζα, αν δοθεί η σχετική έγκριση από το Δημόσιο και αν περιοριστεί η έκδοση και η κυκλοφορία του στις επαρχίες που δεν υπάρχουν υποκαταστήματα της Εθνικής. Το 1872 οι επαρχίες αυτές είναι πολλές, σχεδόν το μισό βασίλειο. Πρόκειται φυσικά για τις φτωχότερες επαρχίες της χώρας αλλά η έκδοση χαρτονομίσματος είναι εργασία αρκετά επικερδής, ώστε να ενδιαφέρει τους ομογενείς κάτω από οποιοσδήποτε σχεδόν συνθήκες. [...] το κέρδος της Εθνικής από την έκδοση χαρτονομίσματος ανερχόταν σε 1.339.445 δραχμές, που ισοδυναμεί με το 42,5% των ολικών κερδών αυτής της χρονιάς.

Δερτιλής, Γ., Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873), Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1980, σ. 25.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Νομισματική κυκλοφορία (1868-1875) / Τραπεζογραμμάτια σε κυκλοφορία στις 31/12 κάθε έτους

1868	22.968.835
1869	26.440.930
1870	26.447.149
1871	28.201.507
1872	31.796.012
1873	37.386.664
1874	39.729.116
1875	36.293.448

Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, Ισολογισμοί και Απολογισμοί 1868-1875 (μετά από επεξεργασία)

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να περιγράψετε την εικόνα που παρουσιάζει το πιστωτικό σύστημα της Ελλάδας κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της και μέχρι το 1841

β. να παρουσιάσετε τις δραστηριότητες της Εθνικής Τράπεζας κατά το πρώτο διάστημα της ίδρυσής της και να αναδείξετε τις αλλαγές που έφερε η λειτουργία της στην οικονομία της χώρας.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Οι τοκογλύφοι που αποτελούσαν ένα ακόμα συστατικό στρώμα της ελληνικής αστικής τάξης, στο α΄ μισό του 19ου αιώνα, υπαρπάζοντας το μερίδιό τους από το πλεόνασμα της αγροτικής παραγωγής και ωθώντας σε εμπορικοποίηση, συχνά δεν ήταν άλλοι από τους τοπικούς άρχοντες, τους εμπόρους, ακόμα και τους πλούσιους χωρικούς. Οι φόροι, τα εμπορικά κυκλώματα και η τοκογλυφία αποτελούν έτσι τις κύριες μορφές που συμπορεύονται με την αυξανόμενη ενσωμάτωση των ανεξάρτητων μικροκαλλιεργητών στο εκχρηματισμένο εμπορικό σύστημα.

Τσουκαλάς, Κ., Εξάρτηση και Αναπαραγωγή – Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 – 1922), σ. 93

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Τα ιδρυτικά νομοθετήματα παρεχώρησαν στην τράπεζα το λεγόμενο εκδοτικό προνόμιο. Ήταν το αποκλειστικό δικαίωμα να κυκλοφορεί τραπεζογραμμάτια, υπό τον όρο ένα σοβαρό ποσοστό τους να καλύπτεται από τα αποθέματά της, αφενός, σε χρυσό και άργυρο, ατόφιο ή νομισματικό, και, αφετέρου, σε διεθνή «βαριά» συναλλάγματα, όπως ήταν εκείνη την εποχή το γαλλικό φράγκο και η στερλίνα. Σε γενικές γραμμές, αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο η δραχμή θα συνδεόταν στο εξής με το διεθνές νομισματικό σύστημα [...]. Οι εγχώριοι κεφαλαιούχοι αντιλαμβάνονταν ότι ο συμβιβασμός με την Εθνική θα ήταν, αργά ή γρήγορα, η μόνη λύση. Οι ιδιώτες κεφαλαιούχοι, έμποροι, τοκιστές και κτηματίες, παρείχαν στην τράπεζα τις απαιτούμενες εγγυήσεις, δανείζονταν εκείνοι τα τραπεζικά κεφάλαια προς 8 έως 10% και τα επαναδάνειζαν στους αγρότες προς 12 έως 48% [...]. Πράγματι, η πολιτική αυτή προήγαγε, ουσιαστικά, την μετεξέλιξη του πιστοδοτικού συστήματος, το άνοιγμα του τραπεζικού συστήματος σε ανταγωνισμούς και, μακροχρονίως, τον γενικότερο εκσυγχρονισμό της οικονομίας.

Δερτιλής, Γ. Β., Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2014, σ. 239-240 και σ. 250.

Βιομηχανία (19ος αι.)

Αρχική κατάσταση

- μακριά από τη βιομηχανική επανάσταση της Δ. και Κ. Ευρώπης
- η εμφάνιση και ανάπτυξη της βιομηχανίας ως θέμα συζήτησης και ανάλυσης, ως σχέδιο χωρίς εφαρμογή
- πίεση από την ακτινοβολία της ευρωπαϊκής βιομηχανίας, αλλά απουσία απαραίτητων προϋποθέσεων
- πρώτες μονάδες παραγωγής αποσπασματικές, ευκαιριακές, στάσιμες, περιορισμένες, για τοπικές ανάγκες σχετικές με επεξεργασία αγροτικών προϊόντων: απλή εξέλιξη παραδοσιακών αλευρόμυλων, ελαιοτριβείων, βυρσοδεψείων, κλωστηρίων και όχι αφητηρία για δημιουργία σύνθετων βιομηχανιών
- λόγοι:
  - μικρή εγχώρια αγορά
  - πίεση εισαγόμενων προϊόντων
  - έλλειψη πολυάριθμου, ειδικευμένου, φθηνού εργατικού δυναμικού
  - έλλειψη κεφαλαίων
  - διασπορά δραστηριοτήτων
  - περιορισμένη έκταση και πληθυσμός της χώρας
  - έλλειψη πρώτων υλών
  - έλλειψη τεχνικής και γενικής παιδείας για εφαρμογή καινοτομιών

1870 και εξής

- πρώτη απόπειρα ανάπτυξης βιομηχανικών δραστηριοτήτων
- πρόσκαιρη μόνο ανάπτυξη
  - ίδρυση 100+ επιχειρήσεων
  - αύξηση του δυναμικού των υπαρχουσών μονάδων
- γρήγορη επιστροφή σε ύφεση και στασιμότητα
- Ούτε η προσάρτηση Επτανήσων και Θεσσαλίας βοήθησε.

Τέλος 19ου αι. - Αρχές 20ου αι.

- Μεταβολή της κατάστασης
    - πολυδιάστατο και σταθερό βιομηχανικό δυναμικό
    - τάση ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας (μεταλλουργία, ναυπηγική, τσιμεντοβιομηχανία)
    - αλλαγή δεδομένων με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών (1913)
  - Ωστόσο τα εμπόδια παραμένουν:
    - χρόνιες αδυναμίες της ελληνικής βιομηχανίας
    - πίεση εξωτερικού ανταγωνισμού
    - προσήλωση σε δευτερεύουσες δραστηριότητες
    - ελπίδα σε κρατική παρέμβαση με δασμολογικά ή άλλα ενισχυτικά μέτρα
-

Σωστό ή Λάθος;

- Οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες παραγωγής στην Ελλάδα αφορούσαν κυρίως στην επεξεργασία αγροτικών προϊόντων, θέτοντας ταυτόχρονα ισχυρά θεμέλια για τη μετέπειτα δημιουργία σύνθετων βιομηχανικών συγκροτημάτων.
  - Ο κλάδος της βιομηχανίας στην Ελλάδα ευνοήθηκε σημαντικά τον 19ο αιώνα με την προσάρτηση των Επτανήσων (1864) και της Θεσσαλίας (1881).
-

Πολλαπλή επιλογή

- Κατά τις πρώτες δεκαετίες της ανεξαρτησίας:
    - α. οι βιομηχανικές μονάδες σχετίζονταν με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων
    - β. παρατηρείται ένα κύμα ίδρυσης βιομηχανικών επιχειρήσεων, περισσότερων από εκατό
    - γ. δημιουργήθηκε ένα βιομηχανικό δυναμικό με τάσεις ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας
    - δ. παρατηρείται αλλαγή των δεδομένων στη βιομηχανία με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών
  - Κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα:
    - α. οι βιομηχανικές μονάδες σχετίζονταν με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων
    - β. παρατηρείται ένα κύμα ίδρυσης βιομηχανικών επιχειρήσεων, περισσότερων από εκατό
    - γ. δημιουργήθηκε ένα βιομηχανικό δυναμικό με τάσεις ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας
    - δ. παρατηρείται αλλαγή των δεδομένων στη βιομηχανία με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών
-

Πηγές

1

Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω παράθεμα και τον πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις:

- α. να παρουσιάσετε την πορεία της ελληνικής βιομηχανίας τη δεκαετία του 1870
- β. να αναφερθείτε στα προβλήματα από τα οποία υπέφερε κατά το 19ο αιώνα.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Είναι φανερό, αλλά και η ίδια η ιστορική εξέλιξη αποδεικνύει, ότι η Ελλάδα καθυστέρησε να βγει στο δρόμο της εκβιομηχάνισης. [...] Αν δούμε κάποια στατιστικά στοιχεία, θα αντιληφθούμε πολύ καλύτερα την ουσία του πράγματος. Η στατιστική του 1879 δίνει 42.966 εργάτες και 41.035 υπηρέτες και υπηρέτριες. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1909, στις παραμονές της αστικής επανάστασης, εμφανίζονται 59.614 εργάτες, μια αύξηση, δηλαδή, 16.648 ατόμων, όχι ικανοποιητική, αν αναλογιστούμε το μέγεθος του χρόνου αλλά και το γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή είχαν προστεθεί εδάφη στο νέο ελληνικό κράτος. [...] Η ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας είναι ταυτόχρονα η ιστορία μιας καθυστέρησης που, τοποθετημένη στο τοπικό και διεθνές πλαίσιο της, μπορεί να αποδοθεί σε τρεις κατά βάση παράγοντες: α) την απουσία κεφαλαίων στη χώρα, [...] β) το γεγονός ότι οι εμπορικές, ναυτιλιακές και άλλες δραστηριότητες των Ελλήνων εξαπλώνονταν σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης [...] γ) την ευνοϊκή συγκυρία για ανάπτυξη της γεωργίας που δημιουργείται και από την αυξανόμενη ζήτηση συγκεκριμένων προϊόντων (όπως ο καπνός, η σταφίδα, η ελιά) σε διεθνές επίπεδο.

Κωσταβασίλης, Κ., Το Εργατικό Κέντρο Άρτας 1945-1995, Εκδόσεις Εργατικού Κέντρου Άρτας, Άρτα 1996, σ. 17-20.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανάπτυξη της βιομηχανίας

Έτη	Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ιπποδύναμη (σε ίππους)
1867	22	7.300	300
1873	95	7.342	1967
1875	95	-	-
1878	108	-	2.884
1889	(145)	-	8.568
1892	-	-	10.000

Τσουκαλάς, Κ., Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σ. 260.

2

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις:

- να παρουσιάσετε την πορεία της ελληνικής βιομηχανίας από τη δεκαετία του 1870 έως τις αρχές του 20ού αιώνα
- να προσδιορίσετε τις περιοριστικές συνθήκες που εμπόδιζαν την εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας.

Μεταξύ του 1860 και 1920 υπήρχαν ορισμένες δυνατότητες εκβιομηχάνισης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η Ελλάδα θα μετατρεπόταν σε βιομηχανική χώρα. Ενδεικτικότερες περιπτώσεις ήταν οι κλάδοι της υφαντουργίας, της βιομηχανίας τροφίμων και των οικοδομικών υλικών. Στην ίδια περίοδο υπήρξαν ορισμένες αιχμές επενδυτικού ενδιαφέροντος εκ μέρους των κεφαλαιούχων, η επιφυλακτικότητα ωστόσο παρέμεινε γενικός κανόνας. Στην περίοδο 1867-1898, ορισμένες κυβερνήσεις προσπάθησαν να δημιουργήσουν στοιχειώδη υποδομή και τις κατάλληλες επενδυτικές ή προστατευτικές συνθήκες, αλλά και αυτές ήταν ανεπαρκείς.[...]Μετά τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, η δημοσιονομική εξυγίανση δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μια νέα αναπτυξιακή φάση.

Δερτιλής, Γ., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920, τ. Β΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006, , σ. 596-597, 603-605.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Έτος	Αριθμός βιομηχανιών	Ίπποδύναμη σε ίππους
1873	95	1.967
1875	95	-
1878	108	2.884
1889	(145)	8.568
1892	-	10.000

Τσουκαλάς, Κ., Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σ. 260.

Δημόσια έργα (19ος αι.)

1830

- πρωτόγονες υποδομές, ανύπαρκτες ή διαλυμένες (γέφυρες, δρόμοι, λιμάνια, υδραγωγεία, κτίρια)
- ενδιαφέρον για την κατασκευή των απαραίτητων έργων με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αλλά:
  - αντίξοες συνθήκες
  - αδυναμία εξεύρεσης οικονομικών πόρων
  - βαρύ δημοσιονομικό φορτίο του κράτους (δάνεια του αγώνα και των πρώτων χρόνων λειτουργίας του κράτους)

Χερσαίες συγκοινωνίες

- βασικές υποδομές αλλά μη κερδοφόρες => έλλειψη ιδιωτικού ενδιαφέροντος
- χρηματοδότηση από κράτος ή δήμους
- υποτονικά έργα έως το 1870 λόγω:
  - απουσίας χρημάτων
  - αντιδημοφιλών μεθόδων (αγγαρείες αγροτών στην κατασκευή δρόμων)
- τέλος 19ου αι. - αρχές 20ου αι.: πρώτη προτεραιότητα η πύκνωση οδικού δικτύου
  - εφικτή χάρη σε:
    - οικονομική ανάπτυξη
    - γρήγορους ρυθμούς αστικοποίησης
    - δημιουργία κεντρικών σιδηροδρομικών αξόνων
    - ανάπτυξη εσωτερικού εμπορίου
  - παρά τα εμπόδια:
    - μεγάλο κόστος κατασκευής σε ορεινά εδάφη
    - κυριαρχία θαλάσσιων συγκοινωνιών στα παράλια που είναι μεγάλο τμήμα της χώρας

Αποστραγγιστικά έργα: Αποξήρανση λιμνών και ελών (Κωπαΐδα κ.ά.)

- αύξηση καλλιεργήσιμης γης
- καταπολέμηση της ελονοσίας που ήταν μάλιστα για τους Έλληνες αγρότες έως τα μέσα του 20ου αι.

Σιδηροδρομικό δίκτυο

Τεχνικό έργο διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου (1881-1893)

- από υπερβολικά αισιόδοξη γαλλική τεχνική εταιρεία
- παρά τις τεχνικές και οικονομικές περιπέτειες
- με αποτέλεσμα τη βελτίωση της ναυσιπλοΐας (περιττός ο περίπλους της Πελοποννήσου)

Άλλα έργα για τη ναυσιπλοΐα

- διάνοιξη του πορθμού του Ευρίπου
- κατασκευή φάρων στις ακτές

Σωστό ή Λάθος;

- Το 1830 οι υποδομές του ελληνικού κράτους ήταν πρωτόγονες.
- Στα δημόσια έργα που είχε ανάγκη η χώρα, στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της, το ιδιωτικό ενδιαφέρον ήταν αυξημένο.
- Το ιδιωτικό ενδιαφέρον για την επένδυση στα δημόσια έργα ήταν ιδιαίτερα αυξημένο στις αρχές του 19ου αιώνα.
- Ως τα μέσα του 20ού αιώνα η ελνοσσία αποτελούσε μάλιστα για την αγροτική Ελλάδα.
- Με τις αποξηράνσεις λιμνών και ελών κατά τον 19ο αιώνα αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα της ελνοσσίας.

Πολλαπλή επιλογή

- Από τη δεκαετία του 1860:
  - α. άρχισε η κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου
  - β. άρχισε η ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας
  - γ. διογκώθηκε ο εξωτερικός δανεισμός
  - δ. άρχισαν να πολλαπλασιάζονται τα τραπεζικά και ασφαλιστικά ιδρύματα στη χώρα
- Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου ξεκίνησε το 1881 από μια υπερβολικά αισιόδοξη:
  - α. αμερικανική τεχνική εταιρεία
  - β. γαλλική τεχνική εταιρεία
  - γ. ιταλική τεχνική εταιρεία
  - δ. αγγλική τεχνική εταιρεία
- Ποιος από τους παρακάτω λόγους αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την κατασκευή οδικού δικτύου στη μετεπανάστατική Ελλάδα;
  - α. οι γρήγοροι ρυθμοί αστικοποίησης
  - β. η ανάπτυξη του εσωτερικού εμπορίου
  - γ. ο ανταγωνισμός των θαλάσσιων συγκοινωνιών
  - δ. η δημιουργία κεντρικών σιδηροδρομικών αξόνων
- Τη δεκαετία του 1860
  - α. άρχισε η κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου

- β. άρχισε η ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας
- γ. διογκώθηκε ο εξωτερικός δανεισμός
- δ. ενθαρρύνθηκε η μεθοδική εκμετάλλευση των ορυχείων

Σιδηρόδρομοι (19ος αι.)

Στην Ευρώπη

- εμφάνιση, εξάπλωση και κυριαρχία του σιδηροδρόμου στις χερσαίες μεταφορές: καινοτομία της βιομηχανικής επανάστασης
- λύση στη μεταφορά μεγάλου όγκου προϊόντων με μικρό κόστος σε τεράστιες αποστάσεις
- προϋπόθεση για
  - τη βιομηχανική επανάσταση
  - τη δημιουργία μεγάλων πόλεων
  - την αύξηση παραγωγής
- χρήσεις
  - εφοδιάζει τις πόλεις με τρόφιμα
  - τροφοδοτεί τα εργοστάσια με πρώτες ύλες
  - διοχετεύει προϊόντα στην αγορά
- σύμβολο νέας εποχής και συνώνυμο ανάπτυξης

Στην Ελλάδα

- προϋπόθεση για την είσοδο στον χώρο των ανεπτυγμένων κρατών
- **1835-1881:** θεωρητική συζήτηση χωρίς υλοποίηση λόγω ανυπέρβλητων δυσκολιών
  - πολυέξοδο έργο για το μικρό ελληνικό κράτος
  - μη αποδοτικό έργο που δεν προσελκύει κεφάλαια από ξένους ή ομογενείς επενδυτές, επιχειρήσεις, πιστωτικά ιδρύματα
    - έλλειψη ενδιαφέροντος για μεταφορά πρώτων υλών σε βιομηχανίες
    - έλλειψη αγοράς καταναλωτικών αγαθών
    - κυριαρχία θαλάσσιων μεταφορών λόγω γειννίας με τη θάλασσα στις περισσότερες περιοχές της χώρας
  - κατασκευή (μετ' εμποδίων) μόνο της γραμμής Αθήνα-Πειραιάς σε μήκος 9 χλμ. μέσα σε 12 χρόνια
  - ανεφάρμοστα τα υπόλοιπα σχέδια
  - προσέλκυση μόνο αμφίβολων κερδοσκόπων
- **1881-1910:** περίοδος υλοποίησης των σχεδίων κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου
  - εμφάνιση ευνοϊκών συνθηκών
    - μεταβολή δεδομένων στην ελληνική οικονομία
    - σύνδεση Ευρώπης-Ανατολής (Κων/πολη, Μ. Ασία, Ινδία)
      - μέσω χερσαίων συγκοινωνιακών αξόνων
      - ατμοπλοϊκά από το Πρίντεζι στο Σουέζ και τον Ινδικό Ωκεανό
  - Οι ελληνικές κυβερνήσεις, κυρίως επί Τρικούπη, έκριναν ότι οι συγκοινωνίες έπρεπε ταχύτατα να προωθηθούν, ώστε να συνδεθεί η χώρα με τους διεθνείς άξονες.
  - Φάσεις
    - έναρξη εργασιών το 1880
    - κατασκευή κυρίως στις πρώτες πρωθυπουργίες του Τρικούπη (1882-1892), οπότε και κατασκευάστηκαν 900 χιλιόμετρα
    - 1890 και εξής: επιβράδυνση λόγω οικονομικών προβλημάτων

- ολοκλήρωση το 1909
  - δίκτυο μόνο μετρικό, με γραμμές πλάτους 1 μ. αντί 1,56 μ. (που προέβλεπαν οι διεθνείς προδιαγραφές), για τοπικές κυρίως ανάγκες (διακίνηση αγροτικών προϊόντων), όχι για σύνδεση με το διεθνές δίκτυο
  - Κόστος
    - ανάληψη κυρίως από το κράτος με δανεισμό από ξένα πιστωτικά ιδρύματα
    - μικρή συμμετοχή ιδιωτών (30%) λόγω αμφίβολης αποδοτικότητας
    - σοβαρή υστέρηση σε έσοδα => διακοπή περαιτέρω επενδύσεων
  - Τι έφερε;
    - το πρώτο αξιόπιστο χερσαίο συγκοινωνιακό δίκτυο στη χώρα
    - υπηρεσίες σε καιρό πολέμων: επιστράτευση και εφοδιασμός στρατού
  - Τι δεν έφερε;
    - ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση: διάψευση αναπτυξιακών προσδοκιών
    - αλλαγή κοινωνικών και οικονομικών δομών
-

Σωστό ή Λάθος;

- Το σιδηροδρομικό δίκτυο, που κατασκευάστηκε την περίοδο του Τρικούπη, κατόρθωσε να αποτελέσει τμήμα του διεθνούς δικτύου.
  - Η απόκτηση σιδηροδρομικού δικτύου υπήρξε σημαντική προϋπόθεση για τις μικρές και ασθενείς οικονομικά χώρες ώστε να εισέλθουν στον χώρο των ανεπτυγμένων χωρών.
  - Οι ιδιώτες ανέλαβαν εξ ολοκλήρου το κόστος της δημιουργίας του σιδηροδρομικού δικτύου της Ελλάδας.
  - Η γεινίαση με τη θάλασσα και οι θαλάσσιες μεταφορές λειτουργούσαν ανασταλτικά ως προς τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους.
  - Οι θαλάσσιες μεταφορές περιορίζαν την αποδοτικότητα του σιδηροδρομικού δικτύου.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το δίκτυο των σιδηροδρόμων στην Ελλάδα:
  - α. αποτέλεσε συνώνυμο της ανάπτυξης κατά τον 19ο αιώνα
  - β. προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον στους ξένους και ομογενείς επενδυτές
  - γ. κλήθηκε να εξυπηρετήσει τη διακίνηση αγροτικών κυρίως προϊόντων

δ. κλήθηκε να εξυπηρετήσει τη διακίνηση βιομηχανικών προϊόντων και πρώτων υλών

- Η μεγάλη ώθηση στο σιδηροδρομικό δίκτυο της Ελλάδας δόθηκε:
    - α. στην τελευταία πρωθυπουργία του Χαρίλαου Τρικούπη
    - β. στις πρώτες πρωθυπουργίες του Χαρίλαου Τρικούπη
    - γ. στις πρώτες πρωθυπουργίες του Ελευθερίου Βενιζέλου
    - δ. στην τελευταία πρωθυπουργία του Ελευθερίου Βενιζέλου
  - Το δίκτυο των σιδηροδρόμων:
    - α. αποτέλεσε συνώνυμο της ανάπτυξης της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα
    - β. προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον στους ξένους και ομογενείς επενδυτές
    - γ. σχεδιάστηκε με τη φιλοδοξία να αποτελέσει τμήμα του διεθνούς δικτύου
    - δ. πρόσφερε πολλά σε μια χώρα σαν της Ελλάδα που δεν είχε προηγουμένως αξιόπιστο χερσαίο συγκοινωνιακό δίκτυο
-

Πηγή

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

- α. να παρουσιάσετε κριτικά τους παράγοντες που συντελούν στην απόφαση για τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα, μετά το 1880
- β. να αιτιολογήσετε γιατί ο Τρικούπης προκρίνει σιδηροδρομική γραμμή πλάτους ενός μέτρου.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο παίρνετε η απόφαση για το σιδηροδρομικό δίκτυο στην Ελλάδα συνοψίζεται στα εξής: Το 1882 [...] Α) υπάρχει ένα συνολικό σχέδιο. Μετά το 1857, μέχρι το 1880, υπάρχουν τουλάχιστον 10 προτάσεις ακόμα ξένων κεφαλαιούχων για να επενδύσουν σε σιδηροδρομικές γραμμές στην Ελλάδα. Β) Υπάρχει και η πολιτική βούληση, η οποία έχει διαμορφωθεί κάτω από ορισμένες πιέσεις. Πρώτα απ' όλα η ιδεολογική πίεση. Με απλά λόγια, ο σιδηρόδρομος σημαίνει ανάπτυξη. Αυτή είναι η γνώμη που επικρατεί. [...] Υπάρχει, όμως και γεωπολιτική πίεση. [...] Βρισκόμαστε στην εποχή της τρίτης φάσης των σιδηροδρόμων διεθνώς. [...] Γ) Υπάρχει [...] και η αίσθηση ότι αυτό το σχέδιο μπορεί να πραγματοποιηθεί, λόγω ευνοϊκής συγκυρίας, [...] γιατί η προσάρτηση του θεσσαλικού σιτοβολώνα δημιουργεί την προσδοκία ότι θα λυθεί το στρατηγικό πρόβλημα της αυτάρκειας της χώρας [...] κυρίως σε σιτηρά. [...] Ο Τρικούπης αποφασίζει να κατασκευάσει γραμμή ενός μέτρου πλάτους. [...] Δεν πρόκειται να περάσει όλο το ρεύμα του διεθνούς εμπορίου από την Ελλάδα επειδή εμείς θα κάνουμε σιδηρόδρομο. Η Ελλάδα δεν θα αναπτυχθεί όταν μπει στον όμιλο των ανεπτυγμένων χωρών. Θα αναπτυχθεί για να μπει. Το κράτος πρέπει να εξασφαλίσει την επιτάχυνση της εσωτερικής ανάπτυξης με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Παπαγιάννης, Ε., «Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι: 1880-1910», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 109-114. (διασκευή)

Δάνεια (19ος αι.)

Ως το 1861

- υψηλός δανεισμός λόγω μηδενικής αφετηρίας του κράτους - απουσίας οργανωμένου δημοσιονομικού συστήματος
- δανεισμός ήδη από την Επανάσταση: περιπέτειες με επαναστατικά δάνεια στο Λονδίνο
- νέα δάνεια με την άφιξη των Βαυαρών (1832)
- άρνηση αποπληρωμής επαναστατικών δανείων από τον Όθωνα => απομόνωση της χώρας από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές

Μετά το 1861

Νέος δανεισμός λόγω:

- αλλαγής ρυθμών ανάπτυξης
- αδυναμίας εξεύρεσης κεφαλαίων για δημόσιες επενδύσεις εξαιτίας:
  - περιορισμένων πόρων
  - έκτακτων εξόδων σε εθνικές κρίσεις

1880

διόγκωση δανεισμού σε ποσά πολλαπλάσια του ετήσιου προϋπολογισμού

Σκοπός

- κάλυψη τρεχόντων ελλειμμάτων των εθνικών προϋπολογισμών
- κάλυψη δαπανών των στρατιωτικών κινητοποιήσεων (1877-80 και 1885-6) και εξοπλισμών (1889: ναυπήγηση τριών θωρηκτών)
- αποπληρωμή παλαιότερων δανείων
- μικρό μέρος για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα, ποσό όμως απαραίτητο για την ολοκλήρωσή τους

Σωστό ή Λάθος;

- Οι Οθωνικές κυβερνήσεις αποπλήρωσαν τα επαναστατικά δάνεια.
- Ο εξωτερικός δανεισμός του ελληνικού κράτους μειώνεται μετά το 1880.
- Ο εξωτερικός δανεισμός της Ελλάδας διογκώθηκε κατά τη δεκαετία του 1830.
- Το μεγαλύτερο μέρος των δανείων που έλαβε η Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή δημοσίων έργων και άλλες παραγωγικές επενδύσεις.
- Το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού δανεισμού της Ελλάδας στη δεκαετία του 1880 χρησίμευσε για παραγωγικές επενδύσεις και την κατασκευή δημοσίων έργων.

- Οι Οθωνικές κυβερνήσεις προέβησαν σε αποπληρωμή των επαναστατικών δανείων.
-

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με στοιχεία που αντλείτε από το ακόλουθο παράθεμα να εξηγήσετε:

- α. κάτω από ποιες συνθήκες αυξήθηκε ο εξωτερικός δανεισμός κατά τη δεκαετία του 1880 και πώς επηρέασε τα δημόσια οικονομικά;
- β. πού διατέθηκαν τα χρήματα από τα δάνεια του 1880 και ποια θεωρείται η σημαντικότερη αιτία της υπερχρέωσης της χώρας;

Έπειτα από 50 χρόνια αποκλεισμού από τις διεθνείς αγορές, το 1878 οι ελληνικές κυβερνήσεις απέκτησαν ξαφνικά τη δυνατότητα να δανειστούν ποσά πρωτοφανή για την Ελλάδα· και αυτό σε μια αγορά κεφαλαίων που ήταν πλέον ευρύτατη και παγκόσμια. Δυστυχώς, ορισμένοι από τους κυβερνώντες αγνοούσαν τους όρους της αγοράς. Άλλοι πάλι προτιμούσαν να τους αγνοούν προκειμένου να δανείζονται για να χρηματοδοτούν τις απαιτήσεις των ψηφοφόρων τους. Επιπλέον, χρηματοδοτούσαν έτσι και τους εξοπλισμούς που αναδείκνυαν τον αδιαπραγμάτευστο πατριωτισμό τους. Ο υπερδανεισμός οδήγησε στην υπερχρέωση. Έως το 1884 το χρέος είχε σχεδόν διπλασιαστεί· το 1887 είχε τετραπλασιαστεί· και πριν την πτώχευση του 1893 είχε σχεδόν επταπλασιαστεί, υπερβαίνοντας το 175% του ΑΕΠ. Η συνήθης στη βιβλιογραφία και εσφαλμένη εξήγηση της υπερχρέωσης είναι οι μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές που δεν είχαν άμεση απόδοση, π.χ. σε σιδηροδρόμους. [...] Το επιχείρημα ήταν εσφαλμένο, επειδή ήταν υστερόβουλα υπερβολικό. Το κύριο αίτιο της υπερχρέωσης ήταν, όπως πάντα, οι στρατιωτικές δαπάνες. Ήδη από τη δεκαετία του 1880 ο εθνικιστής δημαγωγός Θεόδωρος Δηλιγιάννης τις ωθεί στα ύψη, είτε αυξάνοντάς τις ως πρωθυπουργός είτε πιέζοντας για αυξήσεις ως αρχηγός της αντιπολίτευσης.

Δερτιλής, Γ. Β., Επτά πόλεμοι, Τέσσερις εμφύλιοι, Επτά πτωχεύσεις. 1821-2016, Πόλις, Αθήνα 2016, σ. 59-60.

Πτώχευση και ΔΟΕ (19ος αι.)

Πτώχευση

- **Πότε;** = 1893
- **Τι είναι;**
  - αδυναμία εξυπηρέτησης τοκοχρεολυσίων των εξωτερικών δανείων
  - κατάθεση αιτήματος για επαναδιαπραγμάτευση του χρέους
  - σύνηθες φαινόμενο για φτωχά κράτη
- **Συνέπειες**
  - μεγάλο πολιτικό κόστος
  - διεξαγωγή διαπραγματεύσεων έως τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897

ΔΟΕ

- **Πότε;** = έναρξη λειτουργίας το 1898
- **Γιατί;** = Ήττα στον πόλεμο του 1897 οδήγησε σε:
  - υποχρέωση καταβολής τεράστιων πολεμικών αποζημιώσεων στην Οθωμ. αυτοκρ. (92.000.000 δρχ.)
  - υπαγωγή των οικονομικών της Ελλάδας σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ)
- **Τι προβλέπει;** = Διεθνής επιτροπή από εκπροσώπους 6 ξένων δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία)
  - διαχειρίζεται τα βασικά κρατικά έσοδα (~30.000.000 δρχ.) από
    - μονοπώλια
      - αλατιού
      - φωτιστικού πετρελαίου
      - σπίρτων
      - παιγνιόχαρτων
      - χαρτιού σιγαρέτων
    - εξόρυξη σμύριδας
    - φόρο καπνού
    - λιμενικά δικαιώματα του Πειραιά
    - φόρο χαρτοσήμου
  - για τις τρέχουσες ανάγκες συνάπτει νέο μεγάλο δάνειο με την εγγύηση των δυνάμεων
- **Στόχοι**
  - καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης προς την Οθωμ. αυτοκρ.
  - εξυπηρέτηση των δανείων
  - παροχή τεχνικών συμβουλών για τη βελτίωση της ελληνικής οικονομίας
- **Αποτελέσματα** άμεσα και θετικά ήδη από το 1910
  - αύξηση πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους λόγω της εγγύησης των Δυνάμεων
  - απαλλαγή δημοσιονομικών μηχανισμών από δυσλειτουργίες του παρελθόντος
  - παρά τα προβλήματα στο ισοζύγιο από τη σταφιδική κρίση και παρά την αποπληρωμή των δανείων (που απορροφά 1/3 των εθνικών εσόδων)

- υγιή δημόσια οικονομικά
  - ελαφρώς πλεονασματικοί προϋπολογισμοί
  - αυξημένες οικονομικές δυνατότητες του κράτους
  - βάση για:
    - μεταρρυθμίσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου
    - πολεμική προετοιμασία και συμμετοχή στους Βαλκανικούς, χωρίς τις δραματικές οικονομικές επιπτώσεις του παρελθόντος
-

Σωστό ή Λάθος;

- Μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, η εγγύηση των Δυνάμεων αύξησε την πιστοληπτική ικανότητα του κράτους.
  - Τα θετικά αποτελέσματα του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε.) επέτρεψαν την πραγματοποίηση των μεταρρυθμίσεων του Χαριλάου Τρικούπη.
  - Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ) αντιμετώπισε τις τρέχουσες ανάγκες της Ελλάδας με ένα μεγάλο δάνειο που χορηγήθηκε με την εγγύηση των Δυνάμεων.
  - Η Ελλάδα νίκησε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.
  - Κατά το έτος 1897 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων και ζήτησε επαναδιαπραγμάτευση του δημόσιου χρέους της.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το ελληνικό κράτος ξεκίνησε με ένα βαρύ δημοσιονομικό φορτίο:
  - α. την τοκογλυφία
  - β. την αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων
  - γ. την εξυπηρέτηση των δανείων που είχαν συναφθεί στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια του αγώνα, αλλά και αργότερα, στους δύσκολους καιρούς της κρατικής συγκρότησης
  - δ. όλα τα παραπάνω
- Η χώρα που δεν ανήκε στον ΔΟΕ (Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο) ήταν η:
  - α. Αγγλία
  - β. Γαλλία
  - γ. Ισπανία
  - δ. Ιταλία

Όροι

πτώχευση (1893)

Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ)

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να αναφερθείτε στο καθεστώς του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και στους στόχους του

β. να αποτιμήσετε τα αποτελέσματα από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην ελληνική οικονομία.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η πτώχευση της Ελλάδας ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας τέτοιας δανειακής επιβάρυνσης εξανάγκασε το ελληνικό κράτος να αποδεχθεί τη μέγιστη των ταπεινώσεων, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Η διεθνής οικονομική επιτροπή, η οποία συστάθηκε με υπόδειξη των Μεγάλων Δυνάμεων, αποτελείτο από εκπροσώπους των ξένων τραπεζών και έδρευε στο ελληνικό έδαφος. [...] Οι υπερεξουσίες της διεθνούς οικονομικής επιτροπής ουσιαστικά αναιρούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τις εξουσίες της ελληνικής κυβέρνησης και του Κοινοβουλίου, καθώς οι αποφάσεις του κράτους για σχεδιασμούς οικονομικής ανάπτυξης ελέγχονταν από εξωελλαδικά κέντρα, ερήμην του ελληνικού λαού.

Τζόκα, Σ., Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα. Υπανάπτυξη ή Εξαρτημένη Ανάπτυξη, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ.188-189.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Ο οικονομικός έλεγχος που επιβλήθηκε στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα βαρύς, αλλά αποβλέποντας πάντα στο συμφέρον των ομολογιούχων, είχε και ορισμένες ευνοϊκές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Ο νόμος ΒΦΙΘ* περιείχε διατάξεις που περιορίζαν την αναγκαστική κυκλοφορία και έτσι βοηθούσαν τη νομισματική σταθερότητα και τη βελτίωση της εσωτερικής αξίας της δραχμής. Επίσης με τον έλεγχο εμπεδώθηκε η ελληνική πίστη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συνάψεως νέων δανείων, που τα χρειάστηκε η Ελλάδα στα χρόνια που ακολούθησαν.

Χουρμούζη, Ε., «Η Ελλάδα μετά τον Πόλεμο του 1897. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 164-165.

*Νόμος που ψηφίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση στις 21 Φεβρουαρίου 188 και αφορούσε την ίδρυση του Δ.Ο.Ε.

2

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε:

α. στη χρησιμοποίηση/διάθεση των ποσών των δανείων που συνάφθηκαν κατά την περίοδο 1880-1892

β. στους λόγους που αιτιολογούν την επιλογή επιβολής της πτώχευσης το 1893.

Μεταξύ 1879 και 1890 το ελληνικό κράτος συνήψε οκτώ εξωτερικά δάνεια [...]και ακόμη πέντε εσωτερικά δάνεια [...]. Από το συνολικό ποσό των δανείων, ο Ανδρέας Ανδρεάδης υπολόγισε σε 100 εκατομμύρια τις στρατιωτικές δαπάνες και 120 περίπου εκατομμύρια τα ποσά που διατέθηκαν για τα δημόσια έργα – σιδηροδρόμους και δρόμους. Τα υπόλοιπα, δηλαδή περίπου τα μισά από το καθαρό ποσό των δανείων, διατέθηκαν για την κάλυψη εκτάκτων δαπανών, για την κάλυψη ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και για την ίδια την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Οι όροι των δανείων επιβάρυναν ακόμη περισσότερο το δημόσιο χρέος. [...] Εν όψει των δανείων ο Τρικούπης συνήθιζε να παίρνει προκαταβολές από τις τράπεζες με υψηλότερα επιτόκια. [...] Η υποτίμηση της δραχμής, ήδη από το 1885, αλλά σε μεγαλύτερη έκταση από το 1890 και έπειτα, κατέστησε τις ετήσιες τοκοχρεωλυτικές δόσεις δυσβάστακτες για τον κρατικό προϋπολογισμό. Τα προβλήματα των δημοσιονομικών ισορροπιών της χώρας επιβαρύνονταν ιδιαίτερα από τους καταναγκασμούς της εξωτερικής πολιτικής[...].Ο Τρικούπης επανερχόμενος στην εξουσία τον Ιούνιο του 1892 είχε προσπαθήσει, χωρίς επιτυχία, να εξασφαλίσει νέο δάνειο, για να άρει και πάλι την αναγκαστική κυκλοφορία και να αποκαταστήσει τη δραχμή, ενώ ξεσπούσε και η σταφιδική κρίση, που περιόριζε περαιτέρω τις συναλλαγματικές εισροές.

Αγραντώνη, Χρ., «Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού (1870-1909)», στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 5, 68-69.

Αγροτικό ζήτημα (20ος αι.)

Γενικά

- υποχώρηση της γεωργίας στη Δύση λόγω ραγδαίων εξελίξεων στην οικονομία: Με τη βιομηχανική επανάσταση ο αγροτικός χώρος έπαψε σταδιακά να κυριαρχεί στην παραγωγή και στην κοινωνία.
- αργή μετάβαση στην Ελλάδα προς αγροτική μεταρρύθμιση
  - όπου η κατοχή γης δεν είναι πια η μόνη πηγή εξουσίας και κοινωνικού κύρους
  - όπου οι μεγάλες ιδιοκτησίες καταργούνται και αντικαθίστανται από μικρές παραγωγικές μονάδες οικογενειακού χαρακτήρα, όπως επιτάσσουν οι νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες

1828-1864

Χάρη σε προοδευτική διανομή των **εθνικών γαιών** που προέκυψαν από την Επανάσταση

- υπήρξαν λιγότερες εντάσεις σε σχέση με τη Δύση και τα Βαλκάνια
- πρέκυψε πλήθος αγροτών με μικρές ή μεσαίες ιδιοκτησίες
- απέμειναν λίγα μόνο «τσιφλίκια» σε Αττική και Εύβοια που δεν προκαλούσαν προβλήματα

1864 και εξής

Εμφανίστηκε το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας με την προσθήκη των Επτανήσων (1864) και της Άρτας-Θεσσαλίας (1881).

=> πρόβλημα λόγω αγοράς «τσιφλικιών» Θεσσαλίας από Έλληνες εξωτερικού διότι:

- διατήρησαν τον παλιό θεσμό των κολίγων
- άσκησαν πιέσεις για να κερδοσκοπήσουν από την παραγωγή σιταριού
  - με επιβολή δασμών στο εισαγόμενο ρωσικό σιτάρι ώστε να είναι υψηλή η τιμή του εγχώριου
  - με δημιουργία τεχνητών ελλείψεων σιταριού

1907

- Απόπειρα άμβλυσης των εντάσεων με ψήφιση νόμων για
  - δυνατότητα απαλλοτρίωσης μεγάλων ιδιοκτησιών από την κυβέρνηση
  - διανομή τους σε ακτήμονες
- Οι νόμοι όμως
  - συνάντησαν δυσκολίες στην εφαρμογή
  - έφεραν μέχρι και συγκρούσεις (στο Κιλελέρ, 1910)
  - επέφεραν ελάχιστες αλλαγές έως το 1913

1913

τέλος των Βαλκανικών πολέμων => επιδείνωση του προβλήματος: Λόγω επέκτασης συνόρων (Μακεδονία) προστέθηκαν μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων.

Α' Παγκόσμιος

ολοκλήρωση αγροτικής μεταρρύθμισης από την κυβέρνηση Θεσσαλονίκης του Βενιζέλου (κατά τον Διχασμό, 1917)

- με στόχο:
    - στήριξη και πολλαπλασιασμός ιδιοκτήτης γης στις νέες περιοχές
    - αποκατάσταση προσφύγων (που ήταν πλέον το επίκεντρο του ενδιαφέροντος)
    - πρόληψη κοινωνικών εντάσεων
  - με αποτέλεσμα:
    - καθεστώς μικροϊδιοκτησίας στην αγροτική οικονομία λόγω απαλλοτρίωσης μεγάλων ιδιοκτησιών - μεγάλης αναδιανομής καλλιεργήσιμης γης (θετικό)
      - 85% στη Μακεδονία
      - 68% στη Θεσσαλία
      - 40% στο σύνολο της χώρας
    - πρόβλημα επιβίωσης μικροκαλλιεργητών (αρνητικό)
      - δυσκολία στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής
      - εκμετάλλευση από εμπόρους
    - αντιμετώπιση του προβλήματος με ίδρυση
      - Αγροτικής Τράπεζας
      - κρατικών οργανισμών παρέμβασης
      - παραγωγικών συνεταιρισμών
  - τελική αποτίμηση θετική: αναδιανομή γης χωρίς τις εντάσεις που παρατηρήθηκαν στην Ευρώπη (λόγω ιδιομορφίας της ελληνικής ανάπτυξης)
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε με νόμους που ψηφίστηκαν το 1907.
  - Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας τα τσιφλίκια της περιοχής διανεμήθηκαν στους ακτήμονες.
  - Με την προσάρτηση στο ελληνικό κράτος της Θεσσαλίας (1881) ήρθε στο προσκήνιο το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το 1907 ψηφίστηκαν νόμοι, οι οποίοι:
  - α. επέτρεπαν τη διατήρηση του αναχρονιστικού θεσμού των κολίγων
  - β. επέτρεπαν στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση να απαλλοτριώνει μεγάλες ιδιοκτησίες, για να τις διανείμει στους ακτήμονες

- γ. συνέβαλαν στην πρόληψη των κοινωνικών εντάσεων
- δ. προώθησαν την ίδρυση παραγωγικών συνεταιρισμών

- Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 απέβλεπε:
  - α. στην ανάπτυξη της γεωργίας
  - β. στην τόνωση της κτηνοτροφίας
  - γ. στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών
  - δ. στην ενίσχυση της μεγάλης γαιοκτησίας
- Η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1917 στη Θεσσαλονίκη:
  - α. αποφάσισε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης
  - β. ολοκλήρωσε την αγροτική μεταρρύθμιση και οδήγησε την αγροτική οικονομία σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας
  - γ. ίδρυσε την Αγροτική Τράπεζα
  - δ. προώθησε την ίδρυση παραγωγικών συνεταιρισμών
- Την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης αποφάσισε το 1917 η κυβέρνηση του:
  - α. Γεωργίου Θεοτόκη
  - β. Δημητρίου Γούναρη
  - γ. Ελευθερίου Βενιζέλου
  - δ. Κυριακούλη Μαυρομιχάλη

Όροι

αγροτική μεταρρύθμιση

Πηγές

1

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

- α. να περιγράψετε κριτικά τα χαρακτηριστικά των ιδιοκτητών των «τσιφλικιών» της Θεσσαλίας κατά τον 19ο – αρχές 20ού αιώνα και τις επιδιώξεις τους
- β. να παρουσιάσετε τα αποτελέσματα που προκάλεσαν οι πρακτικές τους στον θεσσαλικό αγροτικό κόσμο.

Οι περίφημοι πλουτοκράτες των παροικιών, που ο λαός αποκαλούσε χρυσοκάνθαρους, αντί να αναπτύξουν παραγωγικά τη χώρα, αντί να κάνουν επενδύσεις [...] στρέφονται και αυτοί πάλι στη μονοπώληση ευκαιριών που τους παρέχει η εξουσία [...] και το χειρότερο, μεταβάλλονται οι τσιφλικάδες γαιοκτήμονες στη Θεσσαλία. [...] Είναι [...] αυτά τα περίφημα αστικά μας στοιχεία τα οποία δημιουργούν το καθεστώς των τσιφλικιών στη Θεσσαλία. Γνωρίζοντας πολύ καλά ότι η

Θεσσαλία θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα, εξασφαλίζουν με το πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης το δικαίωμα να δημιουργήσουν γαιοκτησίες, οι οποίες είναι βασισμένες στο σύστημα της κολιγίας. Γι' αυτό ακριβώς δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι οι εκρήξεις οι επαναστατικές [...] ξεκινούν από τη Θεσσαλία, τη Θεσσαλία όπου η μεγάλη γαιοκτησία ήταν ασύγκριτα πιο χαμηλή στην περίοδο της έκρηξης της Ελληνικής επανάστασης, από ό, τι στην Πελοπόννησο. Με την είσοδο αυτών των στοιχείων και την ανάπτυξη των γαιοκτησιών στη Θεσσαλία, έχουμε ακριβώς τη δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων για την εκμετάλλευση της αγροτιάς που οδήγησαν στο αδιέξοδο, και τελικά μας έφεραν στο Κιλελέρ.

Φίλιας, Β., «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 19.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- α. Ποια προβλήματα ανέκυψαν στο πλαίσιο του αγροτικού ζητήματος με τη διεύρυνση των συνόρων του ελληνικού κράτους (1864, 1881) πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους;
- β. Γιατί τα τσιφλίκια στην Παλαιά Ελλάδα δεν προκαλούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα;

Το πρόβλημα περιπλέκονταν λόγω των συνεχών αλλαγών και επεκτάσεων των συνόρων. Μέσα στον 19ο αιώνα και πριν τους Βαλκανικούς πολέμους έχουμε δύο επεκτάσεις συνόρων (1864 Επτάνησα και 1881 Ήπειρος-Θεσσαλία), που αύξησαν κατά 32% περίπου την έκταση και διπλασίασαν σχεδόν τον πληθυσμό της χώρας. [...]Ιδίως στη Θεσσαλία, που ενσωματώθηκε το 1881, το ελληνικό κράτος, εξαιτίας ίσως και του γεγονότος ότι οι χώρες αυτές δεν απελευθερώθηκαν με πόλεμο, απώλεσε τη δυνατότητα ελέγχου της γης. Έτσι, πολλοί μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες που αποχωρούσαν από τις περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας, πωλούσαν τα δικαιώματα σε χαμηλές τιμές σε Έλληνες χρηματιστές και τραπεζίτες της Κωνσταντινούπολης και των παροικιών, δαιωνίζοντας και επιτείνοντας το ήδη υπάρχον ζήτημα των τσιφλικιών.[...] Τα τσιφλίκια στην Παλαιά Ελλάδα ήταν ελάχιστα, καταλάμβαναν μόλις το 5% περίπου των συνολικών εδαφών και βρίσκονταν κυρίως στην ανατολική Στερεά (Αττική, Φθιώτιδα και Εύβοια). Επρόκειτο για κατάλοιπα της καθυστερημένης ενσωμάτωσης των περιοχών αυτών στην εθνική επικράτεια (οι περιοχές αυτές περιήλθαν στο ελληνικό κράτος με ειδική ρύθμιση που περιλήφθηκε στο Πρωτόκολλο του Λονδίνου για την ανεξαρτησία της Ελλάδας το 1830). Αντίθετα η προσάρτηση της Θεσσαλίας δεν επέφερε μόνον την επέκταση του ελληνικού κράτους κατά 26,7% και την αύξηση του πληθυσμού του κατά 18%, αλλά κληροδότησε σε αυτό και 395 τσιφλίκια, των οποίων η έκταση ανέρχονταν στα τέλη του 19ου αιώνα σε έξι εκατομμύρια στρέμματα περίπου. Το γεγονός αυτό περιέπλεξε το καθεστώς ιδιοκτησίας.

Παναγιωτόπουλος, Δ., «Ο κόσμος του μόχθου και της σιωπής. Ο διαχρονικός ρόλος και η συμβολή του πρωτογενούς τομέα και των αγροτών στο γίνεσθαι της σύγχρονης Ελλάδας», στο Δ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα: 200 χρόνια ιστορίας Προκλήσεις & προοπτικές, Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα 2021, σ. 58, 76.

Εργατικό κίνημα (20ος αι.)

Τέλος 19ου αι.

σοσιαλιστικές και εργατικές ομάδες με μικρή πολιτική και κοινωνική επιρροή (σε σύγκριση με τη Δύση και τα Βαλκάνια) λόγω:

- ιδιομορφίας της ελληνικής ανάπτυξης
- απουσίας μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων
- καθεστώτος εργασίας
  - σε δημόσια έργα
    - ξένοι εργάτες (Ιταλοί στη διώρυγα της Κορίνθου)
    - πρόσκαιροι, βραχυχρόνιοι εργάτες
  - πιο σταθερό δυναμικό στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις, όπου ακριβώς εκδηλώθηκαν οι πρώτες εργατικές εξεγέρσεις (Λαύριο 1896)
- επικράτησης της Μεγάλης Ιδέας που εμπόδιζε την ανάπτυξη κοινωνικών-ταξικών ιδεολογιών

1913 (τέλος Βαλκανικών πολέμων)

διάδοση σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στην Ελλάδα λόγω ενσωμάτωσης της Θεσσαλονίκης

- πόλης βιομηχανικής
- πόλης κοσμοπολίτικης
- πόλης με εργατικό κίνημα: Φεντερασιόν
  - μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση από σοσιαλιστές Εβραίους (ανοιχτούς σε νέες ιδέες)
  - δίαυλος για τη διάδοση σοσιαλιστικής ιδεολογίας στην Ελλάδα

Α' Παγκόσμιος

- περίοδος γρήγορης ωρίμανσης εργατικού-σοσιαλιστικού κινήματος λόγω:
  - κοινωνίας υπό πίεση
  - εμπλοκής σε διεθνείς υποθέσεις
  - επιρροής της ρωσικής επανάστασης
- με αποτέλεσμα στο τέλος του πολέμου:
  - ίδρυση Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) με κλαδικά και τοπικά σωματεία
  - ίδρυση Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ) - αργότερα ΚΚΕ (όταν προσχώρησε στη Γ' Κομμουνιστική Διεθνή)

Σωστό ή Λάθος;

- Στον ιδεολογικό τομέα η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας ευνόησε την ανάπτυξη και τη διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο.

- Η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας δεν εμπόδιζε την ανάπτυξη και διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο.
  - Η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας ευνοούσε την διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό περιεχόμενο.
  - Στην προώθηση του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα συνέβαλε το γεγονός ότι στα μεγάλα δημόσια έργα της περιόδου σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού προερχόταν από το εξωτερικό.
  - Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος ιδρύθηκε πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.
  - Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) ιδρύθηκε το 1910.
  - Η Γενική Συνομοσπονδία Ελλάδος (ΓΣΕΕ) ιδρύθηκε προς το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου.
  - Η καθυστέρηση ανάπτυξης εργατικού κινήματος στην Ελλάδα οφειλόταν στην αδιαφορία των Ελληνικών κυβερνήσεων για επενδύσεις στον κλάδο της βιομηχανίας.
  - Η εμφάνιση του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις δούλευε προσωπικό κατεχοχίν:
    - α. περιστασιακό
    - β. σταθερό
    - γ. ανειδίκευτο
    - δ. ειδικευμένο
-

Όροι

Φεντερασιόν

Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ)

Πηγές

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

- α. να αναφερθείτε στις ιδιομορφίες ανάπτυξης του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, από το τέλος του 19ου αιώνα ως το τέλος των βαλκανικών πολέμων
- β. να αποτιμήσετε τα οφέλη της ενσωμάτωσης της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα για το εργατικό κίνημα.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Υπάρχουν για τους εργοδότες και άλλες πηγές εργατικού δυναμικού εκτός από την εσωτερική αγορά. Εκατοντάδες Ισπανοί και Ιταλοί μεταλλωρύχοι δουλεύουν στο Λαύριο. Έτσι, καθώς η ελληνική αγορά εργασίας πάσχει από χρόνια στενότητα, καθώς δεν υπάρχουν στην χώρα δεξαμενές εργατικού δυναμικού, οι επιχειρηματικές τάξεις αντλούν από την παγκόσμια δεξαμενή με ικανοποιητικούς όρους. [...] Στην Ελλάδα δεν είναι μόνο το ότι πολλές ιδέες εισάγονται, άρα είναι φυσικό και να καθυστερούν. Υπάρχουν επιπλέον και οι συνθήκες μιας οικονομίας που δεν έχει ακόμη εκβιομηχανιστεί. Δεν αρκεί η συντεχνιακή κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ψήφου και του συνεταιρίζεσθαι για να εδραιωθεί, στο Δίκαιο, το δικαίωμα της απεργίας. Χρειάζεται και η ουσιαστική εμπειρία της απεργίας στην καθημερινή πραγματικότητα των ανθρώπων- δηλαδή, χρειάζεται εργασία στο εργοστάσιο, άρα βιομηχανία.

Δερτιλής, Γ.Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 347, 350.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Αλλά συγχρόνως οι πόλεμοι ήνοιξαν νέους και ανελπίστους ορίζοντας καπιταλιστικής αναπτύξεως δια την μικράν άλλοτε Ελλάδα. Και μαζί με την ανάπτυξιν της βιομηχανίας, της ναυτιλίας και του εμπορίου, της μεταφοράς και της συγκοινωνίας, αναπτύσσεται και η εργατική τάξις. Η σοσιαλιστική ιδέα επανευρίσκει την εκδήλωσίν της. Η απήχησις της Φεντερασιόν έχει και αυτή ευνοϊκήν επίδρασιν. [...] Το σπουδαιότερον έργον της Φεντερασιόν ήτο η διδασκαλία, η παρακολούθησις των σωματείων, η οργάνωσις διαλέξεων, συζητήσεων, κλπ. Υπήρχε όμως έλλειψις [...]εφημερίδων. Έπρεπε να εκδοθή εν φύλλον. Η εφημερίς αυτή εβαπτίσθη Εφημερίς των Εργατών και εξεδόθη κατ' αρχάς μεν εις 4 γλώσσας, τουρκικήν, ελληνικήν, βουλγαρικήν και ισπανοεβραϊκήν [...]. Παραλλήλως προς την διδασκαλία του σοσιαλισμού, η Φεντερασιόν εφρόντιζε και δια τα εργατικά σωματεία.

Μπεναρόγιας, Α., Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου, Κομμούνα, Αθήνα 1986, σσ. 86, 110.

1910-1922

Γενικά χαρακτηριστικά

- συνεχής πολεμική ετοιμότητα
- εποχή εθνικιστικών κινημάτων σε όλη την Ευρώπη

Βενιζελισμός = νέα πολιτική αντίληψη του Βενιζέλου που:

- ορίζεται δύσκολα
- θεωρεί το ελληνικό κράτος μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού
  - επιδίωξη ενσωμάτωσης του εκτός συνόρων ελληνισμού σε ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση
  - ανάπτυξη της Μεγάλης Ιδέας, με ιδεολογικά, πολιτικά και κοινωνικά, όμως, ερείσματα για τη διεκδίκηση της Μ. Ελλάδας με πιθανότητες επιτυχίας, δηλαδή
    - με προϋπόθεση τον θεσμικό εκσυγχρονισμό για ένα κράτος αποτελεσματικό και αξιόπιστο, για ένα ισχυρό εθνικό κέντρο, μια περιφερειακή δύναμη ικανή να παρεμβαίνει υπέρ των πολιτών
    - με προϋπόθεση την προσήλωση στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους
- αποτέλεσμα: συσπείρωση, γύρω από τον Βενιζέλο, μιας αστικής τάξης με πολιτικές φιλοδοξίες και οικονομική δραστηριότητα στην Αν. Μεσόγειο (Ν. Ρωσία, Δούναβης, Ρουμανία, Πόντος, Μ. Ασία, Κων/πολη, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Αίγυπτος, Σουδάν, Αλεξάνδρεια)

Οικονομία

1910: εμφανής πρόοδος

- προϋπολογισμοί πλεονασματικοί, παρά τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες
- μεγάλη υπερπόντια μετανάστευση (στις ΗΠΑ) με τριπλό όφελος:
  - αντιμετώπιση αγροτικής-σταφιδικής κρίσης
  - εκτόνωση κοινωνικών εντάσεων
  - ενίσχυση οικονομίας της υπαίθρου με τα εμβάσματα των μεταναστών

Βαλκανικοί πόλεμοι

- σημαντικό κόστος που όμως δεν κλόνησε την οικονομία (σε αντίθεση με το παρελθόν)
- κερδισμένη χώρα με επέκταση συνόρων
  - ενσωμάτωση νέων πλούσιων περιοχών (Ήπειρος, Δ. - Κ. Μακεδονία, Νησιά Αιγαίου, Κρήτη) => 70% αύξηση εδαφών
  - τεράστια αύξηση πληθυσμού 80%
  - νέες προοπτικές για την οικονομία και τη γεωργική παραγωγή: περιοχές πεδινές και αρδευόμενες
  - πρόβλημα η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων (μουσουλμάνων Αλβανών και Εβραίων), ακόμη και στην ομοιογενή Ήπειρο
  - η Ελλάδα έγινε υπολογίσιμη δύναμη
  - αύξηση της εμπιστοσύνης των αγορών στη χώρα

Σωστό ή Λάθος;

- Το κόστος των Βαλκανικών πολέμων κλόνισε την ελληνική οικονομία.
- Το 1910 ήταν εμφανείς οι πρόοδοι της ελληνικής οικονομίας.
- Η Μεγάλη Ιδέα και οι προϋποθέσεις της αποτέλεσαν ισχυρά εμπόδια για τη διεκδίκηση της Μεγάλης Ελλάδας κατά την περίοδο 1910-1922.
- Παρόλο που το κόστος των Βαλκανικών πολέμων ήταν υψηλό, η ελληνική οικονομία δεν κλονίστηκε.
- Το 1910 εξαιτίας της σταφιδικής κρίσης οι οικονομικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους ήταν μειωμένες.
- Το κύριο πρόβλημα που δημιουργήθηκε μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων ήταν η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις νεοαποκτηθείσες περιοχές.
- Ο βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού.

Όροι

Βενιζελισμός

Πηγή

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

- α. με ποιον τρόπο επωφελήθηκε η εθνική οικονομία από την έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων;
- β. ποιος παραγωγικός τομέας είχε τις μεγαλύτερες δυνατότητες αξιοποίησης και με ποιον τρόπο έγινε σαφές αυτό;

Δεν είναι λοιπόν συμπτωματικό ότι αμέσως μετά το πέρας των βαλκανικών πολέμων ξένοι κεφαλαιούχοι έκαναν την εμφάνισή τους στα γραφεία των υπουργών της ελληνικής κυβέρνησης, προσφέροντας κεφάλαια προς αξιοποίηση στις Νέες Χώρες, όχι όμως χωρίς ανταλλάγματα, τα οποία συχνά ήταν ιδιαίτερος δυσανάλογα με την προσφορά τους. Διόλου τυχαία επίσης ένα σημαντικό μέρος αυτού του ενδιαφέροντος είχε να κάνει με την ίδρυση μιας τράπεζας που θα

ασκούσε ενυπόθηκη πίστη, απαραίτητη προϋπόθεση για την αξιοποίηση των εδαφών της βόρειας κυρίως Ελλάδας. Γιατί, όπως και να το δει κανείς, το μέλλον των Νέων Χωρών, αλλά και ολόκληρου του ελληνικού κράτους, βρισκόταν στη δυνατότητα αξιοποίησης της γης τους.

Κωστής, Κ., Ο πλούτος της Ελλάδας, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 45.

Α' Παγκόσμιος

Πότε; = 1914

Τι έγινε;

- διακοπή της προσπάθειας ενσωμάτωσης των νέων περιοχών που είχαν προσαρτηθεί στην Ελλάδα
- συμμετοχή της Ελλάδας κάτω από δύσκολες συνθήκες
  - Διχασμός (1915)
    - σύγκρουση παλατιού και Βενιζέλου
    - δαπανηρή επιστράτευση του 1915*
    - κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας Θεσ/νίκης
    - διάσπαση σε δύο κράτη
    - συμμαχικός αποκλεισμός (παραλιών από Αγγλία και Γαλλία)
    - συγκρούσεις (πολιτών)
    - οικονομικό και κοινωνικό κόστος
    - υπονόμευση της πορείας της χώρας
  - λήξη του Διχασμού με επέμβαση Συμμάχων (1917)
  - **ιδιόμορφος δανεισμός** με επέμβαση Συμμάχων
    - γιατί η Ελλάδα δεν μπορούσε να αναλάβει το κόστος συμμετοχής στον πόλεμο
    - χορηγήθηκαν μεγάλα δάνεια από Αγγλία και Γαλλία και ΗΠΑ που όμως δεν εκταμιεύτηκαν (= **θεωρητικός δανεισμός**, αλλά λειτούργησαν ως κάλυμμα για έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος, δηλ. ως απόθεμα σε χρυσό και συνάλλαγμα, που δεν έλεγχε η χώρα
    - έτσι χρηματοδοτήθηκε η πολεμική συμμετοχή
      - στο μακεδονικό μέτωπο
      - στην εκστρατεία σε Ουκρανία-Κριμαία*
      - στην πρώτη φάση στρατιωτικής εμπλοκής στη Μ. Ασία
    - με οδυνηρές μελλοντικές συνέπειες που φάνηκαν αμέσως
- πολιτική και δημοσιονομική κρίση
  - 1920: ήττα του Βενιζέλου (φίλου των Συμμάχων) στις εκλογές
    - νίκη φιλοβασιλικών κομμάτων και επιστροφή του Κων/νου
    - απόσυρση του δανεισμού από τους Συμμάχους
    - ακύρωση μεγάλου μέρους της νομισματικής κυκλοφορίας
    - παθητικός κρατικός ισολογισμός (ήδη από το 1918)
    - σκληρός και δαπανηρός πόλεμος στη Μ. Ασία
  - 1922
    - πλήρες δημοσιονομικό αδιέξοδο
    - διχοτόμηση χαρτονομίσματος λίγο πριν τη μικρασιατική καταστροφή
      - είδος πρωτότυπου εσωτερικού αναγκαστικού δανείου
      - χρήση μόνο του αριστερού μέρους του χαρτονομίσματος στο 50% της αξίας
      - ανταλλαγή του δεξιού με ομολογίες δημοσίου

- επιτυχία
  - έσοδα 1.200.000.000 δραχμές
  - επαναλήφθηκε το 1926
  - όμως επισκιάστηκε από την ήττα στη Μ. Ασία

*Στις 10 Σεπτεμβρίου του 1915 η Ελλάδα κήρυξε επιστράτευση, κυρίως για προληπτικούς λόγους, επειδή νωρίτερα είχε κηρύξει επιστράτευση και η Βουλγαρία, στο πλευρό της Γερμανίας. Ο Στρατός παρέμεινε υπό τα όπλα για εννέα μήνες και η αποστράτευσή του έγινε σταδιακά. <https://ethnofilaki.army.gr/i-istoria-tis-epistratefsis/>

*εκστρατεία των δυτικών χωρών εναντίον του νέου σοβιετικού καθεστώτος (1919)
[Σκουλάτος-Δημακόπουλος-Κόνδης: Γ 95]

Σωστό ή Λάθος;

- Τον Μάρτιο του 1920 η κυβέρνηση αποφάσισε τη διχοτόμηση της δραχμής.
  - Η διχοτόμηση του χαρτονομίσματος έγινε για τη χρηματοδότηση της πολεμικής συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
  - Η «διχοτόμηση της δραχμής» αποτέλεσε μια μορφή αναγκαστικού εσωτερικού δανεισμού.
  - Το Νοέμβριο του 1920 η κυβέρνηση του Βενιζέλου χάνει τις εκλογές.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Με τον ιδιόμορφο δανεισμό η Ελλάδα χρηματοδότησε:
  - α. την κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου
  - β. την πολεμική συμμετοχή της στο μακεδονικό μέτωπο
  - γ. τη δαπανηρή επιστράτευση του 1915
  - δ. τη συμμετοχή της στους Βαλκανικούς Πολέμους
- Τα δημοσιονομικά δεδομένα της Ελλάδας έφτασαν σε πλήρες αδιέξοδο:
  - α. τον Νοέμβριο του 1920
  - β. τον Μάρτιο του 1922
  - γ. τον Μάιο του 1927
  - δ. τον Αύγουστο του 1936
- Η διχοτόμηση του χαρτονομίσματος έγινε:
  - α. την περίοδο του Εθνικού Διχασμού
  - β. για τη χρηματοδότηση της πολεμικής συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

γ. για τη χρηματοδότηση της πρώτης φάσης της στρατιωτικής εμπλοκής στη Μικρά Ασία
δ. λίγους μήνες πριν την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου, λόγω των δημοσιονομικών δεδομένων του ελληνικού κράτους

Όροι

διχοτόμηση της δραχμής
ιδιόμορφος ή θεωρητικός δανεισμός

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται να αναφερθείτε:

- α. στις αιτίες που οδήγησαν στην επιλογή της λύσης της «διχοτόμησης του χαρτονομίσματος» από την ελληνική κυβέρνηση το 1922
- β. στα χαρακτηριστικά της ενέργειας αυτής και τις συνέπειές της.

Συνεπώς η δραματική αύξηση της παροχής χρήματος μεταξύ 1920 και 1922 προκλήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από την κυβέρνηση. Σύμφωνα με μια βρετανική αναφορά, μόνο μέσα στο 1921 η κυβέρνηση δανείστηκε 1.200 και πλέον εκατομμύρια δραχμές από την Εθνική Τράπεζα. Το φθινόπωρο του 1921 το καθημερινό κόστος του συνεχιζόμενου πολέμου υπολογιζόταν γύρω στα 8.000.000 δραχμές, αναγκάζοντας τη βασιλική κυβέρνηση να προσφεύγει σε όλο και πιο σπασμωδικά μέτρα. Ο υπουργός οικονομικών Π. Πρωτοπαπαδάκης, επιχειρώντας έναν πρωτότυπο αυτοσχεδιασμό την επόμενη άνοιξη, εισήγαγε έναν νέο τύπο αναγκαστικού δανείου. Το κοινό υποχρεώθηκε να παραδώσει τα χαρτονομίσματά του στις τράπεζες, οι οποίες τα διχοτομούσαν: το ένα κομμάτι επιστρεφόταν στον κομιστή, ενώ το άλλο ανταλλάσσόταν με εικοσαετή ομόλογα του Δημοσίου. Ταυτόχρονα, η Εθνική Τράπεζα διατάχθηκε να πιστώσει το κράτος με ένα ποσόν ισοδύναμο με το ήμισυ της αξίας των χαρτονομισμάτων που κυκλοφορούσαν. Ήταν ένα ακραίο μέτρο αρνητικά προοδευτικής φορολόγησης, εφόσον εφαρμόστηκε μόνο στα χαρτονομίσματα και όχι στις τραπεζικές καταθέσεις ή τις άλλες μορφές αποταμίευσης. Από την άλλη πλευρά, είχε το προτέρημα πως δεν ενίσχυε τον πληθωρισμό: κατ' αυτόν τον τρόπο συγκεντρώθηκαν 1.300 εκατομμύρια δραχμές χωρίς να αυξηθεί η νομισματική κυκλοφορία.

Mazower, M., Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009.

1922-1936

- καταστροφή του 1922 => μεταβολή δεδομένων της κοινωνίας
  - άφιξη προσφύγων (1.230.000 Έλληνες χριστιανοί και 45.000 Αρμένιοι έναντι 610.000 μουσουλμάνων) με συνέπειες:
    - αρνητική: ανατροπή ισορροπιών της κοινωνίας και οικονομίας - ανάγκη για νέα αρχή
    - αρνητική: ανθρώπινη τραγωδία
    - θετική: καταλύτης στη δυναμική της κοινωνίας
    - αρνητική: πολλαπλασιασμός θανάτων από φυματίωση και ελονοσία, αρρώστιες-μάστιγες (1923-4)
  - ανάγκη για ταχύτερη υπέρβαση των δυσλειτουργιών και για επείγουσες παρεμβάσεις
  - επαρκής η αντίδραση του κρατικού μηχανισμού σε σχέση με το μέγεθος του προβλήματος
    - παρά τα εμπόδια:
      - χρόνια διοικητική ανεπάρκεια του κράτους
      - πολιτική αστάθεια
      - μίση του διχασμού
      - ανακήρυξη της δημοκρατίας
      - επεμβάσεις του στρατού
      - απόπειρες πραξικοπημάτων
    - χάρη σε:
      - αξιοποίηση μουσουλμανικών περιουσιών (5-10 δις δραχμές), του μοναδικού κεφαλαίου που διέθετε το κράτος
      - εξωτερική βοήθεια
-

Σωστό ή Λάθος;

- Κατά την περίοδο 1922-1936 ο κρατικός μηχανισμός αξιοποίησε τις μουσουλμανικές περιουσίες που υπολογίζονταν σε πέντε έως δέκα δισεκατομμύρια δραχμές.
- Η άφιξη των προσφύγων μετά το 1922 ήταν ο καταλύτης στη δυναμική της ελληνικής κοινωνίας.
- Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή 45.000 Αρμένιοι έφτασαν στην Ελλάδα.

Μεσοπόλεμος (1919-1939)

Θετική οικονομική πορεία

- παρά τη μικρασιατική τραγωδία
  - συσσώρευση πλεονεκτημάτων για την Ελλάδα (σε αντίθεση με τα υπόλοιπα Βαλκάνια):
    - εθνική ομογενοποίηση με μόνο 7% μειονότητες
    - ολοκλήρωση αγροτικής μεταρρύθμισης
    - προώθηση αστικοποίησης (1/3 πληθυσμού)
    - βελτίωση υποδομών (κάτω από την πίεση του προσφυγικού)
    - υιοθέτηση αναπτυξιακών πολιτικών
    - συγκέντρωση Ελλήνων εντός του εθνικού κράτους της Ελλάδας
    - εξάλειψη του εκτός συνόρων κοσμοπολιτισμού που καθιστούσε την Ελλάδα δευτερεύον οικονομικό πεδίο => ενδιαφέρον όλων των Ελλήνων για την ανάπτυξη της Ελλάδας
    - πρόσφυγες με γνώσεις, πολιτισμό, διάθεση για εργασία, για να ξαναδημιουργήσουν ό,τι έχασαν
-

Σωστό ή Λάθος;

- Με την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα προωθήθηκε και η αστικοποίηση του κράτους, με αποτέλεσμα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, το 1/3 του πληθυσμού να συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα.
- Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου το 1/3 του ελληνικού πληθυσμού ζούσε πλέον σε αστικά κέντρα.
- Η Ελλάδα την περίοδο του μεσοπολέμου ακολούθησε μία θετική πορεία.
- Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939) η ανάπτυξη της Ελλάδας ενδιέφερε πλέον όλους τους Έλληνες.

Επενδύσεις (20ος αι.)

ραγδαίες αλλαγές από την έλευση προσφύγων => ανάγκη για επενδύσεις σε υποδομές

- Το ρωμαϊκό Αδριάνειο Υδραγωγείο δεν κάλυπτε πλέον τους 1.000.000 κατοίκους της Αθηνas. => 1925, αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ: κατασκευή φράγματος και τεχνητής λίμνης Μαραθώνα
  - βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ:
    - εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην Αθήνα
    - δημιουργία δικτύου ηλεκτροκίνητων τραμ και λεωφορείων
  - γερμανικές εταιρείες: επενδύσεις στο τηλεφωνικό δίκτυο
  - κατασκευή δρόμων και διευθέτηση χειμάρρων => καταπολέμηση πλημμυρών στην Αττική
  - εγγειοβελτιωτικά έργα στην επαρχία => αύξηση καλλιεργούμενων εδαφών
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η βρετανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ ανέλαβε την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης στον Μαραθώνα.
  - Η αμερικανική εταιρεία Ούλεν ανέλαβε το 1925 την υδροδότηση της Αθήνας.
  - Το 1925 η βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ ανέλαβε την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το πρόβλημα της υδροδότησης του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας ανέλαβε να λύσει η αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ:
  - α. το 1922
  - β. το 1924
  - γ. το 1925
  - δ. το 1928
- Στον μεσοπόλεμο η βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ ανέλαβε:
  - α. την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην Αθήνα
  - β. την εγκατάσταση τηλεφωνικού δικτύου στην Αθήνα
  - γ. τη διευθέτηση των χειμάρρων
  - δ. την κατασκευή του φράγματος στον Μαραθώνα

Όροι

ΟΥΛΕΝ

Τράπεζα της Ελλάδος

- Ίδρυση: Μάιος 1927
- Έναρξη λειτουργίας: 1928
- Αφορμή: αίτημα στην Κοινωνία των Εθνών για παροχή δανείου* (1927) => ανάγκη δημιουργίας κεντρικής κρατικής τράπεζας
  - υπό την πίεση ξένων συμβούλων
  - παρά την αντίδραση της Εθνικής Τράπεζας
  - με τριπλό σκοπό:
    - διαχείριση των χρεών
    - έκδοση χαρτονομίσματος
    - ενιαία εφαρμογή κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής
- Αποτελέσματα
  - σταθερές ισοτιμίες της δραχμής με τα ξένα νομίσματα χάρη σε
    - στήριξη της έκδοσης χαρτονομίσματος στα αποθέματα σε χρυσό και συνάλλαγμα
    - εξασφάλιση της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος σε χρυσό
  - περίοδος ευφορίας στα δημόσια οικονομικά
  - βελτίωση της πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους
  - ενίσχυση της εισροής συναλλάγματος
  - ενίσχυση των επενδύσεων
  - δυναμική που επέτρεψε τις πολιτικές και οικονομικές πρωτοβουλίες της κυβέρνησης Βενιζέλου (1928-1932)
- Αρχές του 1932: διακοπή της ευφορίας λόγω συνεπειών της μεγάλης οικονομικής κρίσης του 1929

*για την αντιμετώπιση του προσφυγικού και άλλων οικονομικών προβλημάτων [Σκουλάτος-Δημακόπουλος-Κόνδης: Γ 194-5]

Σωστό ή Λάθος;

- Η Εθνική Τράπεζα διατήρησε το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος και μετά την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος.
- Η μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος εξασφαλίστηκε αρκετά γρήγορα από την Τράπεζα της Ελλάδος.
- Το 1841 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος.
- Το Μάιο του 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία άρχισε τη λειτουργία της ένα χρόνο αργότερα.
- Η Τράπεζα της Ελλάδος ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1928.

- Η Τράπεζα της Ελλάδος έδωσε λύση στο χρόνιο πρόβλημα των πιστωτικών αναγκών της ελληνικής οικονομίας.
  - Η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος συνέπεσε με τη διεθνή κρίση του 1929 με αποτέλεσμα να μην συμβάλει στο ελάχιστο στη βελτίωση των δημόσιων οικονομικών της χώρας.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η Τράπεζα της Ελλάδος:
    - α. ήταν η πρώτη κρατική κεντρική τράπεζα του ελληνικού κράτους
    - β. άρχισε να λειτουργεί τον Μάιο του 1927
    - γ. έδωσε λύση στο χρόνιο πρόβλημα των πιστωτικών αναγκών της ελληνικής οικονομίας
    - δ. επέτρεψε τις μεταρρυθμίσεις των πρώτων κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου
  - Η Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε το:
    - α. 1832
    - β. 1880
    - γ. 1910
    - δ. 1927
-

Όροι

Τράπεζα της Ελλάδος

Κρίση του 1932

- περίοδος ευημερίας έως το 1932
  - εμπιστοσύνη των Ελλήνων σε ένα καλύτερο οικονομικά μέλλον
  - λήξη της σκοτεινής δεκαετίας του 1920
  - επούλωση των πληγών
  - περιορισμός της φτώχειας
  - σχεδιασμός του μέλλοντος με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και αισιοδοξία
- βήματα εκδήλωσης της κρίσης
  - ανεπιτυχείς προσπάθειες της κυβέρνησης για αποτροπή της κρίσης =>
  - εξάντληση αποθεμάτων σε χρυσό και συνάλλαγμα =>
  - αναστολή τής μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος (άνοιξη του 1932)
  - αναστολή εξυπηρέτησης των εξωτερικών δανείων (άνοιξη του 1932)
- οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης
  - περίοδος ισχυρού κρατικού παρεμβατισμού στα οικονομικά ζητήματα, ιδιαίτερα στις εξωτερικές συναλλαγές
  - πολιτική προστατευτισμού με σκοπό την αυτάρκεια της χώρας
  - κλειστή οικονομία: οι συναλλαγές καθορίζονταν από γραφειοκρατικές διαδικασίες και όχι από ελεύθερες οικονομικές συμφωνίες
  - μέθοδος διακανονισμού «**κλήριγκ**» στο εξωτερικό εμπόριο
    - διεθνείς συναλλαγές όχι με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με διακρατικές συμφωνίες
      - που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα
      - που φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία εισαγωγών και εξαγωγών μέσω ειδικών λογαριασμών
    - Επειδή οι συναλλαγές της Ελλάδας με το εξωτερικό ήταν ελλειμματικές, η διαδικασία είχε και θετικά στοιχεία.
- πολιτικές επιπτώσεις της κρίσης
  - ανάδειξη ισχυρών συγκεντρωτικών κρατών =>
  - κυριαρχία ολοκληρωτικών (δικτατορικών ή φασιστικών) καθεστώτων σε όλο και περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη
  - 4 Αυγούστου 1936: κατάλυση κοινοβουλευτικού καθεστώτος και επιβολή δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά με ανοχή του παλατιού

Σωστό ή Λάθος;

- Οι πολιτικές της τελευταίας κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου απέτρεψαν την εκδήλωση των συνεπειών του κραχ και στην Ελλάδα.
- Το «κλήριγκ» για τις οικονομικά αδύναμες χώρες περιείχε και θετικά στοιχεία.

- Από τις σημαντικότερες συνέπειες της οικονομικής κρίσης του 1932 ήταν η ανάδειξη ολοκληρωτικών καθεστώτων σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη.
  - Η οικονομική κρίση του 1932 επέφερε στην Ελλάδα την αναστολή της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος και της εξυπηρέτησης των εξωτερικών δανείων.
  - Η παγκόσμια οικονομική κρίση μετά το 1932 συνετέλεσε στην εμφάνιση και επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη.
  - Για την Ελλάδα η μέθοδος του διακανονισμού «κλήριγκ» πέρα από τα αρνητικά, είχε και θετικά στοιχεία.
-

Όροι

κλήριγκ

Πηγές

1

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε:

- α. στις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει την κρίση του 1932 και τις συνέπειές της για την ελληνική οικονομία
- β. στις συνέπειές της κρίσης του 1932 στο εξωτερικό εμπόριο.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η Ελλάδα, έχοντας συνδέσει τη δραχμή με τη λίρα και χάρη στις συνεχείς παρεμβάσεις της κυβερνητικής πολιτικής, κατόρθωσε να διατηρήσει τη σταθεροποίηση του 1928 για όσο διάστημα η αγγλική λίρα παρέμενε ελεύθερα μετατρέψιμη σε χρυσό. Όμως, αφότου η Αγγλία εγκατέλειψε επίσημα τη χρυσή βάση, οι κεφαλαιούχοι επιδίωκαν να μετατρέψουν το κεφάλαιό τους σε χρυσό ή σε ξένο συνάλλαγμα με αποτέλεσμα να εξανεμισθεί σε ελάχιστο χρονικό διάστημα το αντίστοιχο κάλυμμα της Τράπεζας της Ελλάδος. Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να θέσει μια σειρά συναλλαγματικών περιορισμών για την προστασία του εθνικού νομίσματος. [...] Η υποτίμηση της αγγλικής λίρας έκλεινε την αγγλική αγορά για τα ελληνικά προϊόντα, όμως και η Ελλάδα με τη σειρά της, στην προσπάθειά της να προστατεύσει το νόμισμά της, κατέφευγε σε μια σειρά συναλλαγματικών ρυθμίσεων, που κατέληγαν να περιορίζουν την είσοδο ξένων προϊόντων στην ελληνική αγορά.

Βεργόπουλος, Κ., «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 328-330 (διασκευή).

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Με τον μηχανισμό αυτό (ενν. το «κλήριγκ»), κάθε χώρα εξωθείται να μην εισάγει προϊόντα άλλης, παρά μόνο με τον όρο ότι και η τελευταία δέχεται να εισαγάγει σε αντιστάθμιση προϊόντα ίσης αξίας. Η μορφή αυτή του εμπορίου προτιμήθηκε στο μεσοπόλεμο από πολλές χώρες, γιατί επέτρεπε την εξοικονόμηση συναλλάγματος και για τις δύο εμπορευόμενες πλευρές. [...] Το πλεονέκτημα της μεθόδου αυτής ήταν ότι στηριζόταν σε συμφωνίες ολιγόμηνης διάρκειας, ανανεώσιμες, πράγμα που έδινε στον μηχανισμό του κλήριγκ μια ιδιαίτερη ευκαμψία και ικανότητα προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. [...] Η εξέλιξη αυτή επέφερε, όπως ήταν φυσικό, έναν ακόμη μεγαλύτερο έλεγχο του κράτους πάνω στο εξωτερικό εμπόριο.

Βεργόπουλος, Κ., «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 341.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

- α. να παρουσιάσετε τις επιπτώσεις της κρίσης του 1932 στην οικονομία της Ελλάδας
- β. να παρουσιάσετε τη μέθοδο διακανονισμού «κλήριγκ» και τις επιπτώσεις που είχε η εφαρμογή της στην ελληνική οικονομία.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η διεθνής οικονομική κρίση του 1929-1932 είχε στην Ελλάδα δύο σοβαρές συνέπειες, τη μείωση των εξαγωγών μετά το 1931 και τη διακοπή της διεθνούς κίνησης κεφαλαίων. Ο καπνός και η σταφίδα, που μαζί αποτελούσαν το 60-70 % των ελληνικών εξαγωγών, υπήρξαν τα μεγάλα θύματα της κρίσης. Οι επιπτώσεις της μείωσης των τιμών των δύο αυτών προϊόντων στους καπνεργάτες και τους αγρότες ήταν καταλυτικές για τις πολιτικές εξελίξεις. Αρχικά, η αντίστοιχη πτώση στις τιμές των εισαγόμενων προϊόντων διατήρησε μια ισορροπία στα ελλείματα του εμπορικού ισοζυγίου, αλλά η εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από την εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών σταδιακά διόγκωσε τα ελλείματα. [...] Με την κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου και των κεφαλαιαγορών, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να ασκήσει πολιτική αυτάρκειας, επιβάλλοντας δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα και ενισχύοντας την εσωτερική αγορά.

Βερέμης Θ.– Κολιόπουλος, Γ., Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η μέθοδος «κλήριγκ» αποφεύγει σε μεγάλο βαθμό την παρεμβολή του συναλλάγματος και γι' αυτό συγκρίνεται με τις πρωτόγονες μορφές των ανταλλαγών. Με τον μηχανισμό αυτό, κάθε χώρα εξωθείται να μην εισάγει προϊόντα άλλης, παρά μόνο υπό τον όρο ότι και αυτή η τελευταία δέχεται να εισαγάγει σε αντιστάθμιση προϊόντα ίσης αξίας της πρώτης [...]. Το πλεονέκτημα της μεθόδου αυτής ήταν ότι στηριζόταν σε συμφωνίες ολιγόμηνης διάρκειας, ανανεώσιμες, πράγμα που έδινε στον μηχανισμό αυτόν μια ιδιαίτερη ευκαμψία και ικανότητα προσαρμογής στις

μεταβαλλόμενες συνθήκες[...]. Η οργάνωση του εξωτερικού εμπορίου με επίκεντρο το κράτος είχε μια ακόμη αξιοσημείωτη επίπτωση: παρακίνησε τους εμπόρους να οργανωθούν σε ενώσεις εισαγωγέων και εξαγωγέων, με την κρατική αιγίδα και κατοχύρωση.

Βεργόπουλος, Κ., «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935. Η νέα εμπορική πολιτική.», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 341. (διασκευή)

Πολιτική

Πελατειακά δίκτυα

Πριν την επανάσταση (1715-1821)

- αδυναμία συγκρότησης πολιτικών κομμάτων
- πελατειακά δίκτυα λόγω
  - ανταγωνισμού για την κατάληψη θέσεων εξουσίας
  - ελλιπούς προστασίας της οθωμανικής διοίκησης προς τους υπηκόους σε περιπτώσεις αυθαιρεσιών
  - απουσίας συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και άρα αίσθησης αβεβαιότητας

Αναζήτηση ασφάλειας σε μη κρατικούς φορείς

- οικογένεια
- άλλες οικογένειες
- πάτρωνες-προστάτες με υψηλότερη κοινωνική θέση, π.χ.
  - Πελοπόννησος: ανταγωνισμός μτξ. δύο δικτύων πατρωνίας από οικογένειες προκρίτων
    - για άσκηση επιρροής
    - για θέσεις εξουσίας
  - Στερεά Ελλάδα: πάτρωνες μεγαλοαρματολοί
  - νησιά: πάτρωνες πλοιοκτήτες

Τα δίκτυα πατρωνίας δεν εξελίχθηκαν απευθείας σε κόμματα.

- Λειτουργούσαν στο δεδομένο και αναμφισβήτητο οθωμανικό πολιτικό πλαίσιο.
- Διαφωνίες μπορούσαν να εκφραστούν μόνο για διεκδίκηση δημοσίων αξιωμάτων ή για αντιμετώπιση καθημερινών μικροπροβλημάτων, κυρίως τεχνικών.
- Δεν είχαν λόγο σε ζητήματα νομοθεσίας ή εξωτερικής πολιτικής και άρα δεν είχαν πολιτική άποψη.

Σωστό ή Λάθος;

- Τα πελατειακά δίκτυα που συγκροτήθηκαν κατά την προεπαναστατική περίοδο ήταν εν μέρει συνέπεια της ελλιπούς προστασίας εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης.
- Βασικό πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των δικτύων πατρωνίας κατά την προεπαναστατική περίοδο ήταν η κατάληψη δημοσίων θέσεων.
- Στην Πελοπόννησο φορείς της πατρωνίας ήταν οι μεγαλοαρματολοί.
- Κατά την προεπαναστατική περίοδο στην Πελοπόννησο αναπτύχθηκαν τέσσερα μεγάλα δίκτυα πατρωνίας.
- Στη Στερεά Ελλάδα κατά την περίοδο 1715-1821 αναπτύχθηκαν δύο δίκτυα πατρωνίας.

1821

Νέα δεδομένα

- Η Επανάσταση προκάλεσε συγκρούσεις μεταξύ των μέχρι τότε ομονοούντων κατακτημένων Ελλήνων.
- Οι διαφωνίες αφορούσαν τον ανταγωνισμό για την εξουσία.
- Έτσι προέκυψε προστάδιο διαμόρφωσης των πρώτων πολιτικών κομμάτων.

Γεγονότα

- Κατέβηκε ο **Δ. Υψηλάντης** στην Πελοπόννησο, ως πληρεξούσιος του αδελφού του, Α. Υψηλάντη, για να αναλάβει την ηγεσία.
- Όταν όμως έφτασε στην Ύδρα, οι Πελοποννήσιοι είχαν ήδη ορίσει τοπικά κυβερνητικά όργανα.
- Ο Υψηλάντης θέλησε να επιβάλει «**Γενικό Οργανισμό της Πελοποννήσου**» για να έχει την στρατιωτική και πολιτική εξουσία.
- Οι **πρόκριτοι** δεν το δέχτηκαν, αλλά αποφεύχθηκε ο εμφύλιος.
- Η αντίθεση δεν αφορούσε μόνο το πρόσωπο που θα αναλάβει την εξουσία, αλλά και τη δομή του οργανισμού που θα ιδρυόταν.
  - Ο Υψηλάντης
    - πρότεινε συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης, ώστε να εξασφαλιστούν
      - οι οικονομικοί πόροι για τη συνέχιση του αγώνα
      - η πειθαρχία στο στράτευμα
    - θεωρούσε ότι οι τοπικιστικές τάσεις ήταν εμπόδιο για τον αγώνα
  - Οι πρόκριτοι ήθελαν να είναι όλοι υπεύθυνοι για όλα.
- Έτσι συγκροτήθηκαν οι πρώτες παρατάξεις.
- Το «**Προσωρινόν Πολίτευμα**» της Επιδαύρου
  - ήταν το πρώτο σύνταγμα της Επανάστασης
  - ψηφίστηκε από την **Α΄ Εθνοσυνέλευση** το 1822
  - έδωσε λύση στο πρόβλημα της ηγεσίας
    - με αντιαπολυταρχικό χαρακτήρα
    - με θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας
- Τελικά δημιουργήθηκε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών και προκρίτων.
  - Ο **Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος** έγινε ρυθμιστής της κατάστασης, διότι εξασφάλισε για τον ίδιο και τους προκρίτους την εξουσία.
  - Αγνοήθηκαν ο Κολοκοτρώνης και ο Υψηλάντης.
- Στη **Β΄ Εθνοσυνέλευση** του Άστρους (1823) έλαβε μεγάλες διαστάσεις ο ανταγωνισμός για την εξουσία. Συγκροτήθηκαν δύο κόμματα
  - **κλεφτοκαπεταναίων**
    - που είχαν αποκτήσει δύναμη από τις πρώτες πολεμικές επιτυχίες
    - που έκριναν ότι η εξουσία ανήκει σε όσους πολεμούν
  - **προκρίτων**
    - που προσπαθούσαν να τους εκμηδενίσουν
    - που υποστήριζαν ότι η εξουσία θέλει πολιτική εμπειρία

- Τελικά οι πρόκριτοι κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν την εξουσία.
- Ακολούθησε **διχασμός** με προσωπικές φιλοδοξίες, φατρίες, τοπικισμό.
- Ο διχασμός εξελίχθηκε σε **εμφύλιο** πόλεμο (1ο εξάμηνο 1824) όπου επικράτησαν πρόκριτοι.
- Ακολούθησε **αμνηστία**.
- Ακολούθησε δεύτερος εμφύλιος πόλεμος (2ο εξάμηνο 1824).
  - Δημιουργήθηκαν νέα στρατόπεδα με τοπικιστικά κριτήρια.
    - **Πελοποννήσιοι** πρόκριτοι και στρατιωτικοί
    - **Υδραίοι και Σπετσιώτες**, μαζί με **Ρουμελιώτες** οπλαρχηγούς
  - Άγριος πόλεμος
  - Νίκησαν οι νησιώτες.
- Το 1825 μ.χ. των νικητών άρχισε να διαμορφώνεται
  - το **αγγλικό κόμμα** του Μαυροκορδάτου
  - το **γαλλικό κόμμα** του Κωλέττη
- Τα δύο κόμματα, μαζί με ένα ακόμη ρωσικό, συγκρότησαν τη **Γ' Εθνοσυνέλευση** της Τροιζήνας.
- Η ύπαρξη των πρώτων κομμάτων ήταν πλέον δεδομένη.
  - Έτσι ο **Καποδίστριας** θέλησε να επανδρώσει το συμβουλευτικό όργανο «**Πανελλήνιον**» με αντιπροσώπους των τριών παρατάξεων, για να εξασφαλιστεί ειρήνη.
  - Τα κόμματα είχαν το όνομα μίας μεγάλης Δύναμης.
    - Υπονοείται ότι είναι κέντρα εξυπηρέτησης των συμφερόντων των Δυνάμεων στον ελληνικό χώρο, αποτελούμενα από
      - ευνοούμενους ξένων προξενείων στην Οθωμ. αυτοκρ.
      - άτομα που ήθελαν εύκολη προσωπική ανέλιξη και προστασία
    - Όμως η στάση των κομμάτων δεν διαμορφωνόταν από τις Δυνάμεις, αλλά από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος, με επιδιώξεις συχνά αντίθετες προς τις επιδιώξεις των Δυνάμεων.

Σωστό ή Λάθος;

- Με το «Προσωρινό Πολίτευμα» της Επιδαύρου υιοθετήθηκε ένα συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης του Αγώνα.
- Με τον «Γενικό Οργανισμό της Πελοποννήσου» ο Δημήτριος Υψηλάντης ήθελε να επιβάλει ένα συγκεντρωτικό σύστημα της στρατιωτικής και πολιτικής διοίκησης.
- Ο Δημήτριος Υψηλάντης το 1821 θέλησε να επιβάλει ένα δικό του «Γενικό Οργανισμό της Στερεάς Ελλάδας».
- Στην Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους συγκροτήθηκαν δύο ισχυρά κόμματα, των προκρίτων και των κλεφτοκαπεταναίων.

- Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης κατάφερε να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης στην Α΄ Εθνοσυνέλευση.
  - Τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα που διαμορφώθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 1824 στο πλαίσιο του Β΄ εμφυλίου πολέμου συγκροτήθηκαν με τοπικιστικά κριτήρια.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Μετά την ψήφιση του «Προσωρινού Πολιτεύματος» της Επιδαύρου το 1822 κατόρθωσε να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης:
    - α. ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης
    - β. ο Αλέξανδρος Υψηλάντης
    - γ. ο Δημήτριος Υψηλάντης
    - δ. ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος
  - Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα:
    - α. αποτελούν μετεξέλιξη των δικτύων της πατρωνίας
    - β. ονομάστηκαν το καθένα από τους αντιπάλους του με το όνομα μιας μεγάλης Δύναμης
    - γ. ιδρύθηκαν από τον Καποδίστρια για την επάνδρωση του «Πανελληνίου»
    - δ. στην οικονομική πολιτική οι απόψεις τους διέφεραν εξολοκλήρου
  - Στο πλαίσιο της Α΄ Εθνοσυνέλευσης ρυθμιστής της κατάστασης κατόρθωσε να γίνει:
    - α. ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης
    - β. ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος
    - γ. ο Δημήτριος Υψηλάντης
    - δ. ο Ιωάννης Καποδίστριας
  - Στα πρώτα ελληνικά κόμματα δεν συγκαταλέγεται το:
    - α. αγγλικό
    - β. γαλλικό
    - γ. ελληνικό
    - δ. ρωσικό
-

Όροι

Πανελλήνιον
«Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου

Πηγές

1

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν τα πρώτα ελληνικά κόμματα στη διάρκεια της επανάστασης εστιάζοντας:

- α. στις βασικές αντιπαλότητες μεταξύ των επαναστατών για τη διαχείριση της εξουσίας.
- β. στον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων όσον αφορά τη μορφή του πολιτεύματος και τους φορείς της εξουσίας στην Ελλάδα.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η οργάνωση του ελληνικού κράτους ανατέθηκε τελικά σε χέρια ξένα από εκείνα που προσέβλεπαν στην εξουσία και που είχαν αγωνιστεί για να την αποκτήσουν. Έτσι κι αλλιώς, η δημιουργία του ελληνικού κράτους υπήρξε δημιούργημα των Μεγάλων Δυνάμεων, που εξυπηρετούσε τις δικές τους αναζητήσεις ισορροπιών στις συνθήκες της Παλινόρθωσης και εξαρχής είχαν καταστήσει φανερό ότι δεν θα άφηναν τον έλεγχό του να ξεφύγει από τα χέρια τους. Επόμενο ήταν οι προυχοντικές ομάδες να μην πάνου να αγωνίζονται για ό,τι θεωρούσαν πως δικαιωματικά τους ανήκε. Επρόκειτο για έναν αγώνα ο οποίος δεν φαίνεται να ολοκληρώνεται παρά μόνο το 1862 με την πτώση του Όθωνα, ή με μιν άλλη οπτική το 1875, οπότε, με την υιοθέτηση της αρχής της δεδηλωμένης, το πολιτικό παιχνίδι περνά στον απόλυτο έλεγχο των πολιτικών ελίτ.

Κωστής, Κ., Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας, Πατάκης, Αθήνα 2015, σ.178.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

- α. την άποψη του Δημητρίου Υψηλάντη, όταν έφτασε στην Πελοπόννησο κατά την έναρξη της Επανάστασης, για την οργάνωση της Επανάστασης και τη διοίκηση του νέου κράτους
- β. τις απόψεις των προκρίτων για το ίδιο θέμα.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Παρουσιασθείς (ο Δ. Υψηλάντης) εις Ύδραν (το καλοκαίρι του 1821) ως πληρεξούσιος του Γενικού Επιτρόπου της Αρχής, υποδέχεται και αναγνωρίζεται υπό των προκρίτων· [...] Τότε οι ολιγαρχικοί [...] ζητούσι να επικυρώση την Γερουσίαν των, να διευθύνη δε τα πράγματα, και να κινή τα στρατεύματα, παρά των συγγενών και των οικείων των διοικούμενα, κατά τας αποφάσεις της Γερουσίας, ήτις έμελλε να ήναι το συμβούλιόν του· προ λίγου μάλιστα εφρόνου να τον ψηφίσωσι και αυτόν απλούν μέλος, μιν και μόνην ψήφον έχοντα εις τας αποφάσεις της. Ο δε Υψηλάντης κατά την έννοιαν του τίτλου, πληρεξούσιος του Γ. Επιτρόπου, [...] εννοεί να ήναι υπέρτατος άρχων και να διευθύνη τα τε πολιτικά και τα πολεμικά κατά τινάς όρους· να ήναι δε ο πληρεξούσιος αρχιστράτηγος της Ελλάδος και τα στρατεύματα να εξαρτώνται και να διευθύνωνται απολύτως από αυτόν.

Σπηλιάδη, Ν., «Απομνημονεύματα (Α΄ 203-213)», στο Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1998, σ. 92-93.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Είναι αξιοσημείωτος η προκήρυξις του Δημ. Υψηλάντου (6/18 Οκτωβρίου 1821) δι' ης διετάχθησαν αι εκλογαί προς συγκρότησιν της Εθνοσυνελεύσεως (της Επιδαύρου), διότι εις αυτήν πλην άλλων τονίζεται ότι ο αγών διεξήγετο υπέρ της απελευθερώσεως του λαού από πάσης καταπιέσεως όχι μόνον από της δυναστικής των Τούρκων, αλλά και από της οικονομικής των Χριστιανών ισχυρών. «Ήλθον», έγγραφεν ο Υψηλάντης, «να διεκδικήσω τα δίκαιά σας, την τιμήν την ζωήν, την περιουσίαν σας· ήλθον να σας δώσω νόμους δικαίου, δικαστήρια αμερόληπτα... Καιρός είναι να παύση πλέον η τυραννία όχι μόνο των Τούρκων, αλλά και η τυραννία των ατόμων εκείνων, τα οποία συμμεριζόμενα τα αισθήματα των Τούρκων, ζητούν να καταπιέζουν τον λαόν[...].».

Σβώλος, Α., Τα Ελληνικά Συντάγματα, 1822-1975/1986, Η συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, Στοχαστής, 1998, σ. 62.

Τα πρώτα κόμματα

Αγγλικό κόμμα

- οπαδοί: πρόκριτοι, στρατιωτικοί, λόγιοι και έμποροι που είχαν σπουδάσει ή ζήσει στη Δυτική Ευρώπη
- εθνικιστικές και δημοκρατικές ιδέες
- αίτημα για κράτος δικαίου που θα εξασφάλιζε
  - την περιουσία
  - τις επαγγελματικές δραστηριότητες
- κεντρική ιδέα: εφικτή μόνο με υποστήριξη της Αγγλίας
  - η ίδρυση κράτους
  - η ασφάλεια συνόρων
  - η διεύρυνση συνόρων όταν καταρρεύσει η Οθωμ. αυτοκρ.
- κεντρική φιγούρα ο Αλ. Μαυροκορδάτος που πίστευε
  - ότι η Αγγλία, αν και προς το παρόν έπαιρνε σαφή θέση υπέρ της ακεραιότητας της Οθωμ. αυτοκρ., θα υποστήριζε τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας
  - ότι η Αγγλία θα επέλεγε την Ελλάδα ως σύμμαχο
    - με την επερχόμενη διάλυση της Οθωμ. αυτοκρ.
    - ως φραγμό στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας
  - ότι οι Έλληνες έπρεπε
    - να συγκροτήσουν έναν ισχυρό κρατικό οργανισμό
    - να αναμένουν τη διάλυση της Οθωμ. αυτοκρ. για τα υπόλοιπα
- η Βρετανία ως πρότυπο για την εσωτερική κατάσταση
  - κοινοβουλευτικό αντιπροσωπευτικό σύστημα
  - διάκριση των εξουσιών
  - γραπτό σύνταγμα που όμως ζητήθηκε μόνο αρχικά
    - αργότερα μετατέθηκε ως τελική πράξη μιας σειράς εσωτερικών μεταρρυθμίσεων που περιλάμβαναν
      - εκλογή κοινοτικών συμβουλίων
      - ανεξαρτησία της δικαιοσύνης
      - ελευθερία του τύπου
      - συγκρότηση εθνικού στρατού
      - περιορισμό της κρατικής εξουσίας
      - ατομικές ελευθερίες
      - αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία
    - σε δεύτερο στάδιο γραπτό σύνταγμα μαζί με
      - κράτος δικαίου
      - κοινοβουλευτικό έλεγχο
- γενικά μετριοπαθείς πολιτικοί στόχοι και μέσα

Γαλλικό κόμμα

- αρχηγός: Ιωάννης Κωλέττης
- οπαδοί: αρματολοί και κλέφτες της Στερεάς Ελλάδας
- στελέχη με

- πολεμική διάθεση
- έλλειψη κατανόησης για τη διπλωματία
- υπερεκτίμηση δυνάμεων
- αίτημα δικαιοσύνης για τους αγωνιστές υπό μορφή υλικής αποκατάστασης
- στελέχη μετά τη δολοφονία Καποδίστρια: συνταγματικοί που δεν υιοθετούσαν τις θέσεις του αγγλικού κόμματος σε θέματα εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής
- οπαδοί μετά τη δολοφονία Καποδίστρια:
  - νησιά και Πελοπόννησος
  - ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες γης και απλοί αγωνιστές
- Μεγάλη Ιδέα: διατυπώθηκε το 1844 στην Εθνοσυνέλευση από τον Κωλέττη
  - απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού με πολεμικές ενέργειες, το συντομότερο δυνατόν
    - Η Ελλάδα αποτελούσε μόνο ένα μικρό φτωχό μέρος.
    - Το σημαντικότερο μέρος ήταν υπό οθωμανική κατοχή και θα έπρεπε όλες οι δυνάμεις του έθνους να διατεθούν για την απελευθέρωσή του.
- εσωτερική πολιτική: ασαφές πρόγραμμα
  - σαφής μόνο η ικανοποίηση των αιτημάτων των απομάχων του πολέμου
  - κατοχύρωση των δικαιωμάτων του λαού απέναντι στη μοναρχική εξουσία με
    - παραχώρηση συντάγματος
    - καθιέρωση ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας
  - αγώνας εναντίον της βαυαρικής ξενοκρατίας σε στρατό-διοίκηση για την επάνδρωσή τους με ελληνικά στελέχη
- πολιτική διεύρυνσης των εδαφικών ορίων
  - κυρίως με βάση τα συμφέροντα των ατάκτων που ζούσαν από τον πόλεμο
  - δευτερευόντως επειδή οι πρόσφυγες από αλύτρωτες περιοχές ήθελαν την απελευθέρωση της πατρίδας τους (γι' αυτό ονομάστηκε εθνικό κόμμα)
- Η Γαλλία θεωρήθηκε φυσικός σύμμαχος, επειδή
  - ήταν αναμειγμένη λιγότερο από όλες τις Δυνάμεις στις υποθέσεις της Ανατολικής Μεσογείου
  - ως εκ τούτου θα βοηθούσε την Ελλάδα, χωρίς να θέλει να επηρεάζει τις επιλογές της
  - οι οπαδοί του κόμματος είχαν μια ιδεατή εικόνα για τη Γαλλία, την οποία θεωρούσαν πρότυπο
- γενικά ασαφείς θέσεις και ιδεολογία

Ρωσικό κόμμα

- σταθερές πολιτικές θέσεις
- Στη Ρωσία
  - στήριζαν τις ελπίδες τους για την εξωτερική πολιτική.
  - αναγνώριζαν ένα πρότυπο για την εσωτερική οργάνωση της χώρας.
  - ήλπιζε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, λόγω ορθοδοξίας.
- άκρως συντηρητική στάση σε όλα
  - η θρησκεία ως
    - θεμέλιο της κοινωνικής τάξης

- βάση νομιμότητας της εξουσίας
  - η Εκκλησία σε διαρκή κίνδυνο =>
    - απόρριψη του κοσμοπολιτισμού
    - απόρριψη της αποστασιοποίησης από τις παραδόσεις
  - ξενοφοβία
  - άρνηση του διαφωτισμού και της δυτικής παιδείας
  - απεύθυνση στο θρησκευτικό συναίσθημα των Ελλήνων
- οπαδοί:
  - όσοι είχαν υποφέρει κατά την επανάσταση και τους εμφύλιους, δηλαδή
    - ακτήμονες
    - μικροϊδιοκτήτες γης
    - αγωνιστές
    - χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί
    - μοναχοί
  - δημόσιοι υπάλληλοι που διορίστηκαν από τον Καποδίστρια και μετά τη δολοφονία του απολύθηκαν
- αίτημα ίδρυσης ισχυρού κράτους που σε συνεργασία με τη Ρωσία και το Πατριαρχείο, θα φρόντιζε
  - για την καθαρότητα της πίστης
  - για την κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας
- Οι πολιτικοί ήταν αντισυνταγματικοί.
  - Θεωρούσαν ότι γνώριζαν τα προβλήματα του λαού καλύτερα από τον ίδιο.
  - Ήταν υπέρ ενός συγκεντρωτικού συστήματος και κατά της πολυφωνίας.
  - Ενίοτε βέβαια συνεργάστηκαν στην ψήφιση συνταγμάτων.
- Ονομαζόταν και κόμμα των «ναπαίων».
- Δεν επέκρινε τη βαυαροκρατία για τον αυταρχισμό της, αλλά για το αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας
  - επειδή θεωρούσε ότι έθετε σε κίνδυνο την πίστη
  - επειδή η υποταγή της Εκκλησίας της Ελλάδας στο Πατριαρχείο επέτρεπε στη Ρωσία να επεμβαίνει για την προστασία των ορθοδόξων

Σωστό ή Λάθος;

- Οι οπαδοί του αγγλικού κόμματος θεωρούσαν ότι το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να έχει ασφαλή σύνορα και χωρίς την υποστήριξη της Αγγλίας.
- Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος υποστήριζε τον πολιτικό ρόλο του βασιλιά.
- Το γαλλικό κόμμα θεωρούσε θεμελιώδεις αρχές του πολιτικού συστήματος τον κοινοβουλευτισμό και τη διάκριση των εξουσιών.
- Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ήταν ηγέτης του αγγλικού κόμματος.

- Το ιδιαίτερο πρόβλημα που έβλεπε το ρωσικό κόμμα στην περίοδο της βαυαροκρατίας ήταν ο αυταρχισμός του καθεστώτος.
  - Με το γαλλικό κόμμα συμπαρατάχθηκαν μοναχοί και δημόσιοι υπάλληλοι που διορίστηκαν από τον Καποδίστρια και μετά απολύθηκαν.
  - Οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος ήταν υπέρ του συντάγματος και εναντίον ενός συγκεντρωτικού συστήματος διακυβέρνησης.
  - Το γαλλικό κόμμα ονομάστηκε και «εθνικό κόμμα».
  - Το ιδιαίτερο πρόβλημα που έβλεπε το ρωσικό κόμμα στην περίοδο της βαυαροκρατίας (1833-1864) ήταν ο αυταρχισμός του καθεστώτος.
  - Ο Ιωάννης Κωλέττης υπήρξε ο αρχηγός του αγγλικού κόμματος.
  - Το ρωσικό κόμμα χαρακτηριζόταν από ασαφείς θέσεις και συγκεχυμένη ιδεολογία.
  - Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα ονομάστηκαν το καθένα από τους αντιπάλους του με το όνομα μιας μεγάλης Δύναμης.
  - Το 1844 ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος διατύπωσε με σαφήνεια στην Εθνοσυνέλευση τη «Μεγάλη Ιδέα».
  - Οι οπαδοί του αγγλικού κόμματος ήταν ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες γης και απλοί αγωνιστές.
  - Χαρακτηριστικό του γαλλικού κόμματος ήταν η άκρως συντηρητική στάση σε όλες τις επιλογές του.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Τα μέλη του ρωσικού κόμματος:
  - α. είχαν προοδευτική στάση σε όλες τις επιλογές τους
  - β. ήταν αντίθετοι με την επιβολή ενός συγκεντρωτικού τρόπου διακυβέρνησης
  - γ. ήταν υποστηρικτές του κοσμοπολιτισμού
  - δ. ήταν ξενοφοβικοί και αρνητές του διαφωτισμού και της δυτικής παιδείας.
- Ο αρχηγός του αγγλικού κόμματος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος επιζητούσε:
  - α. τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας
  - β. ατομικές ελευθερίες

γ. αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία
δ. όλα τα παραπάνω

- Ποιο από τα παρακάτω κόμματα διέδιδε την άποψη για απελευθέρωση του αλύτρωτου Ελληνισμού με πολεμικές ενέργειες;
α. το Αγγλικό
β. το Γαλλικό
γ. το Ρωσικό
δ. το Εθνικόν Κομιτάτον
- Με το αγγλικό κόμμα συμπαράταχθηκαν:
α. οι πρόκριτοι
β. οι στρατιωτικοί
γ. οι λόγιοι και οι έμποροι
δ. όλα τα παραπάνω
- Δεν συμπαράταχθηκαν με το αγγλικό κόμμα οι:
α. ακτήμονες
β. έμποροι
γ. λόγιοι
δ. στρατιωτικοί
- Ως προς την εσωτερική πολιτική ήταν ασαφές το πρόγραμμα:
α. του γαλλικού κόμματος
β. του αγγλικού κόμματος
γ. του ρωσικού κόμματος
δ. το β και το γ μαζί

Πηγές

1

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας, να παρουσιάσετε:

- α. τις κοινωνικές ομάδες που συμπαράταχθηκαν με το αγγλικό κόμμα και τα χαρακτηριστικά των ιδεών τους
- β. τις θεμελιώδεις αρχές του αγγλικού κόμματος, όπως τις υποστήριζε ο ηγέτης του, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Αλ. Μαυροκορδάτος έφτασε στην Αθήνα στις 31 Μαΐου/12 Ιουνίου 1841. [...] Αμέσως μετά την άφιξή του άρχισε διαπραγματεύσεις με τον Όθωνα. [...] Τα αιτήματα του Μαυροκορδάτου

ήταν τα εξής: η κατάργηση του ανακτοβουλίου, που το αποτελούσαν στην πλειοψηφία Βαυαροί· η ολοσχερής απομάκρυνση των Βαυαρών· η ανάθεση του υπουργείου Στρατιωτικών σε Έλληνα· η προεδρία του υπουργικού συμβουλίου από τον υπεύθυνο υπουργό χωρίς την παρέμβαση του βασιλιά. Οι όροι του Μαυροκορδάτου απέβλεπαν σε ένα πρόγραμμα που θα μπορούσε δίκαια να χαρακτηριστεί «εθνικό» υπό τη διπλή έννοια: ότι προωθούσε εθνικά, όχι κομματικά αιτήματα, [...] και ότι αποσκοπούσε να καταστήσει τους Έλληνες υπεύθυνους διαχειριστές των ελληνικών υποθέσεων, σε μια πραγματικά εθνική κυβέρνηση. Οι θέσεις αυτές ήταν συναφείς με τις απόψεις των μετριοπαθών Ελλήνων και επίσης των μετριοπαθών φιλελεύθερων της Δύσεως. [...] Η πεποίθησή του ήταν ότι ο λαός έπρεπε να διαπαιδαγωγείται συστηματικά, ώστε να σέβεται τους νόμους και να ασκεί την εξουσία σωστά- όχι με το μοναρχικό σύνταγμα, όπως υποστήριζε ο βασιλιάς, ή με το σύνταγμα, όπως υποστήριζαν οι πλέον ριζοσπάστες πολιτικοί, αλλά με την ορθή εφαρμογή των θεσμών. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους το πρόγραμμά του δεν κατέτεινε άμεσα στην εγκαθίδρυση συνταγματικού καθεστώτος.

Πετρόπουλος, Ι.Α. - Κουμαριανού, Αικ., Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1833-1843, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 230-231.

2

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας, να παρουσιάσετε:

- α. τις ομάδες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της Ελλάδας που αποτελούσαν τους οπαδούς του γαλλικού κόμματος
- β. τα κοινά χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το «γαλλικό» κόμμα [...] είχε κατορθώσει να περιλαμβάνει στις γραμμές του εκπροσώπους από περισσότερες αντιπροσωπευτικές ομάδες της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής ζωής. [...] Η διάρθρωση των ποικίλων συμφερόντων των διαφορετικών αυτών ομάδων ήταν πολύ πιο ξεκάθαρη, γιατί κάθε ομάδα μέσα στο «γαλλικό» κόμμα διατηρούσε την ταυτότητά της, την οργάνωσή της, τον αρχηγό της, ενώ συνάμα συντηρούσε τους δεσμούς της με κάποια ακόμη από τις άλλες ομάδες που συγκροτούσαν τη δύναμη του κόμματος. [...] Πέντε καλά διακρινόμενες ομάδες συνιστούσαν κατά την περίοδο 1833-1843 το «γαλλικό» κόμμα: α) η ομάδα του Κωλέττη, που την αποτελούσαν Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί και προεστοί, [...] β) η ένωση ορισμένων Ρουμελιωτών της ανατολικής Στερεάς, των στρατιωτικών αρχηγών Κριεζώτη και Μαυροβουνιώτη, [...] γ) μια ομάδα Πελοποννησίων προεστών που είχε παλαιότερα αρχηγό τον Δεληγιάννη, [...] δ) η ομάδα των οπαδών του Μακρυγιάννη, φτωχών οπλαρχηγών της Ρούμελης, ε) η ομάδα των νησιωτών με αρχηγό τον Κουντουριώτη. Οι δεσμοί που συγκροτούσαν αυτές τις πέντε ανομοιογενείς, στη σύστασή τους, ομάδες ήταν η προσωπικότητα του αρχηγού, του Ι. Κωλέττη, η προστασία που τους παρείχε η γαλλική διπλωματική αποστολή στην Αθήνα, [...] και η δυσφορία προς το «αγγλικό» κόμμα, προερχόμενη από το γεγονός ότι το τελευταίο είχε εγκαταλείψει τη συνταγματική ιδέα στα 1832.

Πετρόπουλος, Ι.Α. - Κουμαριανού, Αικ., Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1833-1843, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 238-239.

Τα τρία κόμματα ως εκφραστές της εποχής

Δεν είχαν μεγάλες διαφορές

- στο ιδεολογικό-πολιτικό πλαίσιο: Λόγω περιορισμένης διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού στην Ελλάδα, δεν κατανοούσαν τη διαμάχη συμφερόντων και την ανάγκη ιδεολογικών συγκρούσεων. Τις θεωρούσαν συμπτώματα ηθικής κατάπτωσης και ιδιοτέλειας.
  - στην οικονομική πολιτική:
    - τεράστιες υλικές καταστροφές λόγω πολέμου: ανάγκη για κρατική παρέμβαση με έργα υποδομής
    - έμφαση στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή, στο εμπόριο και τη ναυτιλία
    - νομοθεσία για δασμούς και φόρους
    - προώθηση του συγκοινωνιακού δικτύου
    - προστασία από ληστές και πειρατές
    - υποστήριξη της Εθνικής Τράπεζας
  - Δεν είχαν ακόμη σαφή οργανωτική δομή και προγράμματα.
  - Επί Καποδίστρια και Όθωνα (έως το σύνταγμα του 1844) δεν είχαν σαφή τρόπο λειτουργίας, γιατί δεν υπήρχε σύνταγμα ούτε εκλογές και συλλογικές διαδικασίες.
  - Κατέφευγαν ακόμη και στην επαναστατική βία, για να καταστήσουν σαφή την αντίθεσή τους στην κυβέρνηση.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Τα ξενικά κόμματα διαφωνούσαν στα οικονομικά ζητήματα, κυρίως σε ό,τι σχετιζόταν με δασμούς και φόρους.
- Τα πρώτα ελληνικά κόμματα (Αγγλικό, Γαλλικό και Ρωσικό) συμφωνούσαν να στηριχθεί η οικονομία της χώρας στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή, στο εμπόριο και τη ναυτιλία.

Το σύνταγμα του 1844

Συνέπειες της επανάστασης του 1843

- μεγαλύτερη σαφήνεια στις πολιτικές και ιδεολογικές αντιλήψεις των κομμάτων
- ενεργότερος ρόλος των κομμάτων στην πολιτική ζωή
- σαφέστερες διαφορές μεταξύ των κομμάτων
- Και τα τρία κόμματα τάχθηκαν υπέρ του συντάγματος. => Αφού δεν μπορούσε να ανατραπεί ο Όθων, έπρεπε τουλάχιστον να περιοριστούν οι εξουσίες του.

Εθνοσυνέλευση 1843-1844

- Οι ηγέτες των κομμάτων
  - διηύθυναν τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης
  - κατόρθωσαν
    - να αποφύγουν τις ακραίες θέσεις
    - να επιβληθούν στις ριζοσπαστικές ομάδες των κομμάτων τους
    - να πάρουν από κοινού αποφάσεις για τις συνταγματικές ρυθμίσεις
- Στο **Σύνταγμα του 1844**
  - κατοχυρώθηκαν θεμελιώδη δικαιώματα ενάντια στην αυθαιρεσία της εξουσίας
    - ισότητα απέναντι στο νόμο
    - απαγόρευση της δουλείας
    - απαραβίαστο οικογενειακού ασύλου
    - ελευθερία γνώμης και τύπου
    - προστασία της ιδιοκτησίας
    - δωρεάν εκπαίδευση
  - δεν κατοχυρώθηκε όμως το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι για τα κόμματα
  - καθορίστηκαν οι βασιλικές εξουσίες
    - συμμετοχή του βασιλιά στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας
    - αρχηγία του κράτους και του στρατού
    - αναγκαία η προσυπογραφή του αρμόδιου υπουργού
  - κατοχυρώθηκε για 1η φορά παγκοσμίως το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες
  - οι εκλογείς μπορούσαν να δώσουν θετική ψήφο σε όσους υποψηφίους ήθελαν, ακόμη και διαφορετικών συνδυασμών
  - προβλεπόταν η ύπαρξη Βουλής και Γερουσίας, τα μέλη της οποίας διορίζονταν από τον βασιλιά και είχαν ισόβιο αξίωμα
  - δεν προέβλεπε τίποτα για τα κόμματα: Ήταν αναγκαία η διαβούλευση και συναίνεση μτζ. τους, διότι η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτροπών γινόταν με κλήρωση.

Συνέπειες του Συντάγματος

- Το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας δημιούργησε νέους όρους. Διευκόλυνε τη δράση των κομμάτων και τη διεκδίκηση συμφερόντων.
- Από τη μία αυτές οι φιλελεύθερες διαδικασίες μάλλον

- ήταν προϊόν μιας μικρής πολιτικής ομάδας
  - δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας
  - αναπτύχθηκαν κατά μίμηση δυτικών προτύπων, τα οποία στην εφαρμογή τους παραμορφώθηκαν
  - Από την άλλη ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα
    - ρίζωσε
    - ακολούθησε δικούς του δρόμους
      - για να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες ανάγκες της κοινωνίας
      - για να ενεργοποιήσει μεγάλα τμήματα του πληθυσμού
      - για να συγκροτήσει κράτος δικαίου
  - Τελικά τα κόμματα
    - ήταν αναγκαιότητα της εποχής
    - ανταποκρίνονταν στις ανάγκες των ανθρώπων που τα συγκρότησαν
    - δεν μπορούν να χαρακτηριστούν με σημερινούς όρους (αριστερά-δεξιά, προοδευτικά-συντηρητικά)
-

Σωστό ή Λάθος;

- Το 1844 κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι.
  - Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1844 τα μέλη της Γερουσίας εκλέγονταν από τη Βουλή και διατηρούσαν το αξίωμά τους ισόβια.
  - Στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος τάχθηκαν εναντίον της παραχώρησης συντάγματος.
  - Στο Σύνταγμα του 1844 προβλεπόταν η ύπαρξη Βουλής και Γερουσίας.
  - Το δικαίωμα του «συνέρχεσθαι» και «συνεταιρίζεσθαι» κατοχυρώθηκε με το Σύνταγμα του 1844.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Στο πρώτο σύνταγμα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους:
  - α. κατοχυρώθηκε, με ελάχιστους περιορισμούς, το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες
  - β. κατοχυρώθηκε η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων
  - γ. κατοχυρώθηκε η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας
  - δ. κατοχυρώθηκε το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι

- Με το σύνταγμα του 1844 οι εξουσίες του βασιλιά:
    - α. ενισχύθηκαν
    - β. περιορίστηκαν
    - γ. έμειναν αμετάβλητες
    - δ. καταργήθηκαν.
  - Με το Σύνταγμα του 1844 δεν κατοχυρώθηκαν συνταγματικά:
    - α. η ισότητα απέναντι στον νόμο
    - β. το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι
    - γ. η προστασία της ιδιοκτησίας
    - δ. η δωρεάν εκπαίδευση
  - Στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843:
    - α. οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος τάχθηκαν εναντίον της παραχώρησης συντάγματος
    - β. το βασικό αίτημα ήταν η απομάκρυνση του βασιλιά Όθωνα
    - γ. το ζητούμενο ήταν ο περιορισμός των εξουσιών του βασιλιά
    - δ. συγκροτήθηκαν οι πυρήνες δύο μεγάλων παρατάξεων των πεδινών και των ορεινών
-

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους τα τρία κόμματα (Αγγλικό, Γαλλικό και Ρωσικό) τάχθηκαν υπέρ της διεκδίκησης συντάγματος κατά την επανάσταση του 1843.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Στα πρώτα χρόνια της μοναρχίας, ο Όθων και οι σύμβουλοί του προσπαθούσαν να ασκήσουν πολιτική ισορροπίας μεταξύ των δυνάμεων – με σκοπό να μην ενισχυθεί κανένα από τα τρία κόμματα που αντλούσαν μέρος της ισχύος τους από τις τρεις πρεσβείες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι, χωρίς να ικανοποιούν μονίμως καμιά από τις Δυνάμεις, τις δυσαρεστούσαν όλες εκ περιτροπής και χωρίς να τάσσονται με κανένα από τα τρία κόμματα, τα εξωθούσαν προς τη συνεχή κριτική. Μετά το 1840, η διάθεση του νεαρού βασιλιά να λειτουργήσει επιτέλους με μεγαλύτερη ανεξαρτησία, οι αλυτρωτικές βλέψεις του και, κυρίως, η προσέγγισή του με τη Ρωσία τον έφεραν αντιμέτωπο με τις άλλες δύο Δυνάμεις – κυρίως με την Μεγάλη Βρετανία και την πολιτική της στο Ανατολικό Ζήτημα. Από την άλλη πλευρά, στο εσωτερικό της χώρας, ο απολυταρχισμός του μονάρχη προκαλούσε ολοένα εντονότερες αντιδράσεις. [...] Η επαναστατική αναταραχή στην Ελλάδα θα απειλούσε την πολιτική σταθερότητα και τη διεθνή ισορροπία στην ασταθή περιοχή των Βαλκανίων. Με αυτά τα δεδομένα, ήδη από το 1841 διαφαίνεται η προοπτική να συντονιστούν εναντίον του, για πρώτη φορά, οι ενέργειες όλων των

Δυνάμεων και όλων των κομμάτων. Η τάση αυτή εκφράστηκε σαφέστερα μετά το 1842, κυρίως με το αίτημα για παραχώρηση Συντάγματος.

Δερτιλής, Γ. Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σσ. 212-213.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

- α. να παρουσιάσετε το περιεχόμενο του Συντάγματος του 1844 όσον αφορά τον καθορισμό των βασιλικών εξουσιών και την κατοχύρωση του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας
- β. να αναφερθείτε στην πρόβλεψη του Συντάγματος του 1844 για τα κόμματα.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Φυσικά το κυριώτερο πρόβλημα που είχε ν' αντιμετωπίσει η Εθνοσυνέλευση ήταν ο καταρτισμός του νέου συντάγματος. Πρότυπο στον καταρτισμό του υπήρξε το γαλλικό σύνταγμα του 1830. [...] Σύμφωνα λοιπόν με το αντιδραστικό γαλλικό υπόδειγμα, το σύνταγμα που ψηφίστηκε από την Α' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων [...] καθιέρωνε την άμεση εκλογή βουλευτών για μια τριετία από ένα εκλογικό σώμα ψηφοφόρων που είχαν συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας τους και κατείχαν «ιδιοκτησίαν τινά εντός της επαρχίας όπου έχουν την πολιτικήν διαμονήν των ή εξασκούν εν αυτή οιονδήποτε επάγγελμα ή ανεξάρτητον επιτήδευμα». Έτσι αφαιρούσαν το δικαίωμα του εκλέγειν από όσους είχαν εξάρτηση υπαλληλική ή ήταν απλοί εργάτες. Οι γερουσιαστές, κατ' ελάχιστο όριο 25, διορίζονταν απ' ευθείας από το βασιλέα. Ο βασιλεύς επίσης είχε το δικαίωμα να αυξήσει τον αριθμό των γερουσιαστών ως το μισό του συνολικού τους αριθμού. Σύμφωνα με το νέο σύνταγμα και πάλι ο μονάρχης μένει το κυριαρχικό πρόσωπο στο τριαδικό δόγμα της εξουσίας, την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική και μόνο ένα μέρος της κυρίαρχης τάξης συμμετέχει στη διαχείριση των κοινών.

Βουρνάς, Τ., Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας, τ. Α', σ. 291-292.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η έννοια του κόμματος δεν υπήρχε ούτε στο σύνταγμα ούτε στον εκλογικό νόμο. Ο κανονισμός της βουλής όριζε ότι η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτροπών θα αποφασιζόταν με κλήρο (άρθρο 56), και έτσι δεν εξασφαλιζόταν η αναλογική εκπροσώπηση των κοινοβουλευτικών ομάδων. Τουλάχιστον προβλεπόταν ένας εισηγητής από την πλειοψηφία και ένας από τη μειοψηφία της επιτροπής (άρθρο 36). Μόνο σε ψηφοφορίες στην ολομέλεια λαμβάνονταν υπόψη οι ομάδες, αφού οι καταμετρητές έπρεπε να επιλέγονται από τους «βουλευτές της αντίπαλης πλευράς» (άρθρο 77-78).

Hering, G. Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, τ. Α', σ. 264.

Παρακμή των ξενικών κομμάτων

Αιτία: στασιμότητα και αδυναμία ανταπόκρισης στις ανάγκες της εποχής

Το ρωσικό κόμμα δεν είχε πια λόγο ύπαρξης γιατί

- το 1844-1864 ικανοποιήθηκαν όλα τα αιτήματά του για την Ορθόδοξη Εκκλησία
- προέβαλλε ακόμη τον κίνδυνο για την Ορθοδοξία, αλλά τα μεγάλα εκκλησιαστικά ζητήματα είχαν λυθεί και όλοι οι πολιτικοί ήταν ορθόδοξοι
- δεν είχε θέσεις για άλλα θέματα

Το γαλλικό κόμμα

- ήθελε να ενισχύει τον ρόλο του βασιλιά, υπονομεύοντας τον κοινοβουλευτισμό
- χρησιμοποίησε βία και νοθεία για να τρομοκρατεί τους εκλογείς
- επέβαλε κοινοβουλευτική δικτατορία: Ενώ το 1846/1847 ο Κωλέττης κατείχε πέντε από τα επτά υπουργεία της κυβέρνησης, δεν παρουσιαζόταν σχεδόν καθόλου στο Κοινοβούλιο και εμπόδιζε τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας.
- μετά τον θάνατο του Κωλέττη το 1847, παρήκμασε από διαμάχη για τη διαδοχή

Ο Όθων

- προσπαθούσε να ενισχύει τους κυβερνητικούς υποψηφίους
- οδήγησε τα κόμματα της αντιπολίτευσης σε διαρκή σύγκρουση με την αυλή

Ναυτικοί αποκλεισμοί του 1850-1854

- Το αγγλικό και το γαλλικό κόμμα έχασαν τους οπαδούς τους
  - με την υπόθεση Πασιφικό που δυσχέρανε τις σχέσεις με την Αγγλία και Γαλλία
  - με τον ναυτικό αποκλεισμό Αγγλίας και Γαλλίας στον Κριμαϊκό πόλεμο
- Το ρωσικό κόμμα
  - κέρδισε προσωρινά οπαδούς με την υπόθεση Πασιφικό
  - αποδυναμώθηκε με την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο

Σωστό ή Λάθος;

- Ο Κριμαϊκός πόλεμος επέδρασε θετικά στην εξέλιξη των ξενικών κομμάτων.
- Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου το αγγλικό και γαλλικό κόμμα έχασαν την εμπιστοσύνη των οπαδών τους.
- Ο Κωλέττης, ως αρχηγός του γαλλικού κόμματος, επεδίωκε μια κυβερνητική πολιτική που θα ενίσχυε τον ρόλο του βασιλιά.
- Το Ρωσικό Κόμμα συνέχισε μέχρι το 1864 να έχει επίκαιρες θέσεις και να εκφράζει σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού.

- Το ρωσικό κόμμα είχε κάποια προσωρινά κέρδη από την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο.
  - Η υπόθεση Πασιφίκο ενίσχυσε την επιρροή του αγγλικού κόμματος στην Ελλάδα.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας (1844 – 1864):
    - α. το ρωσικό κόμμα κέρδιζε οπαδούς, καθώς τα μεγάλα εκκλησιαστικά ζητήματα παρέμειναν άλυτα
    - β. η κυβερνητική πολιτική του Κωλέττη ενίσχυσε τον κοινοβουλευτισμό
    - γ. το ρωσικό κόμμα δεν είχε λόγο ύπαρξης, επειδή είχαν λυθεί τα μεγάλα εκκλησιαστικά ζητήματα
    - δ. το αγγλικό και το γαλλικό κόμμα κέρδισαν την εμπιστοσύνη των οπαδών τους
-

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να παρουσιάσετε την πολιτική που εφάρμοσε ο Ιωάννης Κωλέττης κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Συνταγματικός, όταν ήταν στην αντιπολίτευση, ο Κωλέττης δείχτηκε υπερβολικά συγκεντρωτικός, όταν πήρε την εξουσία κι ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή. Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για τη διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε το πρόσχημα. Η μόνη θεραπεία στις δυστυχίες της Ελλάδας, έλεγε, ήταν η εδαφική εξάπλωση του βασιλείου, ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη και η κυριαρχία στην Ανατολή. Με τέτοια πολιτική ο Κωλέττης εμφανίζεται στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας ως ο τύπος του τυχοδιώκτη πολιτικού, που εισήγαγε όσο κανείς άλλος τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας. Στην πραγματικότητα το Σύνταγμα καταργήθηκε [...]. Η δράση των οπλισμένων συμμοριών στα ελληνοτουρκικά σύνορα και η δραστηριότητα των «μυστικών εταιρειών» συνιστούν την «εθνική» πολιτική της Ελλάδας του Κωλέττη.

Σβωρώνος, Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 81-84

2

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

- α. για ποιον λόγο παρήκμασαν τα ξενικά κόμματα μετά την παραχώρηση του Συντάγματος το 1844;
- β. ποιος ήταν ο ρόλος του αρχηγού του γαλλικού κόμματος στην πολιτική ζωή κατά την περίοδο αυτή;

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η παραχώρηση Συντάγματος δεν μετέβαλε την πολιτική ζωή. Η συνεργασία των τριών κομμάτων εν όψει της αλλαγής του 1843 διαλύθηκε αμέσως μετά την επιτυχία. Οι πρώτες εκλογές που ακολούθησαν κράτησαν τρεις μήνες κατά τους οποίους η Ελλάδα έγινε λεία των οπλισμένων συμμοριών του Κωλέττη, που έβαλε σε ενέργεια όλα τα μέσα για να συντρίψει τον αντίπαλο και να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στη Βουλή. Συνταγματικός, όταν ήταν στην αντιπολίτευση, ο Κωλέττης αποδείχτηκε υπερβολικά συγκεντρωτικός όταν πήρε την εξουσία κι ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή. Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για την διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε πρόσχημα.

Σβορώνος, Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 84.

3

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

- α. να αναφερθείτε στην κυβερνητική πολιτική του Ιωάννη Κωλέττη
- β. να αναλύσετε την πολιτική τακτική του Όθωνα καθώς και τα αποτελέσματά της.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Οι πρώτες εκλογές που ακολούθησαν κράτησαν τρεις μήνες κατά τους οποίους η Ελλάδα έγινε λεία των οπλισμένων συμμοριών του Κωλέττη, που έβαλε σ' ενέργεια όλα τα μέσα για να συντρίψει τον αντίπαλο και να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στη Βουλή. [...] Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για τη διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε το πρόσχημα. Η μόνη θεραπεία στις δυστυχίες της Ελλάδας, έλεγε, ήταν η εδαφική εξάπλωση του βασιλείου, ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη και η κυριαρχία στην Ανατολή. Με τέτοια πολιτική ο Κωλέττης εμφανίζεται στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας ως ο τύπος του τυχοδιώκτη πολιτικού, που εισήγαγε όσο κανείς άλλος τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας. Στην πραγματικότητα το Σύνταγμα καταργήθηκε.

Σβορώνος, Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σ. 81-84.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Υποστηρίχτηκε ότι η μη ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας οφειλόταν στη μη εφαρμογή του από τον Όθωνα και στις εσκεμμένες παραβιάσεις του. Πράγματι, έχοντας αποδεχθεί καταναγκαστικά την εγκαθίδρυση συνταγματικού πολιτεύματος ο ξενόφερτος μονάρχης δεν διακατεχόταν από την παραμικρή διάθεση να το εφαρμόσει. Αναμίχθηκε σε έργα διοικητικά, παρενέβαινε στις βουλευτικές εκλογές και κατέβαλε κάθε προσπάθεια να συγκεντρώσει όλο και περισσότερη εξουσία. Παράλληλα περιφρόνησε τον εκλογικό νόμο του 1844 και δεν επέτρεψε τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών νοθεύοντας τις συστηματικά σε όλες τις φάσεις της σχετικής διαδικασίας.

Πετρίδης, Π. Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα, 1844-1936, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 24-25.

Νέα γενιά κομμάτων

Παρακμή των ξενικών κομμάτων

- που είχαν βιώσει το 1821
- που είχαν διαμορφωθεί προεπαναστατικά

Η νέα γενιά

- θεωρούσε το 1821 παρελθόν
    - δεν είχε ζήσει τουρκοκρατία, επανάσταση, αντιβασιλεία, βοήθεια των Δυνάμεων
    - αποστασιοποιήθηκε από τις αντιπαραθέσεις των παλιών κομμάτων
  - βίωνε ραγδαίες αλλαγές λόγω
    - συχνών πολιτικών μεταβολών
    - οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης
    - κοινωνικής μεταβολής και αλλαγής αντιλήψεων
      - αύξηση αστικού πληθυσμού που ήταν πλέον κοντά στα κέντρα λήψης αποφάσεων και ενημερωνόταν
      - μείωση αναλφάβητων ανδρών
      - αύξηση κοινωνικών εντάσεων με τη διάδοση της παιδείας
      - αύξηση των απαιτήσεων των ανθρώπων
        - κριτική στις δυσλειτουργίες του κράτους
        - κριτική στην καθυστέρηση σε σχέση με τη Δύση
        - επιθυμία για συμμετοχή στα πολιτικά
  - ασκούσε κριτική στην προηγούμενη γενιά
  - θεωρούσε ότι η αυλή και ο βασιλιάς εμπόδιζαν την ανάπτυξη συνταγματικού πολιτεύματος
  - το 1860
    - εκδήλωσε δυσαρέσκεια λόγω οικονομικής δυσπραγίας και δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος
    - συγκρότησε αντιπολιτευτικούς ομίλους με εκσυγχρονιστικά αιτήματα
      - ελεύθερες εκλογές
      - φορολογική μεταρρύθμιση για ελάφρυνση των αγροτών
      - κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής
      - ίδρυση αγροτικών τραπεζών
      - απλούστερη διοίκηση
    - συσπειρώθηκε γύρω από τον Αλ. Κουμουνδούρο
  - το 1862 επαναστάτησε για να απομακρύνει τον βασιλιά, με συμμετοχή
    - αξιωματικών
    - άνεργων αποφοίτων που δεν ήθελαν να εργαστούν στη γεωργία και βιοτεχνία
    - ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που ήθελαν ενεργότερη ανάμειξη στα πολιτικά
  - έδωσε τελικά τον Όθωνα στις 12 Οκτωβρίου 1862
-

Σωστό ή Λάθος;

- Το βασικό αίτημα της επανάστασης του 1862 ήταν η απομάκρυνση του Όθωνα.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Κοινωνική ομάδα που δεν συμμετείχε στην επανάσταση του 1862 με αίτημα την απομάκρυνση του βασιλιά Όθωνα ήταν:
    - α. οι αξιωματικοί
    - β. τα άτομα ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων
    - γ. οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας
    - δ. οι άνεργοι απόφοιτοι πανεπιστημίου
  - Στην επανάσταση του 1862 συμμετείχαν:
    - α. αξιωματικοί, άνεργοι απόφοιτοι πανεπιστημίου και άτομα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων
    - β. όσοι είχαν διοριστεί παράνομα στο στρατό ή στο δημόσιο
    - γ. μικροκαλλιεργητές και κτηνοτρόφοι
    - δ. εξέχοντες πολιτικοί, λόγιοι και αξιωματικοί
-

Πηγή

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

- α. για ποιους λόγους εκδιώχθηκε ο Όθων το 1862;
- β. με ποιον τρόπο δρομολογήθηκε η αλλαγή του βασιλιά και του πολιτεύματος το 1862;

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η νέα γενιά, με την πανεπιστημιακή νεολαία επικεφαλής, ποτισμένη με φιλελεύθερες ιδέες, θεωρεί ότι το αντιφάρμακο της πολιτικής διαφθοράς θα ήταν η εφαρμογή του δυτικού κοινοβουλευτισμού. [...] Τη μικρή διάρκεια (Μάιος 1861-Μάιος 1862) αυτής της κυβέρνησης, που αποκλήθηκε «υπουργείον αίματος», σημαδεύουν σειρά συνωμοσιών, εξεγέρσεων, απόπειρα κατά της βασίλισσας (Σεπτέμβριος 1861) και αιματηρές σκηνές, ενώ η αντιπολίτευση συσπειρώνεται γύρω στον Κωνσταντίνο Κανάρη το παλιό ήρωα του πολέμου της Ανεξαρτησίας. Ο Όθων, αισθανόμενος την εξέγερση να πλησιάζει, προσπαθεί ακόμα μια φορά να συμφιλιωθεί με την αντιπολίτευση, αλλά μάταια. Η εξέγερση είναι η μόνη διέξοδος. [...] Ο Όθων εκθρονίζεται και εγκαταλείπει την Ελλάδα (Οκτώβριος 1862).

Σβορώνος, Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 94-95.

Εθνοσυνέλευση 1862-1864

Εκλογές τον Νοέμβριο 1862

- για Συντακτική Εθνοσυνέλευση
- με τοπικά ψηφοδέλτια χωρίς κομματικές παρεμβάσεις
- με αποτέλεσμα τη συγκρότηση δύο νέων παρατάξεων στις οποίες ο λαός συμμετείχε ενεργά

Πεδινοί με ηγέτη τον Δημ. Βούλγαρη που

- υπονόμει τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς
- επιχείρησε τη δημιουργία σώματος «πραιτωριανών»* για να εξασφαλίσει την παραμονή του στην εξουσία
- είχε αντιπάλους τους θεσμούς και πολιτικές ομάδες
- είχε οπαδούς
  - όσους είχαν διοριστεί παράνομα στον στρατό ή στο δημόσιο και δεν ήθελαν νομιμότητα για να μη χάσουν τη θέση τους
  - άνεργους πτυχιούχους
  - μικροκαλλιεργητές

*πραιτωριανοί: μονάδα του Αυτοκρατορικού Ρωμαϊκού στρατού, που τα μέλη της χρησίμευαν ως προσωπικοί σωματοφύλακες και πράκτορες πληροφοριών για τους Ρωμαίους Αυτοκράτορες.

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%B1%CE%B9%CF%84%CF%89%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AE_%CE%A6%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%AC

Ορεινοί από διάφορες ομάδες με ηγέτη τον Δ. Γρίβα και τον Κ. Κανάρη

- με κοινό στόχο την αντίσταση στην πολιτική των πεδινών
- με υποστηρικτές
  - μικροκαλλιεργητές
  - κτηνοτρόφους
  - εμπόρους
  - πλοιοκτήτες

Μικρότερα κόμματα

- **Εθνικόν Κομιτάτον** του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη που υποστήριζε
  - ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού
  - εκσυγχρονισμό
  - οικονομική ανάπτυξη
  - μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στον στρατό
  - πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμ. αυτοκρ.
- **Εκλεκτικοί**: ετερόκλητη παράταξη εξεχόντων πολιτικών, λογίων και αξιωματικών
  - με μετριοπαθείς θέσεις
  - προσπαθεί να μεσολαβεί μεταξύ των άλλων παρατάξεων
  - υποστηρίζει σταθερές κυβερνήσεις

Σύνταγμα του 1864

- Η ψήφιση κράτησε δύο χρόνια λόγω συνθηκών
  - κυβερνητικής αστάθειας
  - εμφυλίου πολέμου
- πολίτευμα βασιλευομένης δημοκρατίας αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας
- αρχή της λαϊκής κυριαρχίας
- άμεση, μυστική και καθολική (για τους άνδρες) ψήφος με σφαιρίδια
- ανεξαρτησία της δικαιοσύνης
- ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι
- ελεύθερη συγκρότηση κομμάτων
- τα κόμματα
  - ως απαραίτητα για την έκφραση της βούλησης της κοινής γνώμης
  - ως αντιστάθμισμα σε συνωμοτικούς κύκλους ή βιαιοπραγίες
- ορισμός κυβέρνησης από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία
  - παρά την αντίδραση του βασιλιά Γεωργίου Α'
  - χωρίς όμως να οριστεί ότι ο βασιλιάς θα δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής
  - με αποτέλεσμα ο βασιλιάς να διορίζει κυβερνήσεις της αρεσκείας του

Αρχή της δεδηλωμένης (1875)

- Η ιδέα ανήκε στον Χαρίλαο Τρικούπη.
- Μόνη λύση στο πρόβλημα πολιτικής αστάθειας ήταν η συγκρότηση δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, σύμφωνα με το πρότυπο της Αγγλίας.
- Ο βασιλιάς αναθέτει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μόνο σε πολιτικό ο οποίος είχε τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών.
- Τα κόμματα μειοψηφίας δεν μπορούσαν να σχηματίζουν κυβέρνηση και θα έπρεπε να ενωθούν με τα μεγάλα.
- Το αποτέλεσμα είναι σταθερότερες κυβερνήσεις πλειοψηφίας.
- Ο βασιλιάς, υπό την πίεση της αντιπολίτευσης και του επαναστατικού αναβρασμού του λαού, υιοθέτησε την άποψη του Τρικούπη.
- Αποτελεί τομή στην πολιτική ιστορία, καθώς οδήγησε σε μεταβολή του πολιτικού τοπίου.

Σωστό ή Λάθος;

- Με το σύνταγμα του 1864 αναιρέθηκε η ελευθερία του «συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι».
- Το Σύνταγμα του 1864 όριζε ως πολίτευμα τη βασιλευομένη δημοκρατία αντί τη συνταγματική μοναρχία.
- Το Σύνταγμα του 1864 κατοχύρωσε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

- Στις εκλογές που έγιναν τον Νοέμβριο του 1862 η πλειονότητα των αντιπροσώπων που εκλέχτηκαν προερχόταν από τοπικά ψηφοδέλτια, χωρίς κομματικές παρεμβάσεις.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το σύνταγμα του 1864 όρισε ως πολίτευμα:
    - α. τη βασιλευόμενη δημοκρατία
    - β. την απόλυτη μοναρχία
    - γ. τη συνταγματική μοναρχία
    - δ. την αβασίλευτη δημοκρατία
  - Με το σύνταγμα του 1864 καθιερωνόταν η αρχή της:
    - α. λαϊκής συμμετοχής
    - β. λαϊκής κυριαρχίας
    - γ. λαϊκής βάσης
    - δ. δεδηλωμένης
  - Το Σύνταγμα του 1864:
    - α. καθιέρωσε ως πολίτευμα τη συνταγματική μοναρχία
    - β. κατοχύρωσε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας
    - γ. προέβλεπε την ύπαρξη βουλής και γερουσίας
    - δ. δεν προέβλεπε την ύπαρξη κομμάτων
  - Ηγέτης των πεδινών στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 ήταν ο:
    - α. Αλέξανδρος Κουμουνδούρος
    - β. Δημήτριος Βούλγαρης
    - γ. Επαμεινώνδας Δεληγιώργης
    - δ. Δημήτριος Γούναρης
  - Η ιδέα για την αρχή της δεδηλωμένης ανήκε στον:
    - α. Δημήτριο Βούλγαρη
    - β. Χαρίλαο Τρικούπη
    - γ. Κωνσταντίνο Κανάρη
    - δ. Επαμεινώνδα Δεληγιώργη
-

Όροι

Πεδινοί
Ορεινοί

Εκλεκτικοί
Εθνικόν Κομιτάτον
αρχή της δεδηλωμένης
«πραϊτωριανοί» (του Δημητρίου Βούλγαρη)

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

β. να αναφερθείτε στη συγκρότηση της πολιτικής παράταξης των Ορεινών και να επισημάνετε τους πολιτικούς της στόχους και τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνονταν.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Για να αντισταθούν σε αυτή την πολιτική συνδέθηκαν στενότερα μεταξύ τους οι ομάδες που εμφανίστηκαν ως κοινοβουλευτική ομάδα των Ορεινών. Ήταν, πρώτον, η ομάδα βουλευτών γύρω από τον Δημήτριο Γρίβα, ο πατέρας του οποίου, Θεόδωρος, είχε ηγηθεί της επανάστασης στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ακαρνανία, κρατώντας σαφείς αποστάσεις από την κυβέρνηση των Αθηνών, και ήθελε προφανώς να επιβάλλει την αποκέντρωση του κράτους, καθώς και μέτρα που θα ευνοούσαν τους αγρότες, είχε πεθάνει.[...] Ο γιος του ακολούθησε μετριοπαθή γραμμή. Μια άλλη ομάδα είχε ηγέτη τον εθνικό ήρωα του πολέμου της ανεξαρτησίας Κωνσταντίνο Κανάρη, ο οποίος σε μια αποφασιστική στιγμή πριν από την ανατροπή του Όθωνα είχε γίνει εκπρόσωπος της αντιπολίτευσης. Οι Ορεινοί βρήκαν υποστήριξη από τους караβοκύρηδες, στις δραστηριότητες των οποίων έβλεπαν τις προϋποθέσεις για τη μελλοντική ευημερία της χώρας, για τις ειρηνικές, πολιτισμικές της κατακτήσεις.

Gunnar, H. Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006, σ. 378-379.
(διασκευή)

Εδραίωση του δικομματισμού

Μεταβατική περίοδος 1875-1880: Οι εκλογές 1875 και 1879 δεν έφεραν κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

1884: Θεμελίωση κοινοβουλευτισμού και δικομματισμού: Τα δύο μεγάλα κόμματα Τρικούπη και Δηλιγιάννη έλεγχαν το 92,2% των εδρών.

Κόμμα Χ. Τρικούπη

- Πρότεινε συστηματικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού πλησίον του Κουμουνδούρου
  - συγκρότηση κράτους δικαίου
  - εξορθολογισμός της διοίκησης και περιορισμός της ευνοιοκρατίας, κυρίως με καθορισμό προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων
  - ανάπτυξη της οικονομίας και κυρίως της γεωργίας
  - βελτίωση της άμυνας
  - βελτίωση της υποδομής, κυρίως του συγκοινωνιακού δικτύου
- Για την υλοποίηση των στόχων έκανε
  - οργανωτικές μεταβολές
  - βελτίωση των οικονομικών με αύξηση φόρων και σύναψη δανείων
  - παροχή κινήτρων σε ιδιώτες για επενδύσεις
- Αποτέλεσμα
  - εξάντληση φορολογουμένων
  - υπερβολική επιβάρυνση του προϋπολογισμού
  - 1893: κήρυξη πτώχευσης
- Κοινωνικές αλλαγές
  - Ως τότε το κράτος ήταν ο κύριος εργοδότης που εξασφάλιζε
    - θέσεις εργασίας στο δημόσιο, οπότε δεχόταν πολλά αιτήματα για κατοχή μιας θέσης στο δημόσιο
    - δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης, εφόσον οι ανώτατοι κρατικοί λειτουργοί είχαν το μεγαλύτερο εισόδημα της κοινωνίας
  - Ο Τρικούπης εξέφρασε τη νέα εποχή: Με τις νέες συνθήκες που προέκυψαν από τον εκχρηματισμό της οικονομίας δημιουργήθηκαν (αστικά) κοινωνικά στρώματα τα οποία δεν ζητούσαν διορισμό, αλλά τη λήψη μέτρων για την προώθηση των συμφερόντων τους.

Κόμμα Θ. Δηλιγιάννη

- συσπειρωμένοι αντίπαλοι του Τρικούπη
- πολιτικές απόψεις αντίθετες από εκείνες του Τρικούπη
  - α) Στον τρόπο διακυβέρνησης
    - Τρικούπης: χωρισμός εξουσιών
    - Δηλιγιάννης: συγκέντρωση και έλεγχος εξουσιών από το κόμμα
  - β) Στην οικονομία
    - Τρικούπης: το κράτος ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης και εκσυγχρονισμός με κάθε κόστος

- Δηλιγιάννης: αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, με μείωση φόρων και παροχή ευκαιριών σε προστατευόμενους για κατάληψη δημοσίων θέσεων
  - γ) Στα εδάφη της Θεσσαλίας όπου κυριαρχούσε η μεγάλη ιδιοκτησία
    - οι τρικουπικοί υποστήριζαν τους μεγαλογαιοκτήμονες
    - οι δηλιγιαννικοί προσπάθησαν, χωρίς να το κατορθώσουν, να χορηγήσουν γη στους αγρότες και έλαβαν μέτρα για τη βελτίωση της θέσης τους
  - δ) Ο Δηλιγιάννης
    - επέκρινε το κοινωνικό κόστος του εκσυγχρονισμού
    - υποστήριζε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης
    - απεχθανόταν το τυχोδιωκτικό χρηματιστικό κεφάλαιο
    - υποστήριζε μια αργή οικονομική ανάπτυξη με παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες
-

Σωστό ή Λάθος;

- Στα εδάφη της Θεσσαλίας οι τρικουπικοί προσπάθησαν ανεπιτυχώς να λάβουν μέτρα για τη βελτίωση της θέσης των αγροτών.
  - Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης επέκρινε το κοινωνικό κόστος του εκσυγχρονισμού και υποστήριζε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης.
  - Ο Τρικούπης δεν αποδεχόταν τον χωρισμό των εξουσιών και στόχευε στη συγκέντρωση και τον έλεγχό τους από το κόμμα.
  - Ο Χαρίλαος Τρικούπης στόχευε στη συγκέντρωση και τον έλεγχο των εξουσιών από το κόμμα.
  - Το κόμμα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη υποστήριζε μια ταχεία οικονομική ανάπτυξη.
  - Ο Δηλιγιάννης επιδίωκε τον εκσυγχρονισμό με κάθε κόστος.
  - Το τρικουπικό κόμμα από το 1875 παρουσίασε ένα συστηματικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας, αρκετά κοντά στις αντιλήψεις του Κουμουνδούρου.
  - Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης επέκρινε το κοινωνικό κόστος του εκσυγχρονισμού και υποστήριζε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης.
  - Το κόμμα του Θ. Δηλιγιάννη απεχθανόταν το τυχοδιωκτικό χρηματιστικό κεφάλαιο.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Ο πολιτικός ο οποίος θεωρούσε το κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού ήταν:
  - α. ο Χαρίλαος Τρικούπης
  - β. ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης
  - γ. ο Ελευθέριος Βενιζέλος
  - δ. ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου
- Ο Χαρίλαος Τρικούπης:
  - α. προσπάθησε να χορηγήσει γη στους αγρότες
  - β. υποστήριζε την αργή οικονομική ανάπτυξη που θα βασιζόταν σε παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες
  - γ. επέκρινε το κοινωνικό κόστος του εκσυγχρονισμού
  - δ. παρέιχε κίνητρα στην ιδιωτική πρωτοβουλία για επενδύσεις

Κόμματα του 1880-1890

Κόμματα πιο συγκροτημένα

- Δεν διαλύονται με τον θάνατο του ηγέτη.
- Ορίζονται από τη θέση τους στην πολιτική ζωή και από την τακτική τους.
- Επιλέγουν εκλογείς με βάση
  - τις πολιτικές απόψεις
  - την εκλογική επιρροή
  - τα συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων

Κόμματα χωρίς τυπική οργάνωση

- κινητοποίηση οπαδών χάρη σε
  - οικογενειοκρατία
  - πελατειακές σχέσεις
  - εξαγορά ψήφων
- επιλογή υποψηφίων με βάση τοπικό κύκλο οπαδών που επηρεαζόταν από πελατειακές σχέσεις και εξυπηρετήσεις

Ιδιόμορφο εκλογικό σύστημα

- αρχικά: έμφαση στους υποψήφιους και όχι στο κόμμα
  - δεν ψηφιζόταν ένα κόμμα, αλλά αξιολογούνταν με «ναι» ή «όχι» όλοι οι υποψήφιοι
  - ψήφος τόσο με πελατειακά όσο και με πολιτικά κριτήρια
- 1882 και εξής: ενίσχυση του ρόλου και του κύρους των κομμάτων
  - αύξηση κομματικών ψήφων: ψήφος σε πολιτικούς με επιρροή που όμως είχαν σαφή κομματική τοποθέτηση
  - περιορισμός των ψήφων σε πολιτικούς άλλων κομμάτων
  - περιορισμός της εκλογής ανεξάρτητων τοπικών προσωπικοτήτων
  - ένταξη ανεξάρτητων υποψηφίων σε κομματικά ψηφοδέλτια

Ποιοι συμμετείχαν;

- υποψήφιοι από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, δικηγόροι και δημόσιοι υπάλληλοι
- μέλη και από τα κατώτερα στρώματα

Οργάνωση

- μόνο σε επίπεδο ηγεσίας
- σημαντική και η κοινοβουλευτική ομάδα: Λόγω της μεγάλης πλειοψηφίας που χρειαζόταν η Βουλή για να έχει απαρτία και να παίρνει αποφάσεις, οι βουλευτές και μόνο με την απουσία τους (ή την απειλή της) μπορούσαν να ασκήσουν μεγάλη πίεση στην ηγεσία, η οποία δεν είχε τη δυνατότητα να αρνηθεί την εκπλήρωση επιθυμιών, π.χ. διορισμών ή ευνοϊκών ρυθμίσεων υπέρ της εκλογικής τους περιφέρειας.

Διαφθορά

- Σταμάτησαν οι μέθοδοι εξαναγκασμού ψηφοφόρων που ίσχυαν επί Όθωνα και Βούλγαρη
- με εξαίρεση δημόσιους υπαλλήλους ή φανατικούς οπαδούς στα χωριά
- σπάνιες κατηγορίες για εξαγορά ψήφων
- συχνή η πατρωνία με τη μορφή διορισμών, μεταθέσεων, δανείων κ.λπ., και η διαφθορά στη διοίκηση

Έλλειψη ταξικών κομμάτων (σε αντίθεση με την Ευρώπη)

- Οι κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις αμβλύνονταν μέσω των πελατειακών σχέσεων και με τη σχετικά μεγάλη κοινωνική κινητικότητα.
- Τα κόμματα δεν είχαν τοπικό ή κοινωνικό-ταξικό στίγμα.
- Παρατηρείται σχετική αυτονομία της πολιτικής ελίτ από την κοινωνία.
- Όμως, όλα τα κόμματα απευθύνονταν ιδιαίτερα στους αγρότες, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού.

Σωστό ή Λάθος;

- Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα τα κόμματα κινητοποιούσαν τους οπαδούς τους με πελατειακές σχέσεις και εξαγορά ψήφων.
- Το εκλογικό σύστημα στη δεκαετία του 1880 επέβαλλε να ψηφίζει κανείς μόνο ένα κόμμα.

Πολλαπλή επιλογή

- Οι υποψήφιοι βουλευτές κατά τη δεκαετία του 1880 προέρχονταν από:
  - α. ανώτερα στρώματα
  - β. μεσαία στρώματα
  - γ. κατώτερα στρώματα
  - δ. ανώτερα και μεσαία στρώματα

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

α. να περιγράψετε τον τρόπο με τον οποίο ήταν οργανωμένη η βάση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα

β. να αναφερθείτε στην οικονομικοκοινωνική προέλευση των υποψήφιων βουλευτών και στα κριτήρια με τα οποία γίνονταν η επιλογή τους από τα κόμματα.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η κομματική πειθαρχία που προσπάθησε να επιβάλει ο Τρικούπης στην κοινοβουλευτική ομάδα, επικεφαλής της οποίας βρισκόταν ο ίδιος, ήταν βέβαια αξιοσημείωτη, οφειλόταν όμως κυρίως στον αυταρχικό χαρακτήρα του και στο πολιτικό του κύρος. Ακόμα και στο ίδιο το τρικουπικό κόμμα δεν προβλεπόταν κανένα κομματικό όργανο. [...]όλα τα κόμματα ήταν άμορφοι και άτυποι μηχανισμοί χωρίς πρόβλεψη τυπικών διαδικασιών για τη λήψη αποφάσεων. [...]Μόνος ο αρχηγός του κόμματος αποφάσιζε, και η επιβολή της θελήσεώς του ήταν συνάρτηση της συγκεκριμένης ισορροπίας δυνάμεων. Η κομματική πειθαρχία, που πρώτη φορά μπαίνει σαν πρόβλημα, δεν είναι παρά η προσπάθεια της μείωσης της δυνατότητας της βουλής να ελέγχει, να κωλυσιεργεί, να προτείνει, να μεταβάλλει την πολιτική επιλογή της κυβερνήσεως και γενικότερα τους περιορισμούς της βουλευτοκρατίας.

Τσουκαλάς, Κ., «Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895», ΙΕΕ, τ. ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 42-43. (διασκευή)

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Εξαρτήσεις κάθε είδους και πελατειακές σχέσεις επιδρούσαν στη δυνατότητα των πολιτικών τοπικής εμβέλειας να διαμορφώσουν ένα σώμα προσωπικών οπαδών και επομένως να αναδειχτούν υποψήφιοι. Φοροεισπράκτορες, δήμαρχοι και άνθρωποι στους οποίους ανέθεταν τις κρατικές παραγγελίες είχαν, όπως φαίνεται, πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες: εξάλλου και γιατροί, δικηγόροι και, φυσικά, ήδη εκλεγμένοι Βουλευτές μπορούσαν επίσης να δεσμεύσουν ψηφοφόρους [...]. Στις συζητήσεις της δεκαετίας του 1890 για την ανάδειξη υποψηφίων σωρεύονται οι ενδείξεις ότι η εκλογή του ενός ή του άλλου πολιτικού, ο οποίος ασκούσε παλαιότερα επιρροή, εξαρτάται από το αν θα διακήρυσσε δημοσίως την κομματική του επιλογή.

Hering, G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, σ. 634.

Χρεοκοπία και Γουδί (1893-1909)

Αδιέξοδο

- Επί Τρικούπη το όραμα για σύγχρονο κράτος, οικονομικά ανεπτυγμένο και ισχυρό στη διεθνή σκηνή, δεν πραγματοποιήθηκε.
- Παρά τη φορολογική επιβάρυνση των πολιτών, το κράτος οδηγήθηκε σε πτώχευση.
- Αστοί και διανοούμενοι
  - απογοητεύονταν από το αναποτελεσματικό, αργό, γραφειοκρατικό κράτος
  - αντί για οικονομική ανάπτυξη, ένιωθαν να μεγαλώνει η απόσταση από την Ευρώπη
- Μικροκαλλιεργητές ήταν επίσης δυσαρεστημένοι.
- Οι αξιωματικοί του στρατού εκτιμούσαν ότι λόγω οικονομικής αδυναμίας ο στρατός ήταν αναποτελεσματικός.
- Αποτέλεσμα = Κρίση της εμπιστοσύνης σε κόμματα και θεσμούς

1893-1897: Από την πτώχευση στον πόλεμο

- Τα δύο κόμματα δεν κατάφεραν να υλοποιήσουν το πολιτικό τους πρόγραμμα.
- Ο Δηλιγιάννης δεν μπόρεσε, ελλείψει χρημάτων, να τηρήσει την υπόσχεσή του για λιγότερους φόρους.
- Ο Τρικούπης δεν μπόρεσε να συνεχίσει το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα.

1897-1909

- Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η ολοκληρωτική ήττα της Ελλάδας επέτεινε το πολιτικό αδιέξοδο.
- Η δυσπιστία προς τα κόμματα κορυφώθηκε και έδωσε στον Γεώργιο την ευκαιρία να επιβληθεί στο Κοινοβούλιο και να ασκεί προσωπική πολιτική.
- Έγιναν μόνο διοικητικές μεταρρυθμίσεις από το τρικουπικό κόμμα υπό την ηγεσία του Γεωργίου Θεοτόκη (π.χ. αποκέντρωση).
- Το 1906 εμφανίστηκε η κοινοβουλευτική **ομάδα των Ιαπώνων** υπό τον Δημήτριο Γούναρη.
  - Επίκεντρο της κριτικής του ήταν η αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις εξελίξεις της κοινωνίας.
  - Η ομάδα όμως δεν μπόρεσε να επιβιώσει και διαλύθηκε το 1908.
- Εν τω μεταξύ οι συντεχνίες και οι εργατικές ενώσεις έκαναν διαδηλώσεις ζητώντας φορολογικές ελαφρύνσεις και περιορισμό της γραφειοκρατίας.

15 Αυγούστου 1909: Κίνημα στο Γουδί

- Είναι τομή στην πολιτική ιστορία.
- Έγινε από τον **Στρατιωτικό Σύνδεσμο**, μυστική ένωση στρατιωτικών για μεταρρυθμίσεις στον στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική.
- Δεν έγινε δικτατορία, αλλά τα αιτήματα προωθήθηκαν μέσω της Βουλής.
- Με αφορμή το κίνημα, έγινε στις 14 Σεπτεμβρίου διαδήλωση των επαγγελματιών σωματείων της πρωτεύουσας, τα οποία υποστήριξαν τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο και υπέβαλαν ψήφισμα στο παλάτι για την επίλυση οικονομικών αιτημάτων.

- Υπό την πίεση του Συνδέσμου η Βουλή ψήφισε γρήγορα μεγάλο αριθμό νόμων, που έφεραν ριζικές αλλαγές.
  - Τον Φεβρουάριο 1910 η Βουλή αποφάσισε την αναθεώρηση άρθρων του συντάγματος.
  - Προκηρύχθηκαν εκλογές, από τις οποίες προήλθε αναθεωρητική βουλή.
  - Στις 15 Μαρτίου 1910 ο Σύνδεσμος διαλύθηκε έχοντας επιτύχει.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η κορύφωση της δυσπιστίας προς τα κόμματα που προκλήθηκε μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, έδωσε την ευκαιρία στον βασιλιά Γεώργιο Α΄ να ασκεί προσωπική πολιτική για περίπου μία δεκαετία.
  - Η Ελλάδα νίκησε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.
  - Ο λαός δεν ανταποκρίθηκε στα μεταρρυθμιστικά αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
  - Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε τον Μάρτιο του 1910 έχοντας πετύχει τις επιδιώξεις του.
  - Στις 15 Αυγούστου 1909 εκδηλώθηκε κίνημα στο Γουδί από μια μυστική ένωση στρατιωτικών.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το Κίνημα στο Γουδί (1909) υποστηρίχτηκε με ενθουσιασμό:
    - α. από τις Μεγάλες Δυνάμεις
    - β. από τους μεγαλογαιοκτήμονες και τους πλούσιους εμπόρους του παροικιακού Ελληνισμού
    - γ. από τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο
    - δ. από τα επαγγελματικά σωματεία της πρωτεύουσας
-

Όροι

Ομάδα των Ιαπώνων
Στρατιωτικός Σύνδεσμος

Φιλελεύθεροι

Ίδρυση

- Πριν τις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910
  - Δεν υπήρχε κόμμα που στήριζε το κίνημα στο Γουδί.
  - Φορείς των νέων ιδεών υπήρξαν **ανεξάρτητοι** υποψήφιοι που διεκδικούσαν τις ψήφους των δυσारेστημένων σε ανεξάρτητα ψηφοδέλτια.
  - Οι ανεξάρτητοι, με το γενικό σύνθημα της «ανόρθωσης», ανάλογα με την περιοχή και τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονταν, εννοούσαν
    - είτε την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών από τα συλλαλητήρια του 1909
    - είτε την επίλυση του αγροτικού ζητήματος με παροχή γης στους ακτήμονες
- Στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910
  - Σε κάποιες περιφέρειες έθεσαν υποψηφιότητα σοσιαλιστές και εμφανίστηκε η σοσιαλδημοκρατική «**Κοινωνιολογική Εταιρεία**».
  - Τα παλαιά κόμματα συμμετείχαν ως συνασπισμός και τελικά κέρδισαν τις περισσότερες έδρες (211), ενώ 29 έδρες κέρδισαν ανεξάρτητοι των παλαιών κομμάτων και 122 ανεξάρτητοι **εκσυγχρονιστές**.
  - Οι εκσυγχρονιστές συσπειρώθηκαν γύρω από τον **Ελευθέριο Βενιζέλο**, ο οποίος εξελέγη χωρίς να συμμετέχει.
- Πρώτη δημόσια εμφάνιση Βενιζέλου στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 με ομιλία στην πλατεία Συντάγματος, όπου έκανε προγραμματικές δηλώσεις για μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις.
  - εκσυγχρονισμός του πολιτικού συστήματος με εξισορρόπηση των συμφερόντων όλων των κοινωνικών στρωμάτων
  - κοινωνική γαλήνη
  - ελάφρυνση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων
  - εκσυγχρονισμός του κρατικού μηχανισμού για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του
  - στρατιωτικοί εξοπλισμοί για την πραγματοποίηση των εθνικών διεκδικήσεων
  - αναθεώρηση του υπάρχοντος συντάγματος και όχι ψήφιση νέου, παρά την πίεση των οπαδών
  - όχι πολιτειακό ζήτημα
  - προαναγγελία ίδρυσης κόμματος αρχών, το οποίο θα ήταν φορέας των μεταρρυθμίσεων
- Το κόμμα ιδρύθηκε και τυπικά στις 22 Αυγούστου 1910, από μέλη της Εθνοσυνέλευσης.

Ανοδος στην εξουσία

- 6 Οκτωβρίου 1910: εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Βενιζέλο μετά την παραίτηση της Κυβέρνησης Δραγούμη =>
- αδυναμία εξασφάλισης ψήφου εμπιστοσύνης =>
- διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών Νοεμβρίου 1910 σε συνεννόηση με τον βασιλιά =>
- αποχή παλαιών κομμάτων από τις εκλογές λόγω αντισυνταγματικής κίνησης =>

- νίκη Φιλελευθέρων με 307 έδρες

Μεταρρυθμιστικό έργο του 1911

- 53 τροποποιήσεις μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος
  - ενίσχυση της μοναρχίας και συμμετοχή του βασιλιά στη διαδικασία αναθεώρησης
  - διασφάλιση της διάκρισης εξουσιών
  - ασυμβίβαστο στρατιωτικής και δημοσιοϋπαλληλικής ιδιότητας με το βουλευτικό αξίωμα
  - μονιμότητα δικαστικών και δημοσίων υπαλλήλων
- 337 νέοι νόμοι με μεταρρυθμίσεις για όλο το φάσμα του δημόσιου και ιδιωτικού βίου
  - διορισμός δημοσίων υπαλλήλων με δημόσιους διαγωνισμούς
  - καθιέρωση κανονισμών εργασίας σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες
  - διανομή γης στη Θεσσαλία
  - αναδιοργάνωση τοπικής αυτοδιοίκησης
  - βελτίωση της διαδικασίας απονομής της δικαιοσύνης
  - αναθεώρηση του κανονισμού της Βουλής για να διαθέτουν οι υπουργοί περισσότερο χρόνο για κοινοβουλευτικές συζητήσεις
- αποτέλεσμα: νίκη στις εκλογές Μαρτίου του 1912 με 146 έδρες, γιατί οι καινοτομίες γέννησαν ελπίδα για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων

Δομή

- Το κόμμα ήταν προσωποπαγές: Ο Βενιζέλος είχε πλήρη έλεγχο, όπως και ο Τρικούπης.
- Οι σύνδεσμοι Φιλελευθέρων δεν έπαιζαν ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής και έμοιαζαν με τις τοπικές ομάδες φίλων των παραδοσιακών κομμάτων.
- Το 1912 αναδιοργανώνεται το κόμμα με την ίδρυση Λέσχης Φιλελευθέρων στην Αθήνα και σε άλλες περιφέρειες.
- Οι βενιζελικοί ήθελαν ένα ιδεατό κόμμα, χωρίς τις παλιές μικρότητες και διχόνοιες, αλλά τελικά η ηγεσία υπολόγιζε τα κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα και τις αντιπαλότητες ανάμεσα σε στελέχη.

Σωστό ή Λάθος;

- Η Λέσχη των Φιλελευθέρων ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1912.
- Η Λέσχη Φιλελευθέρων ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1911.
- Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ψηφίστηκαν από τη Βουλή 53 τροποποιήσεις μη θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος.
- Με τις 53 τροποποιήσεις που ψηφίστηκαν από τη Βουλή το πρώτο εξάμηνο του 1911 περιορίστηκε η θέση της μοναρχίας.

- Οι 337 νόμοι της κυβέρνησης Βενιζέλου (1911) εισήγαγαν μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν όλο το φάσμα αποκλειστικά του δημόσιου βίου.
  - Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αμέσως μετά τη νίκη του στις εκλογές (Νοέμβριος 1910) προχώρησε σε ριζικές αλλαγές, όπως οι 53 τροποποιήσεις θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Οι φορείς των νέων ιδεών, στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910, συσπειρώθηκαν γύρω από το αίτημα:
  - α. της ανόρθωσης
  - β. της ανασυγκρότησης
  - γ. της αλλαγής
  - δ. του εκσυγχρονισμού.
- Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 1911-1912 συνέβαλαν:
  - α. στην αποδυνάμωση της θέσης της μοναρχίας
  - β. στην καθιέρωση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων
  - γ. στην κατοχύρωση του δικαιώματος των εν ενεργεία αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων να εκλέγονται βουλευτές
  - δ. στη μετατροπή του πολιτεύματος από συνταγματική μοναρχία σε βασιλευόμενη δημοκρατία

Αντιβενιζελικοί

Γενικά

- Ήταν τα κόμματα της αντιπολίτευσης.
- Ήταν συντηρητικοί.
- Δεν ήθελαν όμως επιστροφή πριν το 1909, άρα ήθελαν κι αυτοί μεταρρυθμίσεις.
- Διαφωνούσαν όμως στο εύρος των μεταρρυθμίσεων και στις μεθόδους άσκησης της πολιτικής: Δεν ήθελαν διαρκή παρέμβαση του κράτους και ισχυρή εκτελεστική εξουσία.
- Δεν είχαν μακροπρόθεσμη πολιτική, αλλά επικεντρώνονταν στα επίκαιρα προβλήματα.
- Έγιναν κόμματα υπεράσπισης των συμφερόντων που κινδύνευαν από τους Φιλελεύθερους.
- Οδηγούνταν σε διαρκώς συντηρητικότερες θέσεις.
- Πιο αδιάλλακτα ήταν τα κόμματα του Δ. Ράλλη και του Κ. Μαυρομιχάλη, ενώ το κόμμα του Γ. Θεοτόκη ήταν πιο διαλλακτικό.

Κόμμα Ράλλη

- κατά του εκσυγχρονισμού
- κατά της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας των Φιλελευθέρων
- υπέρ της ισχυρής θέσης του Κοινοβουλίου
- ο βασιλιάς ως σύμβολο της εθνικής ενότητας
- απεύθυνση στα μεσαία και κατώτερα στρώματα των πόλεων και στους μικροκαλλιεργητές, εφόσον ότι η πολιτική των Φιλελευθέρων ευνοούσε τα ανώτερα αστικά στρώματα
- αίτημα για ενίσχυση της παραγωγής και αύξηση των θέσεων εργασίας, ώστε με την οικονομική ανάπτυξη
  - να εξευρεθούν χρήματα για εξοπλισμούς
  - να καταπολεμηθεί η διαφθορά και η πατρωνία των κομμάτων
- χωρίς συγκροτημένο πρόγραμμα για οικονομική ανάπτυξη

Εθνικό κόμμα

- προσπάθεια για εκμετάλλευση της συμμετοχής του Κ. Μαυρομιχάλη στα πολιτικά μετά το 1909
- υπέρ της «Ανόρθωσης», που δεν μπόρεσαν να υλοποιήσουν οι Βενιζελικοί

Κόμμα Γ. Θεοτόκη

- το πιο μετριοπαθές
  - αίτημα για διόρθωση των λαθών των Φιλελευθέρων
  - πάση θυσία αύξηση των εξοπλισμών
  - φορολογικές ελαφρύνσεις για τους μικροεισοδηματίες
  - το μεγαλύτερο αντιβενιζελικό κόμμα έως τη συνταγματική κρίση του 1915
-

Σωστό ή Λάθος;

- Τα αντιβενιζελικά κόμματα δεν ήθελαν να επιστρέψουν στην προ του 1909 κατάσταση.
  - Η σύγκρουση των αντιβενιζελικών με τους Φιλελεύθερους τους οδηγούσε σε πιο συντηρητικές θέσεις.
  - Το κόμμα του Γ. Θεοτόκη υποστήριζε την αύξηση των εξοπλισμών και ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους μικροεισοδηματίες.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το αντιβενιζελικό Κόμμα του Δημ. Ράλλη:
    - α. απευθυνόταν στα ανώτερα αστικά στρώματα
    - β. ήταν υπέρ της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας
    - γ. υποστήριζε την ισχυρή παρουσία του κοινοβουλίου στο πολιτικό σύστημα
    - δ. ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους μικροεισοδηματίες
-

Όροι

Εθνικό Κόμμα
Εθνικό Κόμμα Κ. Μαυρομιχάλη
Κόμμα του Γ. Θεοτόκη
Ραλλικό κόμμα

Αριστεροί

- αφετηρία σε ομάδες σοσιαλιστικές, ξένες προς την κοινωνική βάση στην οποία ήθελαν να απευθυνθούν, με δυσκολίες συνεννόησης και κομματικής συσπείρωσης
  - μεγαλύτερη η **Κοινωνιολογική Εταιρεία**
    - αριστερός μεταρρυθμιστικός σύνδεσμος από διανοούμενους, με στόχο να προπαγανδίσει θέσεις και στη συνέχεια να ιδρύσει κόμμα
    - αιτήματα
      - ισότητα ευκαιριών για όλα τα μέλη της κοινωνίας
      - κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής
      - διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες καθενός
      - σταδιακή αναμόρφωση της οικονομίας
      - συνταγματική μεταβολή
      - οργάνωση των εργατών σε επαγγελματικές ενώσεις ώστε να ιδρύσουν κόμμα
  - ίδρυση στα μέσα του 1910 του **Λαϊκού Κόμματος**
    - με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου
    - με αιτήματα
      - αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος
      - επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης
    - Στις δεύτερες εκλογές του 1910 εξελέγησαν 7 υποψήφιοι που παρείχαν κριτική υποστήριξη στους Φιλελευθέρους.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Στα μέσα του 1910, οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το Λαϊκό Κόμμα με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου.
-

Όροι

Λαϊκό Κόμμα
Κοινωνιολογική Εταιρεία

Εθνικός διχασμός (1915-1922)

Πριν τον διχασμό

- 1912: εκλογική νίκη και κυριαρχία Βενιζέλου
- 1913: διαδοχή βασιλιά Γεωργίου Α' από Κωνσταντίνο, στον οποίο ο Βενιζέλος είχε παραχωρήσει το αξίωμα του αρχιστράτηγου το 1912
- Οι σχέσεις Βενιζέλου και βασιλιά ήταν ειρηνικές.
- Όμως, επειδή τα κόμματα της αντιπολίτευσης αναγνώριζαν στον βασιλιά το δικαίωμα να επιβάλλεται στην εξωτερική πολιτική,
  - παραβιαζόταν το Σύνταγμα
  - ενισχύθηκαν οι εχθροί της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, κυρίως ένας κύκλος αντιδημοκρατικών αξιωματικών

Διαφωνία για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' παγκόσμιο

- Φιλελεύθεροι: Ήταν υπέρ της συμμετοχής στο πλευρό της Αντάντ, επειδή η Ελλάδα θα είχε εδαφικά οφέλη.
- Βασιλιάς και Γενικό Επιτελείο Στρατού
  - Θεωρούσαν ανεύθυνη τη θέση των Φιλελευθέρων, επειδή η έκβαση του πολέμου ήταν αβέβαιη και θα μπορούσαν να νικήσουν οι Κεντρικές δυνάμεις.
  - Λόγω κυριαρχίας της Αγγλίας στην Αν. Μεσόγειο, και παρά τους δεσμούς του με τη Γερμανία, ο βασιλιάς δεν μπορούσε να ζητήσει συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, γι' αυτό έλαβε θέση υπέρ της ουδετερότητας.
  - Η εμμονή του στη θέση αυτή τον οδήγησε να υποσκάψει τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος.
    - Ανέπτυξε μυστική διπλωματία εν αγνοία της κυβέρνησης, καταφεύγοντας ακόμη και σε παράνομα μέσα (π.χ. παράδοση απόρρητων διπλωματικών εγγράφων στους Γερμανούς).
    - Το 1915 προκάλεσε δύο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης.

Εδραίωση του Διχασμού

- Στις εκλογές μετά τη δεύτερη παραίτηση του Βενιζέλου, δεν συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι, καθώς θεωρούσαν την ενέργεια του βασιλιά ως παραβίαση του συντάγματος.
- Εκδηλώσεις βίας και φανατισμού δημιούργησαν χάσμα και μίσος ανάμεσα στις δύο παρατάξεις.
- Όποιος ήταν κατά του πολέμου, θεωρούνταν από τους Βενιζελικούς εχθρός της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.
- Οι Αντιβενιζελικοί έβλεπαν στους Βενιζελικούς βίαιους πράκτορες της Αντάντ, που μάχονταν τον βασιλιά, κατέστρεφαν την ενότητα του έθνους και έθεταν σε κίνδυνο το κράτος.
- Τα δύο κόμματα διέφεραν όλο και λιγότερο σε πρακτική και προπαγάνδα.
- Στα μέσα του 1916 το Κοινοβούλιο χάθηκε από το προσκήνιο.
- Στη διαμάχη συμμετείχαν και στρατιωτικοί, οι οποίοι δημιούργησαν **δύο οργανώσεις*** αντίθετες μεταξύ τους, υπέρ του πολέμου ή της ουδετερότητας.
- Στις 26 Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος συγκρότησε κυβέρνηση στη **Θεσσαλονίκη**.

- Οι συγκρούσεις πήραν διαστάσεις **εμφυλίου πολέμου**.
  - Οι Αντιβενιζελικοί άσκησαν τρομοκρατία στους αντιπάλους.
  - Ο Βενιζέλος κήρυξε έκπτωτο τον βασιλιά, ο οποίος υπό την πίεση της Αντάντ εγκατέλειψε τον θρόνο και τη χώρα.
  - Οι Φιλελεύθεροι ανέλαβαν στην **Αθήνα** τη διακυβέρνηση και κήρυξαν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας.
  - Ο εθνικός διχασμός εξαπλώθηκε στο στράτευμα, καθώς ευνοήθηκαν οι αξιωματικοί της οργάνωσης «Εθνική Άμυνα».
  - Η κυβέρνηση παρέτεινε τη θητεία της Βουλής, παρά την πίεση της αντιπολίτευσης.

*βασιλικοί Επίστρατοι και αντιβενιζελικοί Αμυνίτες

Κορύφωση του Διχασμού

- Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων οδήγησε την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, αποσκοπώντας στην ικανοποίηση εθνικών διεκδικήσεων.
- Οι Αντιβενιζελικοί διαφωνούσαν και παρακολουθούσαν με δυσαρέσκεια, καθώς τάσσονταν υπέρ της διατήρησης των εκτός Ελλάδος ελληνικών πληθυσμών και υπέρ της ευκαιριακής προσάρτησης εδαφών χωρίς κίνδυνο.
- Ο εθνικός διχασμός έφτασε στο αποκορύφωμά του με την απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου και τη δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη το 1920.

Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920)

- Αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας.
- Δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου.
- Η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών πολέμων γίνεται με την υπογραφή της Συνθήκης «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών». Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα.

Ήττα στη Μ. Ασία*

- Οι Φιλελεύθεροι προκήρυξαν εκλογές για αναθεωρητική εθνοσυνέλευση, με στόχο να νομιμοποιήσουν τις ενέργειές τους και να περιορίσουν τις αρμοδιότητες του βασιλιά.
- Η συνασπισμένη αντιπολίτευση απροσδόκητα κέρδισε τις εκλογές.
- Ο Βενιζέλος έφυγε στο εξωτερικό.
- Έγινε δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κωνσταντίνου.
- Η κυβέρνηση δεν άλλαξε όμως την εξωτερική πολιτική και δεν επιδίωξε ειρηνική λύση.
- Το (μικρασιατικό) μέτωπο κατέρρευσε, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική ήττα.
- Στις 25 Ιανουαρίου 1921 η Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση, που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου (1920), ανακηρύχθηκε Συντακτική, καθώς θεωρήθηκε αναγκαίο να αλλάξει εξ ολοκλήρου το σύνταγμα.

*Η ήττα της Ελλάδας στον ελληνoturκικό πόλεμο που ακολούθησε και η ουσιαστική διάλυση της νικήτριας συμμαχίας του Παγκόσμιου Πολέμου οδήγησαν στη Συνθήκη της Λωζάννης του 1923, η οποία αντανάκλασε τον νέο συσχετισμό ισχύος στην περιοχή. Είχαν μεσολαβήσει η εκλογική ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης/14ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου στον θρόνο της Ελλάδας, η επέκταση του ελληνικού μετώπου στη

Μικρά Ασία και η διάσπασή του από τα τουρκικά στρατεύματα τον Αύγουστο του 1922. Την ήττα και την υποχώρηση του ελληνικού στρατού ακολούθησαν η πυρπόληση της Σμύρνης τον ίδιο μήνα από τους Τούρκους και ο απηνής διωγμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης. Η εθνική αυτή συμφορά προκάλεσε εσωτερική κρίση στην Ελλάδα. Τον Σεπτέμβριο του 1922 εκδηλώθηκε κίνημα αξιωματικών του στρατού υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Οι κινηματίες υποχρέωσαν τον Κωνσταντίνο να αποχωρήσει οριστικά από την Ελλάδα (στον θρόνο ανήλθε ο γιος του Γεώργιος) και παρέπεμψαν σε δίκη, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, έξι στελέχη της βασιλικής παράταξης, τα οποία και εκτελέστηκαν τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. (Ιστορία Γ' Λυκείου, σ. 91)

Σωστό ή Λάθος;

- Οι Φιλελεύθεροι τάσσονταν υπέρ της συμμετοχής στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η συνασπισμένη αντιπολίτευση, ως νέα κυβέρνηση, τον Νοέμβριο του 1920 έκανε δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά:
    - α. Αλέξανδρου
    - β. Κωνσταντίνου
    - γ. Γεωργίου Α΄
    - δ. Γεωργίου Β΄
-

Όροι

Συνθήκη Σεβρών

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με στοιχεία που αντλείτε από το ακόλουθο παράθεμα να εξηγήσετε:

α. τους λόγους για τους οποίους ο Ελ. Βενιζέλος προκήρυξε τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και τον τρόπο που το εκλογικό αποτέλεσμα επηρέασε την ελληνική πολιτική σκηνή

β. τον τρόπο με τον οποίο η επάνοδος του βασιλιά Κωνσταντίνου επηρέασε τις σχέσεις της Ελλάδας με τις συμμαχικές δυνάμεις και τις συνέπειες στον οικονομικό τομέα

ΚΕΙΜΕΝΟ

Οι αντιβενιζελικοί επέμειναν ζητώντας εκλογές. Ο Βενιζέλος τις προκήρυξε [Νοέμβριος 1920] – και ηττήθηκε. Εκείνες τις κρίσιμες μέρες πέθανε και ο νεαρός βασιλιάς Αλέξανδρος. Η νέα κυβέρνηση, υπό τον Δημήτριο Γούναρη, διέπραξε το μνημειώδες σφάλμα να οργανώσει δημοψήφισμα και να επαναφέρει στον θρόνο τον Κωνσταντίνο. Οι κυβερνήσεις και η κοινή γνώμη στη Γαλλία και στην Αγγλία απεχθάνονταν τον φιλογερμανό βασιλιά, τον οποίο θεωρούσαν περίπου συνυπεύθυνο με τον Κάιζερ για την παράταση του Μεγάλου Πολέμου και τα εκατομμύρια των νεκρών. Όλα αυτά, μολονότι πασίγνωστα, η βασιλική παράταξη τα αγνόησε. Δεν σκέφτηκε ότι οι δύο Δυνάμεις είχαν πλέον μετατρέψει σε προτεκτοράτα* τους τις οθωμανικές επαρχίες στην Ανατολή και ότι το πρώτιστο μέλημά τους ήταν τώρα τα πετρέλαια της Μοσούλης. Παρέβλεψε ότι δεν διέθετε τη διεθνή πείρα και τις διπλωματικές ικανότητες του Βενιζέλου. Έδωσε έτσι στους πρώην συμμάχους της χώρας την αφορμή για να μεταβάλουν την πολιτική τους. Πράγματι, οι δύο αυτοκρατορικές κυβερνήσεις θεώρησαν τη μεταβολή στην Αθήνα προκλητική ενέργεια· την είδαν όμως και ως ευκαιρία να στηρίξουν την Τουρκία – η μεν Γαλλία αναφανδόν*, η δε Αγγλία εγκαταλείποντας την ευμενή ουδετερότητα που έως τότε τηρούσε υπέρ της Ελλάδας.

Δερτιλής, Γ.Β., Επτά πόλεμοι, Τέσσερις εμφύλιοι, Επτά πτωχεύσεις. 1821-2016, Πόλις, Αθήνα 2016, σ. 82-83.

*Προτεκτοράτο: στο διεθνές δίκαιο, παλαιότερο καθεστώς εξάρτησης ενός μικρού και ανίσχυρου κράτους από ένα άλλο μεγάλο και ισχυρό, κυρίως σε ό,τι αφορούσε την εξωτερική πολιτική και την εθνική άμυνα. Κράτος που βρισκόταν υπό καθεστώς εξάρτησης. (Πηγή ορισμού: greek-language.gr)

*Εντελώς φανερά ή χωρίς επιφυλάξεις.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

- α. τις θέσεις του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλέως Κωνσταντίνου σχετικά με τη σκοπιμότητα ή μη της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο
- β. τον τρόπο με τον οποίο η θέση του Κωνσταντίνου υπέσκαπτε τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Είχε κάνει (ο Κωνσταντίνος) τις στρατιωτικές του σπουδές στη Γερμανία [...] είχε νυμφευθεί την αδερφή του Κάιζερ, τη Σοφία, και ήταν, φυσικά, φανατικός θαυμαστής της πρωσικής πειθαρχίας και ισχύος. Ο Κωνσταντίνος τασσόταν επισήμως υπέρ της ουδετερότητας· η οποία με τα γεωπολιτικά δεδομένα των Βαλκανίων, θα ήταν ουσιαστικώς μία ευμενής ουδετερότητα υπέρ της Γερμανίας. Ενδομύχως, επιθυμούσε βεβαίως συμμαχία με τις λεγόμενες «Κεντρικές Δυνάμεις». [...] Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, από την πλευρά του, υποστήριζε την έξοδο στον

πόλεμο με τις δυνάμεις της Αντάντ. Έβλεπε άλλωστε το οξύμωρο μιας συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία· και θεωρούσε ότι τα ελληνικά συμφέροντα ήταν παράλληλα και συμπληρωματικά των βρετανικών. [...] Τον Ιανουάριο του 1915 ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα υπέβαλε στην κυβέρνηση μία δελεαστική πρόταση. Αν η Ελλάδα έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, η Μεγάλη Βρετανία θα εγγυόταν παραχώρηση εδαφών κατά μήκος της μικρασιατικής ακτής. [...] Ο Βενιζέλος πρότεινε ελληνική συμμετοχή στις επιχειρήσεις. Προσέκρουσε πάλι σε άρνηση, παραιτήθηκε, και ο βασιλιάς ανέθεσε στον Δημήτριο Γούναρη να σχηματίσει κυβέρνηση μειοψηφίας. Τον Μάιο του 1915, η Ιταλία προσεχώρησε στις δυνάμεις της Αντάντ. Η δεδηλωμένη και επικίνδυνη για την Ελλάδα διάθεσή της να συμμετάσχει στη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και οι βλέψεις της στη Μεσόγειο έδειχναν πόσο ριψοκίνδυνο ήταν το παιχνίδι του βασιλιά.

Δερτιλής, Γ., Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016. Gutenberg, Αθήνα 2020, σ. 77-80, 82.

Σοσιαλιστικό κόμμα

- Πολιτικοποίηση των εργατών μτξ. 1910-1920 λόγω
    - υψηλών δεικτών ανεργίας
    - άθλιων συνθηκών εργασίας και διαβίωσης
    - εντύπωσης ότι οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι
  - Το 1918 ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) από συνέδριο σοσιαλιστών
    - με πρόγραμμα
      - δημοκρατία
      - παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες
      - αναλογικό εκλογικό σύστημα
      - εθνικοποίηση των μεγάλων πλουτοπαραγωγικών πηγών.
      - εξωτερική πολιτική
        - ειρηνική, χωρίς προσάρτηση εδαφών, βασισμένη στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών
        - λύση στα διαμφισβητούμενα εδάφη με δημοψηφίσματα
    - με αυστηρή οργάνωση
    - υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας (ως το 1919) και αργότερα υπέρ της δικτατορίας του προλεταριάτου, με αποτέλεσμα να ονομαστεί Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (1924)
-

Σωστό ή Λάθος;

- Το Σ.Ε.Κ.Ε. υποστήριζε την παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες και αναλογικό εκλογικό σύστημα.
  - Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) σχετικά με την εξωτερική πολιτική ζητούσε προσάρτηση εδαφών.
-

Όροι

Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ)

Πηγές

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να αναφερθείτε στην ανάπτυξη του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα από την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στον ελληνικό εθνικό κορμό μέχρι και την ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.)

β. να παρουσιάσετε την εξέλιξη του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε) από την ίδρυσή του μέχρι και το 1924 και να επισημάνετε τις προγραμματικές του θέσεις γύρω από το ζήτημα της προστασίας της εργατικής τάξης και της ανόρθωσης των οικονομικών της χώρας.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Αντίθετα, για το χώρο της πολιτικής αριστεράς και του εργατικού κινήματος, η περίοδος αυτή [1917-1918] είναι μία από τις πιο σημαντικές. Οι μικρές σοσιαλιστικές ομάδες της «Παλαιάς Ελλάδας», μετά την προσάρτηση των «Νέων Χωρών», είχαν σημαντικά ενισχυθεί από τη «Σοσιαλιστική Ομοσπονδία» (Federation) της Θεσσαλονίκης, που, όπως προαναφέρθηκε, είχε κατορθώσει να εκλέξει και δύο βουλευτές στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος με τις ειδικές συνθήκες που είχε δημιουργήσει στην οικονομία και την κοινωνία και το παράδειγμα της μπολσεβικικής επανάστασης του Οκτωβρίου 1917 στη Ρωσία ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο το μέχρι τότε ασθενές σοσιαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, σε σημείο ώστε να καταστεί δυνατή το Νοέμβριο του 1918 η σύγκληση στον Πειραιά του Α΄ Πανελλαδικού Σοσιαλιστικού Συνεδρίου, που απέληξε στην ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.).

Οικονόμου, Ν., «Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου», ΙΕΕ, τ. ΙΕ, 1978, σ. 50.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Το πρόγραμμα που ψηφίζεται στο ιδρυτικό συνέδριο (του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος – Σ.Ε.Κ.Ε.) τον Νοέμβριο του 1918 [...] ζητά σε ό,τι αφορά το πεδίο της οικονομίας: «την δια νόμου καθιέρωσιν οκταώρου και Κυριακής αργίας» την «ίδρυσιν υπό του κράτους ταμείων και συντάξεως και[...] δωρεάν παροχήν της ιατρικής περιθάλψεως και φαρμάκων[...]». Ζητά επίσης την «κατάργησιν των εμμέσων φόρων[...]», προοδευτική φορολογία στο εισόδημα και στα κεφάλαια, «συμμετοχή του κράτους εις τα κέρδη των μεγάλων μονοπωλίων», «εθνικοποίηση των συγκοινωνιών, των Τραπεζών, των μεταλλείων και «συμμετοχή των εργατών εις την διοίκησιν[...]» καθώς και την «εθνικοποίησιν των τσιφλικιών και των μοναστηριακών κτημάτων και την παραχώρησίν των εις τας κοινότητας[...]».

Μοσκώφ, Κ. Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης, Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 413-414.

Συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής

Τέλος της Μ. Ιδέας

- Χάθηκαν οι ανεπτυγμένες οικονομικά και πολιτιστικά περιοχές της Μ. Ασίας και της Αν. Θράκης.
- Κανένα κόμμα δεν προέβαλλε πλέον την επιλογή της εδαφικής επέκτασης και του πολέμου.
- Προκλήθηκε κρίση ταυτότητας, δεδομένου ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν για έναν σχεδόν αιώνα το θεμέλιο του κράτους.
- Η πλειονότητα των προσφύγων ακολούθησε τους Φιλελεύθερους, πιστεύοντας ότι οι Αντιβενιζελικοί ήταν υπεύθυνοι για την καταστροφή.

Πολιτική κόπωση

- Η διαρκής υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου ευρέων τμημάτων του πληθυσμού επηρεάζει τώρα τα κόμματα. Σταμάτησε να βρίσκεται η εξωτερική πολιτική στο επίκεντρο και ήρθαν στο προσκήνιο οι συγκρούσεις συμφερόντων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα.
- Επήλθε κόπωση από την πολιτική αστάθεια και τα πραξικοπήματα αξιωματικών.
- Επήλθε δυσαρέσκεια για τις διαμάχες συμφερόντων και για την πληθώρα των πολιτικών ιδεολογιών. Έτσι, ο Μεταξάς δεν χρειάστηκε βία για να επιβάλει δικτατορία.
- Προκλήθηκε κρίση νομιμότητας του κοινοβουλευτικού συστήματος, που ξεκίνησε στον διχασμό, αλλά κορυφώθηκε τώρα που υπονομεύθηκε η εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα του πολιτικού συστήματος.

Παρεμβάσεις στρατιωτικών στην πολιτική

- Η πολιτική χαρακτηρίστηκε από διαρκή παρέμβαση στρατιωτικών και χρήση βίας.
- Οι αξιωματικοί
  - ανακατεύονταν σε θέματα εσωτερικής πολιτικής γιατί θεωρούσαν τον στρατό ως υπερκομματικό φορέα εξουσίας
  - ένιωθαν δυσαρέσκεια για τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις
  - απεχθάνονταν την πολιτική διευθέτηση των κοινωνικών συγκρούσεων, τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς, ως συνώνυμα διαφθοράς και έλλειψης αρχών
- Όσοι ηγούνταν στρατιωτικών σωμάτων που επέστρεφαν από το μέτωπο (Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, κ.λπ.), επενέβησαν στην πολιτική ζωή.

Εκτέλεση των έξι

- Η κατάσταση οξύνθηκε με τη δίκη και καταδίκη σε θάνατο πέντε αντιβενιζελικών και του αρχηγού του στρατού της Μ. Ασίας, με την αβάσιμη κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, που εκτελέστηκαν, για να κατευναστούν οι πρόσφυγες και ο στρατός.
- Τηλεγράφημα του Βενιζέλου έμμεσα συνιστούσε τη ματαίωση των εκτελέσεων, αλλά έφθασε πολύ αργά και δεν είναι βέβαιο ότι θα είχε αποτέλεσμα.

Αντικοινοβουλευτικές πρακτικές κομμάτων

- Η επιθυμία για επαγγελματική εξασφάλιση βενιζελικών και αντιβενιζελικών αξιωματικών οδήγησε σε διαρκή παρέμβαση του στρατού στην πολιτική.
- Συγκροτήθηκαν «ομάδες» απότακτων ή εν ενεργεία αξιωματικών, οι οποίοι προσπαθούσαν να ελέγξουν το Κοινοβούλιο και τις κυβερνήσεις και να επιβάλουν αντικοινοβουλευτικά συστήματα.
- Τα κόμματα
  - με δυσκολία κατόρθωναν να ξεφύγουν από τους αξιωματικούς και συχνά τους χρησιμοποιούσαν για τα δικά τους βραχυπρόθεσμα σχέδια
  - ευνοούσαν τις εντάσεις, θεωρώντας ότι η πόλωση θα ενίσχυε την ενότητά τους
  - όμως έτσι περιορίζαν τις δυνατότητες να σχεδιάζουν νέες πολιτικές για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων
  - είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν την πολιτική, διότι η κοινωνία και τα προβλήματά της είχαν γίνει τόσο σύνθετα, ώστε δεν μπορούσαν να τα διαχειριστούν στρατιωτικοί (οι στρατιωτικοί μπορούσαν εύκολα να κάνουν πραξικόπημα, αλλά όχι να ασκήσουν την εξουσία)
  - ήθελαν τώρα καταστρατήγηση του συντάγματος και ενίσχυση των μηχανισμών καταστολής, γιατί
    - επιδίωκαν να εξουδετερώσουν τον πολιτικό αντίπαλο με κάθε μέσο
    - έπρεπε να συνεννοούνται με «ομάδες» αξιωματικών και να αποδέχονται τα αιτήματά τους.
    - πίστευαν ότι τα σύνθετα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα θα τα έλυνε καλύτερα μία ισχυρή εκτελεστική εξουσία
    - αναζητούσαν μεθόδους αστυνόμευσης για να αποσοβήσουν κοινωνικές συγκρούσεις
- Τα κυβερνητικά κόμματα
  - συνήθιζαν να κηρύσσουν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, για να παραβιάζουν συνταγματικές διατάξεις
  - έτειναν να προσαρμόζουν τον εκλογικό νόμο στις ανάγκες τους, ώστε να βγαίνουν ενισχυμένα από τις εκλογές και να αποδυναμώνουν τους αντιπάλους
  - άλλαζαν το μέγεθος εκλογικών περιφερειών και χρησιμοποιούσαν πλειοψηφικό ή αναλογικό εκλογικό σύστημα κατά τις ανάγκες τους

Σωστό ή Λάθος;

- Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή τα κόμματα εξακολουθούσαν να προβάλλουν την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας.
- Μετά τη μικρασιατική καταστροφή η πλειονότητα των προσφύγων τάχθηκε στο πλευρό του κόμματος των Φιλελευθέρων.

- Η δίκη και καταδίκη των έξι αντιβενιζελικών στελεχών αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή όξυνε ακόμη περισσότερο την πολιτική κατάσταση.

Τα κόμματα από το 1923 έως το 1936

1923-1928

- Οι Φιλελεύθεροι
  - στοχεύουν σε εκσυγχρονισμό της χώρας με ευρωπαϊκά πρότυπα
  - στηρίζονται σε
    - αστούς επιχειρηματίες που ήθελαν σταθερότητα, σύγχρονους και αποτελεσματικούς θεσμούς
    - πρόσφυγες
    - αγρότες που είχαν λάβει γη
  - πρακτικά αντιμετώπιζαν δύο χρόνια προβλήματα που έφεραν διαρκή αντιπαράθεση και αντιφατικές επιλογές
    - τη σχέση της πολιτικής εξουσίας με τους αξιωματικούς
      - γινόταν κατανοητό ότι η πολιτικοποίησή τους δημιουργούσε κινδύνους
      - όμως το φαινόμενο είχε αποκτήσει δυναμική και υπήρχε κίνδυνος προσεταιρισμού τους από την αντίπαλη παράταξη
    - το καθεστωτικό
      - υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας
      - υπέρ της βασιλευομένης δημοκρατίας
- **Ψήφιση νέου συντάγματος (1924-1927)**
  - πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας: Πρόεδρος της Δημοκρατίας στη θέση του βασιλιά, με εκλογή από τη Βουλή και τη Γερουσία
  - Γερουσία: νέο, δεύτερο νομοθετικό σώμα

1928-1933

- **Μεγάλη πλειοψηφία Φιλελευθέρων** στις εκλογές του 1928 (178 έδρες)
  - δυνατότητα στερέωσης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας
  - δυνατότητα γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ των αντίπαλων παρατάξεων
- Στην αρχή, οι ηγεσίες προσπάθησαν να γεφυρώσουν το χάσμα.
- Όμως λόγω αμοιβαίας καχυποψίας το χάσμα δεν γεφυρώθηκε.
  - Οι Βενιζελικοί
    - δυσπιστούσαν απέναντι στο Λαϊκό κόμμα
    - φοβούνταν ότι μόνο ο αρχηγός Π. Τσαλδάρης ήταν διαλλακτικός
    - φοβούνταν τα ακραία στοιχεία σε περίπτωση ανάδειξης αντιβενιζελικής κυβέρνησης
  - Οι βενιζελικοί αξιωματικοί δεν ήθελαν το συμβιβασμό, επειδή φοβούνταν ότι έτσι το Λαϊκό Κόμμα θα μπορούσε να αυξήσει την επιρροή του, να κερδίσει τις εκλογές και να επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία πολλούς αντιβενιζελικούς αξιωματικούς.
- 1928-1932: Κυβέρνηση Φιλελευθέρων με σημαντικά επιτεύγματα σε
  - οικονομική ανόρθωση
  - παιδεία
  - εξωτερική πολιτική

- Εκλογές του 1932: Οι Φιλελεύθεροι είχαν μεγάλες απώλειες και έχασαν την απόλυτη πλειοψηφία.
- Εκλογές του 1933: Επικράτησε το **Λαϊκό Κόμμα**.

1933-1935

- **Ο Πλαστήρας**
  - με την ανοχή του Βενιζέλου, επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα, για να εμποδίσει το Λαϊκό Κόμμα να σχηματίσει κυβέρνηση
  - συμμαριζόταν τις ανησυχίες των βενιζελικών αξιωματικών, οι οποίοι έβλεπαν να κινδυνεύει η επαγγελματική τους εξέλιξη από την κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος
- Το κίνημα κατεστάλη, όμως εμφανίστηκε ξανά η τακτική της βίας. Εκτός από τους στρατιωτικούς άρχισαν και πολιτικοί να δικαιολογούν ξανά τη χρήση βίας.
- Η **κυβέρνηση Τσαλδάρη**, που προέκυψε από τις εκλογές του 1933,
  - επιχείρησε να ακολουθήσει έναν ήπιο δρόμο
  - ανακοίνωσε ότι δεν θα υιοθετούσε την τακτική των αυθαίρετων διώξεων των αντιπάλων, αλλά θα στηριζόταν στην ανεξάρτητη δικαιοσύνη
- Τρεις μήνες, όμως, μετά το κίνημα Πλαστήρα, έγινε **απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου** που όξυνε τα πνεύματα.
- Ο φανατισμός έφτασε στο αποκορύφωμα με **αποστράτευση βενιζελικών** αξιωματικών. Προκλήθηκε ανασφάλεια στους βενιζελικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς.
- Οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί, που ενίσχυαν τις θέσεις τους, ασκούσαν πίεση στον Τσαλδάρη να διακόψει τις συνεννοήσεις με τους Φιλελευθέρους.
- Και οι δύο πλευρές φοβούνταν ότι θα διαλυθούν από τον αντίπαλο.
- Σχηματίστηκαν συνωμοτικοί κύκλοι αξιωματικών που πίεζαν και περίμεναν ευκαιρία για επέμβαση.
- Ο **Βενιζέλος** έκανε τον Μάρτιο του 1935 στρατιωτικό κίνημα για την κάθαρση του στρατού και της αστυνομίας από τους βασιλικούς.
- Το αποτυχημένο κίνημα έδωσε λαβή στην κυβέρνηση, υπό την πίεση αξιωματικών, να διαλύσει το Κοινοβούλιο, παραβιάζοντας το σύνταγμα, και να προκηρύξει εκλογές για Εθνοσυνέλευση.
- Οι Φιλελεύθεροι απείχαν από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935.
- Στις 10 Οκτωβρίου 1935 ο **Κονδύλης** επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα για την παλινόρθωση της βασιλείας.

1935-1936

- Το **δημοψήφισμα** της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στην αβασίλευτη δημοκρατία με ποσοστό 97,6%, προϊόν πρωτόγνωρης νοθείας και τρομοκρατίας.
- Μετά την άφιξη του βασιλιά, το καθεστώς του Κονδύλη αποσύρθηκε.
- Ο **Γεώργιος Β΄**, με υποστήριξη των βασιλικών αξιωματικών, ακολούθησε προσωπική πολιτική.
  - Διέλυσε την Εθνοσυνέλευση.
  - Προκήρυξε εκλογές για τις 26 Ιανουαρίου 1936.

- Στη νέα Βουλή οι Αντιβενιζελικοί είχαν μία έδρα περισσότερη και κανείς δεν μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση.
  - Στις 27 Απριλίου
    - τα μεγάλα κόμματα αδυνατούσαν να συνεννοηθούν
    - το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν ήθελε να υποστηρίξει κυβέρνηση Φιλελευθέρων
    - έδωσαν ψήφο εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά, ο οποίος είχε πάρει μόλις 4%
  - Στις 4 Αυγούστου 1936 ο **Μεταξάς** ανέστειλε βασικά άρθρα του συντάγματος και διέλυσε τη Βουλή
    - με προσυπογραφή των περισσότερων υπουργών
    - με πρόφαση κομμουνιστικού κινδύνου λόγω επικείμενης 24ωρης πανελλαδικής απεργίας
    - με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά
  - Ο Μεταξάς
    - ήταν εχθρός του κοινοβουλευτισμού
    - ήταν υποστηρικτής αυταρχικών μεθόδων
    - έβαλε τέλος στη Δημοκρατία του Μεσοπολέμου και σε μία ολόκληρη εποχή της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας
-

Σωστό ή Λάθος;

- Οι Βενιζελικοί ήταν επιφυλακτικοί με τα μέλη του Λαϊκού κόμματος, φοβούμενοι ότι σε περίπτωση εκλογικής τους ανάδειξης θα επικρατούσαν τα ακραία στοιχεία.
- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στο πολίτευμα της αβασιλευτής δημοκρατίας.
- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου του 1935 έδωσε τέλος στο πολίτευμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας με ποσοστό 97,6%.
- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στην αβασιλευτή δημοκρατία με ποσοστό 97,6%.
- Ο Νικόλαος Πλαστήρας, με την ανοχή του Βενιζέλου, επιχείρησε το 1933 στρατιωτικό κίνημα, σε μια προσπάθεια να εμποδίσει τον σχηματισμό κυβέρνησης από το Λαϊκό Κόμμα.
- Στις 4 Αυγούστου του 1936 ο Ιωάννης Μεταξάς, με την ανοχή του παλατιού, ανέστειλε την ισχύ βασικών άρθρων του συντάγματος και διέλυσε τη βουλή.
- Κατά την περίοδο 1928-1933 η βενιζελική κυβέρνηση κατόρθωσε να γεφυρώσει το χάσμα που τη χώριζε από τις αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις.

- Την περίοδο 1923-1928 στηρίγματα των Φιλελευθέρων ήταν οι αστοί επιχειρηματίες, οι πρόσφυγες και οι αγρότες στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη.
  - Τον Μάρτιο του 1935 ο Βενιζέλος προχώρησε σε αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα.
  - Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 3ης Νοεμβρίου 1935 και η επάνοδος του βασιλιά Γεωργίου Β΄ άνοιξε τον δρόμο για την άνοδο του Ιωάννη Μεταξά στην εξουσία.
  - Σχετικά με το καθεστωτικό, όλοι οι οπαδοί των Φιλελεύθερων ήταν υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας.
  - Παρά τα σημαντικά επιτεύγματα της διακυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932 το κόμμα του ηττήθηκε στις εκλογές.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935:
    - α. επανέφερε τη συνταγματική μοναρχία
    - β. επέβαλε την αβασίλευτη δημοκρατία
    - γ. επανέφερε τη βασιλευόμενη δημοκρατία
    - δ. επέβαλε τη δικτατορία
-

Πηγές

1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε:

- α. τις συνθήκες και τον τρόπο με τον οποίο ανήλθε στην εξουσία ο Ιωάννης Μεταξάς
- β. τον χαρακτήρα της διακυβέρνησής του.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Πραγματικά στις 4 Αυγούστου (1936) ο Ι. Μεταξάς, με την πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου και τη σύμφωνη γνώμη του Γεωργίου Β΄, διέλυσε τη βουλή και θέσπισε καθεστώς δικτατορικής εξουσίας. Το νέο καθεστώς δεν υπήρξε μια στρατιωτική δικτατορία, όπως στην Ιταλία και τη Γερμανία της εποχής εκείνης. [...] Ο ίδιος επιδόθηκε με απόλυτη πρωτοβουλία στη διαχείριση των εσωτερικών υποθέσεων της χώρας. Ανέστειλε τα βασικότερα άρθρα του Συντάγματος και πήρε όλα εκείνα τα μέτρα, που επρόκειτο να συμβάλουν στην παγίωση της δικτατορικής εξουσίας δίνοντας ιδιαίτερη προτεραιότητα στην καταδίωξη των κομμουνιστών σε

όλους τους τομείς της διοίκησης. [...] Ορισμένα θετικά [...] θεσμικά μέτρα που εισήγαγε ο Ι. Μεταξάς δεν στάθηκαν [...] ικανά ν' αμβλύνουν τις θλιβερές επιπτώσεις και τις σφοδρές αντιδράσεις από τη δικτατορική και αυταρχική ενάσκηση της εξουσίας εκ μέρους του, που παγιώθηκε ακόμη περισσότερο με τη σύλληψη και τον εκτοπισμό πολλών πολιτικών αντιπάλων του.

Βακαλόπουλος, Κ.Α., Ιστορία της Ελλάδος. Επίτομη-Συνθετική. Από τη γένεση του Νέου Ελληνισμού (1204) στη Σύγχρονη Ελλάδα (2000), Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 465-466.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η εθνική ενότητα βασιζόταν στην ήττα των πολιτικών συστημάτων του παρελθόντος, τα οποία ευθύνονταν τόσο για το βαθύ πολιτικό σχίσμα που είχε δημιουργηθεί στο εκλογικό σώμα της Ελλάδας όσο και για το πολιτικό χάος που επικρατούσε στη χώρα [...]. Ο Μεταξάς πίστευε ότι ο κομματικός κοινοβουλευτισμός, «η πολιτική εφαρμογή του φιλελευθερισμού» λειτουργούσε ως επιβραδυντικός παράγοντας στην πρόοδο κάθε χώρας. Εμφορούνταν από τις αρχές του αντικοινοβουλευτισμού και αντιπαθούσε ολόκληρο τον πολιτικό κόσμο, στους κόλπους του οποίου υπήρχαν άνθρωποι που ο ίδιος αποκαλούσε «[...] κηφήνες των κομμάτων. Ντροπή!».

Πετράκη, Μ., Ο μύθος του Μεταξά. Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, (μτφρ. Μ. Μοίρα), Ωκεανίδα, Αθήνα 2006, σ. 62-63.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

- α. τους τομείς στους οποίους σημείωσε επιτεύγματα η Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων (1928-1932)
- β. τους παράγοντες που υπονόμισαν την επιτυχία του προγράμματός της.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η Τετραετία* εμπνεόταν από ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού [...]. Πρώτη προτεραιότητα δόθηκε στην οικονομική ανάπτυξη και προπαντός στην ταχεία ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής με στροφή από τα εξαγωγικά προϊόντα στα δημητριακά για εγχώρια κατανάλωση, ώστε να μειωθεί το χρόνιο έλλειμμα σε σιτηρά. Η ανάπτυξη της γεωργίας και του αγροτικού εισοδήματος, με τη σειρά της, θα μεγάλωνε την αγορά για το εμπόριο και ιδίως για την εγχώρια βιομηχανία. Οι πολιτικές αυτές απαιτούσαν τεράστιες επενδύσεις σε έργα εγγειοβελτιωτικά ή «παραγωγικά» [...], στην αγροτική πίστη και στις συγκοινωνίες που χρηματοδοτήθηκαν κυρίως με εξωτερικό δανεισμό.[...] Το ίδιο όραμα υπηρέτησε προπαντός η εκπαιδευτική πολιτική, με τη συρρίκνωση της κλασικής μέσης εκπαίδευσης και την προώθηση της καθολικής υποχρεωτικής δημοτικής εκπαίδευσης καθώς και της τεχνικής.[...] Σε αρμονία με το όραμα της Τετραετίας βρίσκονταν και οι δύο άξονες εξωτερικής πολιτικής: ειρηνική συνεργασία με τις γειτονικές χώρες και απαγκίστρωση από τους ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων. [...] Το πρόγραμμα της Τετραετίας προϋπέθετε μακρά περίοδο οικονομικής και

πολιτικής σταθερότητας. Αυτό αποδείχθηκε μοιραία αδυναμία του. Πρώτα το υπονόμευσαν διαδοχικές κακές σοδειές στη γεωργία, ύστερα οι καταστροφικές επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξέσπασε το 1929. Τελικά, όμως, κατέρρευσε από την ανατροπή των πολιτικών συνθηκών.

Μαυρογορδάτος, Γ., Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού, Πατάκης, Αθήνα 2017, σ. 55-57.

*Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων κατά την περίοδο 1928-1932.

Κρήτη

Κρητική Πολιτεία

- 9 Δεκεμβρίου 1898: Σε κλίμα ενθουσιασμού αναλαμβάνει **Υπάτος Αρμοστής** ο εντολοδόχος των Μεγάλων Δυνάμεων **Πρίγκιπας Γεώργιος**.
  - Του παραδίδει τη διοίκηση ο Ποπιέ, Πρόεδρος του Συμβουλίου των Ναυάρχων.
  - Τα πλοία των Δυνάμεων της Διεθνούς Προστασίας χαιρέτισαν τη σημαία της Κρητικής Πολιτείας.
  - Ο Υπάτος Αρμοστής απηύθυνε διάγγελμα προς τον λαό.
  - Η κρητική σημαία υψώθηκε στο φρούριο του Φιρκά, ενώ η τουρκική διατηρήθηκε μόνο στο φρούριο της Σούδας, ως τελευταίο σύμβολο της τουρκικής επικυριαρχίας.
  - Το νησί τέθηκε υπό **διεθνή προστασία**.
  - Την επόμενη μέρα έφυγαν από το νησί οι ξένοι ναύαρχοι.
- Οργάνωση του νέου πολιτικού σχήματος με την ονομασία **«Κρητική Πολιτεία»**
  - 16μελής Επιτροπή από 12 χριστιανούς και 4 μουσουλμάνους ορίστηκε για να εκπονήσει το σχέδιο του κρητικού συντάγματος
  - Έναν μήνα μετά την εγκατάσταση του Υπάτου Αρμοστή
    - δημοσιεύτηκε το πρώτο διάταγμα «Περί συγκροτήσεως της Κρητικής Συνελεύσεως»
    - προκηρύχθηκαν εκλογές όπου αναδείχθηκαν 138 χριστιανοί και 50 μουσουλμάνοι πληρεξούσιοι
  - Η **Κρητική Βουλή** συνήλθε στις 8 Φεβρουαρίου 1899.
  - Το **Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας**
    - συντάχθηκε κατά το πρότυπο του ελληνικού
    - εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Πρέσβων των Προστατίδων Δυνάμεων στη Ρώμη
    - τέθηκε αμέσως σε εφαρμογή
  - Λίγες ημέρες αργότερα συγκροτήθηκε και ορκίστηκε η πρώτη κυβέρνηση, με Υπουργό Δικαιοσύνης τον **Ελ. Βενιζέλο**.

Σωστό ή Λάθος;

- Ο πρίγκιπας Γεώργιος ανέλαβε καθήκοντα ύπατου αρμοστή στην Κρήτη σε κλίμα πολύ μεγάλου ενθουσιασμού.
- Το σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας καθόριζε με ακρίβεια τις αρμοδιότητες του Υπάτου Αρμοστή.
- Όταν υψώθηκε η ελληνική σημαία στο φρούριο της Σούδας οι Μεγάλες Δυνάμεις ζήτησαν αμέσως την υποστολή της.

- Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Πρέσβων των Προστάτιδων Δυνάμεων στη Ρώμη.
  - Στις 9 Δεκεμβρίου 1898 ο Γάλλος Ναύαρχος Ποπιέ, με την ιδιότητα του Προέδρου του Συμβουλίου των Ναυάρχων, παρέδωσε στον πρίγκηπα Γεώργιο τη διοίκηση της Κρήτης.
  - Στην πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας ορίστηκε Υπουργός Στρατιωτικών ο Ελευθέριος Βενιζέλος.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας (1898) συντάχθηκε κατά το πρότυπο του ισχύοντος τότε:
  - α. αγγλικού συντάγματος
  - β. γαλλικού συντάγματος
  - γ. ελληνικού συντάγματος
  - δ. ιταλικού συντάγματος
- Το πρώτο Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας:
  - α. ψηφίστηκε μετά το κίνημα του Θερίσου (1905)
  - β. εφαρμόστηκε από την «Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης»
  - γ. εφαρμόστηκε κατά την περίοδο της αρμοστείας Αλ. Ζαΐμη (196-1908)
  - δ. εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Πρέσβων των Προστάτιδων Δυνάμεων στη Ρώμη

Περίοδος δημιουργίας

Η πρώτη κυβέρνηση απέδωσε γρήγορα σημαντικό έργο.

- Εξέδωσε νόμους και διατάγματα.
  - Έκοψε κρητικό νόμισμα (κρητική δραχμή):
  - Ίδρυσε την Κρητική Τράπεζα:
  - Οργάνωσε ταχυδρομική υπηρεσία:
  - Οργάνωσε Χωροφυλακή με Ιταλούς αξιωματικούς και υπαξιωματικούς (καραμπινιέρους).
  - Φρόντισε για τη δημόσια υγεία. Αντιμετωπίστηκε τη λέπρα στις πόλεις και τα χωριά με την οργάνωση του λεπτοκομείου της Σπιναλόγκας (1903).
  - Φρόντισε για την εκπαίδευση, ιδρύοντας πολλά σχολεία και διορίζοντας δασκάλους.
  - Με τον **Οργανικό Νόμο** του 1900
    - ορίστηκε (και ισχύει έως σήμερα) καθεστώς ημιαυτόνομης Εκκλησίας της Κρήτης: ο Προκαθήμενος εκλέγεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Κρητική Πολιτεία εκδίδει Διάταγμα αναγνώρισης και εγκατάστασής του
    - ρυθμίστηκε η εκλογή Μητροπολίτη και Επισκόπων
-

Σωστό ή Λάθος;

- Με τον Οργανικό Νόμο του 1900 δόθηκε οριστική λύση στο Κρητικό ζήτημα.
  - Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας δεν έλαβε καμία μέριμνα για την αντιμετώπιση της λέπρας, που είχε λάβει ενδημική μορφή στις πόλεις και τα χωριά της Κρήτης.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Με τον Οργανικό Νόμο του 1900:
  - α. ορίστηκε το καθεστώς των σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο
  - β. δημιουργήθηκε ένα καθεστώς ημιαυτόνομης Κρητικής Εκκλησίας
  - γ. εντάθηκαν τα ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα που απασχολούσαν την Εκκλησία της Κρήτης
  - δ. έμειναν εκκρεμότητες στο ζήτημα της εκλογής του Προκαθήμενου και των Επισκόπων της Κρητικής Εκκλησίας
- Με τον Οργανικό νόμο του 1900 δόθηκε λύση:
  - α. σε ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα της Κρητικής Εκκλησίας
  - β. στο μεγάλο πρόβλημα της λέπρας

γ. στο ζήτημα του κρητικού νομίσματος
δ. σε ζητήματα εκπαίδευσης

- Στο έργο της πρώτης κυβέρνησης της Κρητικής Πολιτείας δεν συγκαταλέγεται το μέτρο:
  - α. της αντιμετώπισης του μεγάλου προβλήματος της λέπτρας
  - β. της οργάνωσης ταχυδρομικής υπηρεσίας
  - γ. της ίδρυσης πολλών σχολείων και διορισμών δασκάλων
  - δ. της κοπής κρητικού νομίσματος (της κρητικής λίρας)
- Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας:
  - α. προέβη στην έκδοση γραμματίων για εσωτερικό πατριωτικό δάνειο 100.000 δραχμών
  - β. οργάνωσε τον πρώτο στρατό του νησιού, την Πολιτοφυλακή της Κρήτης
  - γ. έκοψε νόμισμα, την κρητική δραχμή και ίδρυσε την Κρητική Τράπεζα
  - δ. αντιμετώπισε χωρίς επιτυχία το ζήτημα των σχέσεων της Εκκλησίας της Κρήτης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο
- Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας:
  - α. οργάνωσε Κρητική Πολιτοφυλακή κάτω από την εποπτεία Ελλήνων αξιωματικών
  - β. οργάνωσε Χωροφυλακή με Γάλλους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς
  - γ. έκοψε κρητικό νόμισμα (την κρητική δραχμή)
  - δ. εξέδωσε τον Νόμο «Περί ίδρύσεως σώματος δημοφρουρών» («ροπαλοφόροι») για τη στήριξη της δημόσιας τάξης

Όροι

Οργανικός Νόμος (1900)

Περίοδος κρίσης

Μετά από δύο χρόνια θετικά (1899+1900) άρχισαν τα προβλήματα.

- Το **Σύνταγμα** της Κρητικής Πολιτείας
  - ήταν υπερβολικά συντηρητικό
  - παραχωρούσε στον Ηγεμόνα, όπως ονομάστηκε ο Ύπατος Αρμοστής, υπερεξουσίες που μπορούσαν να οδηγήσουν σε δεσποτική συμπεριφορά
  - είχε ασάφεια στον καθορισμό αρμοδιοτήτων, γεγονός που δημιουργούσε τριβές και αντιπαράθεσεις
- Οι τοπικοί παράγοντες της Κρήτης, που πολέμησαν για την ελευθερία και στήριξαν τον Πρίγκιπα, έβλεπαν να παραγκωνίζονται οι ίδιοι και να διορίζονται Αθηναίοι σύμβουλοι του Γεωργίου, που αγνοούσαν τα κρητικά πράγματα.
- Στο ζήτημα της **Ένωσης με την Ελλάδα** υπήρξε εξαρχής διάσταση απόψεων μεταξύ Γεωργίου και Ελευθερίου Βενιζέλου.
  - Ο Γεώργιος πρότεινε συνεχείς παραστάσεις και υπομνήματα προς τις Μεγάλες Δυνάμεις
  - Ο Βενιζέλος, πρακτικότερα και ρεαλιστικότερα, πίστευε σε σταδιακές, βαθμιαίες κατακτήσεις. Ως πρώτη κατάκτηση θεωρούσε την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων από τις πόλεις και την αντικατάστασή τους από ντόπια πολιτοφυλακή Ελλήνων.
  - Η πολιτική διάσταση δεν άργησε να λάβει τη μορφή προσωπικής αντιπαράθεσης.
    - Ο Βενιζέλος είχε καταστήσει σαφές ότι δεν αναγνωρίζει στον Πρίγκιπα το δικαίωμα να διαχειρίζεται προσωπικώς το εθνικό ζήτημα: «δεν σας εκχωρώ το δικαίωμά μου!».
    - Σύμβουλοι του Γεωργίου διοχέτευαν χαλκευμένα και συκοφαντικά κείμενα στις αθηναϊκές εφημερίδες εναντίον του Βενιζέλου, γεγονός που δημιούργησε κλίμα διχασμού.

Σωστό ή Λάθος;

- Στο ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα παρατηρήθηκε εξαρχής διάσταση απόψεων μεταξύ Γεωργίου και Ελευθερίου Βενιζέλου.

Πηγές

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε:

α. τους παράγοντες που διαμόρφωσαν κλίμα εσωτερικής κρίσης στην πρώτη κυβέρνηση της νεοσύστατης Κρητικής πολιτείας

β. την κορύφωση της προσωπικής και πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ πρίγκιπα και Βενιζέλου.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Τα σοβαρά προβλήματα που γεννήθηκαν στην εφαρμογή του κρητικού συντάγματος του 1899 ήταν συνέπεια των ατελειών του. Για παράδειγμα, ο ύπατος αρμοστής οριζόταν ως αντιπρόσωπος των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κρήτη, αλλά συνδεόταν και με το λαό της με μια «σύμβαση». Ήταν ο κεντρικός παράγοντας του κράτους και ο κύριος εκτελεστικός λειτουργός και σημαντικό στέλεχος της νομοθετικής εξουσίας. Όπως παρατηρούσε ο πρόεδρος της συντακτικής επιτροπής Ι. Σφακιανάκης, «το πρόσωπον του Ηγεμόνος είναι το κέντρον όλων των εξουσιών». Από την άλλη μεριά, τα μέλη της αρμοστειακής κυβέρνησης, σύμφωνα πάντοτε με το σύνταγμα, ήταν σύμβουλοι του πρίγκιπα, ελεγχόμενοι και άμεσα υπόλογοι σ' αυτόν μάλλον παρά στη Συνέλευση από την οποία προέρχονταν. Η Κρητική Συνέλευση, η οποία εκλεγόταν με γενική ψηφοφορία κάθε δύο χρόνια, δεν είχε σαφείς εξουσίες ούτε αρκετές αρμοδιότητες.

Μακράκη, Λ., Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1910, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Ημείς, Πρίγκιψ Γεώργιος της Ελλάδος, Ύπατος Αρμοστής εν Κρήτη
Έχοντες υπόψη το άρθρον 65 του Συντάγματος

Επειδή ο επί της Δικαιοσύνης Σύμβουλος, Ελευθέριος Βενιζέλος, όλως αναρμοδίως υπεστήριξε και δημοσία εξέθηκε γνώμας επί σπουδαιστάτου ζητήματος του τόπου αντιθέτως προς το Ημέτερον φρόνημα και την εντολήν Ημών, απολύομεν αυτόν του αξιώματος του Συμβούλου επί της Δικαιοσύνης.

Εν Χαλέπα τη 18/3 /1901

Γεώργιος

Μητσοτάκης, Ε.Κ., Ο Επαναστάτης, το χρονικό του Θερισιανού αγώνα, Αίγαγρος, Αθήνα 1970.

Επανάσταση Θερίσου

Αίτια και αφορμές

- 18 Μαρτίου 1901: Ο Γεώργιος απέλυσε τον Βενιζέλο από το αξίωμα του υπουργού.
- Ο Βενιζέλος δημοσίευσε στην εφημερίδα «**Κήρυξ**» Χανίων, που ο ίδιος εξέδιδε, πέντε άρθρα, με τίτλο «Γεννηθήτω φως».
- Ο Γεώργιος προχώρησε σε μέτρα πιο αυταρχικά
  - με απαγόρευση της ελευθεροτυπίας
  - με διώξεις και φυλακίσεις μελών της αντιπολίτευσης
- Αδιέξοδο
  - Γύρω από τον Βενιζέλο συνασπίστηκαν οι δυσαρεστημένοι από την αυταρχική πολιτική του Πρίγκιπα και σχηματίστηκε «**Ηνωμένη Αντιπολίτευσις**».
  - Έμπιστοι συνεργάτες του Βενιζέλου ήταν ο Κ. Φούμης και ο Κ. Μάνος. Οι τρεις αποτέλεσαν τριανδρία, που αναμετρήθηκε με τον Πρίγκιπα.
- Τέλος του 1904
  - Έληξε η περίοδος της Γενικής Συνέλευσης και προκηρύχθηκαν **εκλογές** για ανάδειξη 64 βουλευτών, αλλά, σύμφωνα με το σύνταγμα, 10 ακόμη θα διορίζονταν απευθείας από τον Πρίγκιπα.
  - Η αντιπολίτευση αποφάσισε να μη συμμετέχει στις εκλογές, κατήγγειλε τα ανελεύθερα μέτρα του Πρίγκιπα και κάλεσε τον λαό σε αποχή.

Προς ένοπλη εξέγερση

- 26 Φεβρουαρίου 1905: Η τριανδρία και άλλοι 15 συνέταξαν και υπέγραψαν το πρώτο επίσημο επαναστατικό κείμενο - προμήνυμα της επανάστασης - **προκήρυξη** για μεταβολή του συντάγματος.
- Όλοι είχαν πεισθεί ότι πλησίαζε ένοπλη εξέγερση.
- Η αντιπολίτευση άφηνε σκόπιμα να διαρρεύσει ότι η εξέγερση θα γινόταν στις 14 Μαρτίου.
- Στο μεταξύ συνέρρεαν μυστικά ομάδες ενόπλων στο **Θέρισο**. Ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες το είχαν επιλέξει ως έδρα της επανάστασης
  - γιατί ήταν κοντά στα Χανιά
  - γιατί ήταν φυσικό δυσπρόσιτο οχυρό

Εξέγερση

10 Μαρτίου 1905: Οι επαναστάτες αιφνιδίασαν τον Ηγεμόνα και κήρυξαν επανάσταση.

- Το πρωί βρέθηκαν τοιχοκολλημένες στους δρόμους των Χανίων προκηρύξεις που
  - κήρυτταν την κατάργηση της αρμοστείας
  - καλούσαν τον λαό σε συμπάρασταση, για να πραγματοποιηθεί η ένωση
  - συνιστούσαν στη χωροφυλακή να μην υπακούει στις διαταγές του Πρίγκιπα
- Εκπρόσωποι των επαναστατών διασκορπίστηκαν σε όλη την Κρήτη, για να μεταδώσουν το επαναστατικό μήνυμα.
- Σε λίγες ημέρες όλη η ύπαιθρος βρισκόταν σε αναβρασμό. Ψηφίσματα συμπάραστασης έφταναν από παντού.

- Οι ισχυρότεροι του νησιού, ακόμη και αντίπαλοι του Βενιζέλου, προσχώρησαν στην επανάσταση.
- Ο Βενιζέλος, φυσικός αρχηγός του επαναστατικού κινήματος, ανέλαβε να ενημερώσει τον λαό και τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων, για τους λόγους και τους σκοπούς της επανάστασης.

Αντιδράσεις

- Η επανάσταση θορύβησε
  - τον Πρίγκιπα
  - την ελληνική κυβέρνηση
  - τις Προστάτιδες Δυνάμεις
- Ο Πρίγκιπας αντέδρασε σπασμωδικά.
  - Έδωσε στους επαναστάτες προθεσμία 36 ωρών, για να καταθέσουν τα όπλα.
  - Μετά κήρυξε, με τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων, στρατιωτικό νόμο σε όλη την Κρήτη.
- Η Κρητική Βουλή, που ενεργούσε κατά τις εντολές του, αφού δεν υπήρχε αντιπολίτευση, ψήφισε νόμο **«Περί ιδρύσεως σώματος δημοφρουρών»**, οι οποίοι
  - θα στήριζαν την έννομη τάξη
  - αλλά οι επαναστάτες τους αποκαλούσαν «ροπαλοφόρους»
- Υπήρχαν πια δύο κυβερνήσεις, του Αρμοστή στα Χανιά και των επαναστατών στο Θέρισσο. Η διάσπαση ήταν πλήρης και η απειλή εμφύλιου πολέμου ορατή.
- Το βασιλικό περιβάλλον στην Αθήνα ανησυχούσε και πίεζε την ελληνική κυβέρνηση να καταδικάσει το κίνημα του Θερίσου.
- Ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης κάλεσε στις 12 Μαρτίου τους αντιπροσώπους του αθηναϊκού τύπου και προέβη σε σκληρές δηλώσεις κατά του Βενιζέλου.
- Εντούτοις, το κίνημα έβρισκε θετική ανταπόκριση στο κοινό αίσθημα και οι περισσότερες αθηναϊκές εφημερίδες το υποστήριζαν ανοιχτά.

Στάση των Μ. Δυνάμεων

- Οι Μεγάλες Δυνάμεις
  - δεν τήρησαν ενιαία στάση
  - ανέμεναν τις εξελίξεις
  - με εξαίρεση τη Ρωσία που υποστήριζε φανερά τον Πρίγκιπα: Ρωσικό πολεμικό κανονιοβόλησε τις θέσεις των επαναστατών, χωρίς όμως αποτέλεσμα.
- Ο Βενιζέλος
  - είχε σωστά εκτιμήσει τη διεθνή πολιτική
  - ήταν βέβαιος ότι οι Μ. Δυνάμεις ήταν αδύνατο να συμφωνήσουν
  - ήξερε ότι αρκούσε μια διαφωνία, για να ματαιωθεί η συντονισμένη δράση των ξένων στρατευμάτων
  - (υπολόγιζε ότι) οι Δυνάμεις δεν μπορούσαν να παραβλέψουν τον κίνδυνο εμφύλιου με αφορμή τη δική τους ανάμειξη.
- Ο Ιωάννης Σφακιανάκης σε συλλαλητήριο στο Ηράκλειο (21 Μαρτίου)
  - κατήγγειλε την ξένη ανάμειξη
  - κάλεσε τον λαό σε συμπάρασταση προς τους επαναστάτες

Εδραίωση της επανάστασης

- Η επανάσταση είχε αποκτήσει ισχυρά ερείσματα σε όλη την Κρήτη.
- Οργανώθηκε «**Προσωρινή Κυβέρνησις της Κρήτης**» στο Θέρισο
  - με πρόεδρο τον Βενιζέλο
  - με υπουργούς τους Κ. Φούμη και Κ. Μάνο
  - προέβη στην έκδοση γραμματίων για εσωτερικό πατριωτικό δάνειο 100.000 δραχμών
  - οργάνωσε υπηρεσίες οικονομικών, συγκοινωνιών και διοίκησης
  - τύπωσε γραμματόσημα
  - εξέδιδε την εφημερίδα «**Το Θέρισο**»
- Η χωροφυλακή, που υποστήριζε τον Πρίγκιπα, δεν ήταν σε θέση να ελέγχει τα πράγματα, καθώς πολλοί αυτομόλησαν.

Διπλωματία

Η κρίση μετατοπίστηκε στο πεδίο της διπλωματίας.

- Οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων, με φανερή την πτώση της δημοτικότητας του Πρίγκιπα και με την καθολική σχεδόν αποδοχή των επαναστατικών ιδεών από τον λαό, κινήθηκαν προς εξομάλυνση της κρίσης με διαπραγματεύσεις.
- Ήταν αυτό που προέβλεψε ο Βενιζέλος, ότι ο επαναστατικός αγώνας θα αναγκάσει τη διπλωματία να κινηθεί προς τη λύση.
- Τα πρώτα υπομνήματα των επαναστατών προς τους εκπροσώπους των Δυνάμεων έθεταν ως βάση το ενωτικό ζήτημα.
- Όμως κατέστη σαφές ότι οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις δεν ήταν ακόμη έτοιμες.
- Ο Βενιζέλος άρχισε να σχεδιάζει υποχωρήσεις, για να εξασφαλίσει τα μεγαλύτερα δυνατά κέρδη, δηλαδή να δημιουργηθεί προς το παρόν στην Κρήτη ένα καθεστώς ανάλογο με την Ανατολική Ρωμυλία, ουσιαστικά ελεύθερο με σκιώδη σουλτανική επικυριαρχία.

Τέλος της επανάστασης

- 2 Ιουλίου 1905: Οι Προστάτιδες Δυνάμεις έστειλαν αυστηρό **τελεσίγραφο** στους επαναστάτες λόγω
  - της επιμονής τους στον ένοπλο αγώνα
  - της παρατεταμένης έκρυθμης κατάστασης, που απειλούσε την οικονομική και πολιτική υπόσταση της Κρήτης
- Οι Γενικοί Πρόξενοι των Δυνάμεων, που υπέγραψαν τη διακοίνωση, καθιστούσαν σαφές
  - ότι δεν μπορούσαν να μεταβάλουν το πολιτικό καθεστώς του νησιού
  - διαβεβαίωναν όμως ότι θα επιφέρουν ουσιώδεις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις, υπό το ρητό όρο ότι εντός 15 ημερών οι επαναστάτες θα καταθέσουν τα όπλα, με παράλληλη χορήγηση γενικής αμνηστίας
- Οι διαπραγματεύσεις ήταν σκληρές και διήρκεσαν όλο το καλοκαίρι του 1905.
- Η τελική **συμφωνία** υπογράφηκε από τον Βενιζέλο στις 2 Νοεμβρίου 1905 στο μοναστήρι των Μουρνιών Κυδωνίας.
  - Εξασφαλίστηκε γενική αμνηστία.
  - Οι Μ. Δυνάμεις

- δεσμεύτηκαν να επεξεργαστούν χάρτη νέων παραχωρήσεων στον λαό
  - αλλά αρνήθηκαν να επιτρέψουν την Ένωση
- Το κίνημα του Θερίσου
  - δεν πέτυχε πλήρως τους στόχους του
  - αλλά έδωσε νέα ισχυρή ώθηση στο Κρητικό Ζήτημα και προκάλεσε θετικές εξελίξεις
- **Διεθνής Επιτροπή**
  - ήρθε στην Κρήτη το Φεβρουάριο 1906
  - ανέλαβε να εξετάσει την κατάσταση και τους όρους λειτουργίας του αρμοστειακού καθεστώτος
  - ανέλαβε να υποβάλει σχετική έκθεση
- Έπειτα από μακρές διαβουλεύσεις με τον Ελ. Βενιζέλο και με την Ελληνική Κυβέρνηση, οι Μ. Δυνάμεις κατέληξαν σε νέα **ρύθμιση - κείμενο** μεταρρυθμίσεων που προέβλεπε
  - οργάνωση Κρητικής Χωροφυλακής με εντελώς νέο σχήμα
  - ίδρυση Κρητικής Πολιτοφυλακής, με Έλληνες αξιωματικούς που θα παραιτούνταν από τον ελληνικό στρατό
  - ανάκληση των ξένων στρατευμάτων, μετά την αποκατάσταση της εσωτερικής γαλήνης

Θρίαμβος Βενιζέλου

- Η πολιτική του Βενιζέλου είχε θριαμβεύσει.
- Συγκροτήθηκε **Β΄ Συντακτική Συνέλευση**
  - για την εκπόνηση νέου συντάγματος
  - με πρώτη πράξη την έκδοση ενωτικού ψηφίσματος, μέσα σε ατμόσφαιρα συμφιλίωσης
- 14 Αυγούστου 1906: Οι Δυνάμεις παραχωρούν στον βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο Α΄ το δικαίωμα να διορίζει τον Ύπατο Αρμοστή, με αποτέλεσμα
  - το νησί να καταστεί ιδιότυπη ελληνική επαρχία
  - ο Πρίγκιπας Γεώργιος
    - να μην μπορεί να παραμείνει Αρμοστής
    - παρά τις παρακλήσεις των αντιβενιζελικών φίλων του, να υποβάλει παραίτηση (12 Σεπτεμβρίου 1906) και να φύγει από την Κρήτη
  - ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ να υποδείξει ως Ύπατο Αρμοστή τον **Αλέξανδρο Ζαΐμη**
  - το Κρητικό Ζήτημα να εισέλθει σε φάση οριστικής επίλυσης

Σωστό ή Λάθος;

- Το αίτημα της μεταβολής του συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας από την αντιπολίτευση αποτέλεσε προμήνυμα της επανάστασης του Θερίσου.
- Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ηγήθηκε του επαναστατικού κινήματος του Θερίσου (1905).

- Το κίνημα του Θερίσου πέτυχε πλήρως τους στόχους του.
- Η επανάσταση του Θερίσου δεν πέτυχε πλήρως τους στόχους της, αλλά έδωσε ισχυρή ώθηση στο Κρητικό Ζήτημα.
- Το κίνημα του Θερίσου δεν πέτυχε πλήρως τους στόχους του, αλλά έδωσε νέα ισχυρή ώθηση στο Κρητικό Ζήτημα και προκάλεσε θετικές εξελίξεις.
- Το κίνημα στο Θέρισσο υποστηρίχθηκε από την ελληνική κυβέρνηση.
- Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας προέβη στην έκδοση γραμματίων για εσωτερικό πατριωτικό δάνειο 100.000 δραχμών.
- Ο πρίγκιπας Γεώργιος υπέγραψε τη συμφωνία Μουρνιών (2 Νοεμβρίου 1905).
- Στις 12 Μαρτίου 1905 προέβη σε δηλώσεις υπέρ του Κινήματος του Θερίσου ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης.
- Ο Πρίγκιπας Γεώργιος, με αυστηρή προειδοποίηση, έδινε στους επαναστάτες του Θέρισσου προθεσμία 36 ωρών για να καταθέσουν τα όπλα.
- Το 1906 ο βασιλιάς της Ελλάδας Γεώργιος Α΄ υπέδειξε ως νέο Ύπατο Αρμοστή της Κρήτης τον Αλέξανδρο Ζαΐμη.
- Ο Βενιζέλος αποκήρυξε το επαναστατικό κίνημα στο Θέρισσο (1905).

Πολλαπλή επιλογή

- Η επανάσταση του Θερίσου:
  - α. εκδηλώθηκε στις 14 Μαρτίου 1905
  - β. οδήγησε στην ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα
  - γ. οδήγησε τις Μεγάλες Δυνάμεις σε συμφωνία για την τήρηση ενιαίας στάσης έναντι των επαναστατών
  - δ. δεν πέτυχε πλήρως τους στόχους της, αλλά έδωσε ισχυρή ώθηση στο Κρητικό Ζήτημα
- Ο πρίγκιπας Γεώργιος:
  - α. απέλυσε τον Βενιζέλο από το αξίωμα του υπουργού (18 Μαρτίου 1901)
  - β. υπέγραψε τη συμφωνία Μουρνιών (2 Νοεμβρίου 1905)
  - γ. συνέχισε να ασκεί τα καθήκοντά του έως το 1908
  - δ. υπέδειξε στους Κρήτες την ανάγκη λαϊκών κινητοποιήσεων για την κήρυξη της ένωσης με την Ελλάδα

- Στις 12 Μαρτίου 1905 προέβη σε δηλώσεις εναντίον του Κινήματος του Θερίσου:
    - α. ο πρίγκιπας Γεώργιος
    - β. ο γάλλος ναύαρχος Πουατιέ
    - γ. ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης
    - δ. ο Αλέξανδρος Ζαΐμης
-

Όροι

Ηνωμένη Αντιπολίτευσις (Κρήτη)
ροπαλοφόροι
Συμφωνία Μουρνιών Κυδωνίας
Προσωρινή Κυβέρνησις της Κρήτης (1905)

Αρμοστέια Ζαΐμη

Αλ. Ζαΐμης

- έμπειρος πολιτικός
- πρώην πρωθυπουργός της Ελλάδας
- μετέπειτα Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας
- Ανέλαβε καθήκοντα στις 18 Σεπτεμβρίου 1906.

Αποτελέσματα

- Η πολιτική ομαλότητα επανήλθε.
- Νέα περίοδος δημιουργίας εγκαινιάστηκε.
- Η οικονομία βελτιώθηκε.
- Η δημόσια διοίκηση αναδιοργανώθηκε.
- Καταβλήθηκε φροντίδα για την οργάνωση της δημόσιας υγείας και της παιδείας.
- Κυρίως οργανώθηκε για πρώτη φορά η **Πολιτοφυλακή της Κρήτης**, δηλαδή ο πρώτος στρατός του νησιού (1907), που εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη, όπως φάνηκε στους Βαλκανικούς.
- Η παρουσία ξένων στρατευμάτων κατέστη περιττή και οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να εκκενώσουν την Κρήτη μέσα σε ένα χρόνο, με μόνη εγγύηση την ασφάλεια των μουσουλμάνων της νήσου.
- Ευχαριστήριο Ψήφισμα της Κρητικής Βουλής (21 Μαΐου 1908) προς τις Μ. Δυνάμεις ήταν η επίσημη πολιτική πράξη της χειραφέτησης της Κρήτης.
- Το νησί έπρεπε πλέον να κινείται μόνο του στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος.

Σωστό ή Λάθος;

- Η Πολιτοφυλακή της Κρήτης (1907) εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη, όπως φάνηκε στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913.
- Το 1906 ο Αλέξανδρος Ζαΐμης έγινε πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Όροι

Πολιτοφυλακή της Κρήτης (1907)

Κατάλυση της Αρμοστείας και ενωτικό ψήφισμα

- Δύο εξωτερικά γεγονότα ταραάζουν πάλι την πορεία
  - η προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία
  - η ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε βασίλειο, με ταυτόχρονη προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας*
- Η ελληνική κυβέρνηση του Γ. Θεοτόκη υπέδειξε στους Κρήτες την ανάγκη λαϊκών κινητοποιήσεων, για την κήρυξη της Ένωσης.
- Σε λαϊκή συγκέντρωση στα Χανιά εγκρίθηκε ομόφωνα το πρώτο **ψήφισμα της ένωσης**.
- Η Κρητική Κυβέρνηση εξέδωσε επίσημο Ψήφισμα (24 Σεπτεμβρίου 1908).
- Για την επίσημη έναρξη της νέας περιόδου, σχηματίστηκε προσωρινή διακομματική Κυβέρνηση.
- Η Ελληνική Κυβέρνηση, για να μην προκαλέσει αντίδραση της Τουρκίας,
  - απέφυγε να αναγνωρίσει την ένωση
  - περιορίστηκε σε παρασκηνιακές οδηγίες στη νέα **Προσωρινή Κυβέρνηση** της Κρήτης

*Η Ανατολική Ρωμυλία δημιουργήθηκε το 1878 από τη Συνθήκη του Βερολίνου ως οθωμανική επαρχία, μαζί με το Πριγκιπάτο της Βουλγαρίας, που ήταν ηγεμονία υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Καταργήθηκε de facto το 1885, οπότε ενώθηκε με τη Βουλγαρία, και de jure το 1908, οπότε η Βουλγαρία ανακηρύχτηκε ανεξάρτητη και την προσάρτησε.

1909-1913

- Παρά τις διαμαρτυρίες της Τουρκίας, οι Μ. Δυνάμεις
  - αποδέχονται σιωπηρά τις νέες εξελίξεις
  - δεν προχώρησαν όμως σε επίσημη αναίρεση του παλαιού καθεστώτος του 1898.
  - όταν υψώθηκε στο φρούριο του Φιρκά η ελληνική σημαία, οι Μ. Δυνάμεις απαίτησαν την υποστολή της.
  - αφού η κυβέρνηση δεν υπάκουσε και παραιτήθηκε, αποβίβασαν στρατιωτικό άγημα που απέκοψε τον ιστό της
- Μετά την **παραίτηση της κυβέρνησης**
  - το πολιτικό κενό καλύφθηκε με προσωρινά κυβερνητικά σχήματα, έως τις εκλογές του Μαρτίου 1910
  - στις εκλογές το κόμμα του Βενιζέλου πλειοψήφησε και σχημάτισε κυβέρνηση δύο μήνες αργότερα (17 Μαΐου 1910)
  - για το Κρητικό Ζήτημα άνοιγε μια νέα περίοδος, με κύριο διαχειριστή τον Βενιζέλο

Μετάκληση Βενιζέλου στην Αθήνα

- Λίγους μήνες μετά την ανάληψη της προεδρίας από τον Βενιζέλο, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, που έλεγχε τα ελληνικά πράγματα μετά την επανάσταση στο Γουδί (1909), τον κάλεσε να αναλάβει την **πρωθυπουργία της Ελλάδας** (Σεπτέμβριος 1910).
  - Η εξέλιξη δημιούργησε στους Κρήτες αμφιθυμικά αισθήματα.
    - Οι περισσότεροι εξέφραζαν φόβους για την απώλειά του, γιατί γνώριζε τους λαβύρινθους της ευρωπαϊκής διπλωματίας και ήξερε να σώζει τις εθνικές υποθέσεις σε κρίσιμες περιστάσεις.
    - Άλλοι πίστευαν ότι από τη νέα θέση θα μπορούσε να λύσει το Κρητικό Ζήτημα ταχύτερα και ασφαλέστερα.
  - Ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός της Ελλάδας, γνώριζε ότι δεν είχε φτάσει ακόμη το πλήρωμα του χρόνου.
    - Στις επίμονες παρακλήσεις των Κρητών απαντούσε αρνητικά.
    - Η σταθερή άρνησή του να επιτρέψει την είσοδο Κρητών στο ελληνικό κοινοβούλιο προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις.
    - Αναταραχή εκδηλώθηκε στην Κρήτη στα τέλη του 1911.
    - Συγκροτήθηκε πάλι Επαναστατική Συνέλευση (3 Ιανουαρίου 1912) και ένοπλα τμήματα.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Ο Ε. Βενιζέλος το 1911 ως πρωθυπουργός της Ελλάδος επέτρεψε την είσοδο Κρητών βουλευτών στο ελληνικό κοινοβούλιο.

Λύση του Κρητικού ζητήματος

- Μετά την έκρηξη των Βαλκανικών πολέμων (Οκτώβριος 1912) οι πύλες του ελληνικού Κοινοβουλίου άνοιξαν για τους Κρήτες, με εκδηλώσεις ενθουσιασμού.
- Ο Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων ανέγνωσε **Ψήφισμα** για κοινό κοινοβούλιο Ελλάδας και Κρήτης.
- Αλλά ο Βενιζέλος δεν προχώρησε περισσότερο, για να μη διαταράξει τις σχέσεις του με τις Δυνάμεις, εν όψει και του πολέμου. Αρκέστηκε να αποστείλει στην Κρήτη ως Γενικό Διοικητή τον φίλο του **Στέφανο Δραγούμη**, ο οποίος ανέλαβε στις 12 Οκτωβρίου 1912.
- Τα γεγονότα εξελίχθηκαν ταχύτατα, καθώς ήταν πλέον ορατή η ήττα της Τουρκίας. Στην πράξη η ένωση είχε συντελεστεί και απλώς έμενε η επικύρωσή της με την υπογραφή διεθνούς συνθήκης.
- Στις 14 Φεβρουαρίου 1913 αφαιρέθηκαν από το φρούριο της Σούδας οι σημαίες των Μ. Δυνάμεων και της Τουρκίας. Όλα τα σύμβολα επικυριαρχίας και κηδεμονίας είχαν πλέον εξαφανιστεί.
- Η ευτυχής έκβαση των Βαλκανικών πολέμων έδωσε στο Κρητικό Ζήτημα οριστική λύση.
  - Με το άρθρο 4 της **Συνθήκης του Λονδίνου** (30 Μαΐου 1913) ο σουλτάνος παραιτήθηκε από όλα τα δικαιώματά του και παραχωρούσε την Κρήτη στις Μ. Δυνάμεις της Ευρώπης.
  - Με ιδιαίτερη **συνθήκη ειρήνης Ελλάδας και Τουρκίας** (14 Νοεμβρίου 1913) ο σουλτάνος παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμά του στην Κρήτη, η οποία έτσι εντάχθηκε στην ελληνική επικράτεια.
  - Οι Μ. Δυνάμεις αποδέχθηκαν σιωπηρά τη λύση, δηλώνοντας απλώς ότι έλαβαν γνώση.
  - Την 1η Δεκεμβρίου 1913, κηρύχθηκε και επίσημα η **ένωση** της Κρήτης με την Ελλάδα, παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Βενιζέλου. Η ελληνική σημαία υψώθηκε στο φρούριο του Φιρκά και στήθηκε μαρμάρινη επιγραφή.

Σωστό ή Λάθος;

- Το 1864 πραγματοποιήθηκε η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.
- Με την έκρηξη των Βαλκανικών πολέμων λύθηκε το πρόβλημα της αποδοχής των Κρητών βουλευτών στο ελληνικό κοινοβούλιο.
- Με το άρθρο 4 της Συνθήκης του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913) ο σουλτάνος παραιτήθηκε από όλα τα δικαιώματά του στην Κρήτη, η οποία έτσι εντάχθηκε στην ελληνική επικράτεια ως αναπόσπαστο τμήμα της.

Πόντος

Οικονομική και πνευματική ανάπτυξη

Βελτίωση συνθηκών

Οι δυσμενείς συνθήκες για τους Έλληνες της Οθωμ. αυτοκρ. κατά το 1821 υποχώρησαν

- λόγω
  - ανάπτυξης εμπορίου και οικονομίας
  - παραχώρησης ειδικών προνομίων (ισονομίας και θρησκευτικής ελευθερίας)
    - το 1839 (Χάτι Σερίφ)
    - το 1856 (Χάτι Χουμαγιούν)
- με αποτέλεσμα
  - δημογραφική αύξηση
  - καλλιέργεια ελληνικής παιδείας
  - ανάπτυξη της νεοελληνικής συνείδησης
  - οι Έλληνες εγκατέλειψαν τα κρησφύγετα και κατέβηκαν στα παράλια, όπου έκτισαν χωριά, εκκλησίες και σχολεία.
  - ο ελληνισμός πήρε ξανά στα χέρια του το εμπόριο του Εύξεινου Πόντου και της ενδοχώρας
  - η Τραπεζούντα ξαναβρήκε τις παλιές της δόξες
  - Το μέλλον της περιοχής προβλεπόταν ευοίωνο

Οικονομία

- εύφορη χώρα με πλούσια βλάστηση, απέραντες δασικές εκτάσεις με έλατα, πλατάνια, πεύκα σε Σινώπη, Τρίπολη, Κερασούντα, Τραπεζούντα και Σούρμενα, με αποτέλεσμα
  - εργοστάσια ατμοπριόνων στην Κερασούντα για παραγωγή ξυλείας από έλατα
  - εξαγωγή λεπτοκαρυάς σε Αμβούργο, Τεργέστη, Ν. Υόρκη και Ρωσία
- γεωργία: σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, όσπρια, πορτοκάλια, γεώμηλα και καπνά Αμισού και Μπάφρας
- τυροκομικά προϊόντα Πόντου σε αγορές της Κωνσταντινούπολης και άλλων μεγαλουπόλεων
- μεταλλευτικά κοιτάσματα σε οροσειρά Παρυάδρου => δημιουργία μεταλλείων αργύρου, χαλκού και μολύβδου σε Αργυρούπολη και Τρίπολη
- βιοτεχνία χρυσοχοΐας, σιδηρουργίας, χαλκουργίας
- βιομηχανία ναυπηγικής
- διαμετακομιστικό εμπόριο στα παράλια του Ευξείνου Πόντου με κυριότερα λιμάνια την Αμισό, την Τραπεζούντα, την Κερασούντα, την Οδησό, τη Βραΐλα, το Νοβοροσίσκι και τη Σεβαστούπολη
- Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι Νεότουρκοι προσπαθούσαν να απομακρύνουν και να περιορίσουν το εμπόριο των χριστιανών, οι οποίοι για να επιβιώσουν συνεργάστηκαν με τις τοπικές μουσουλμανικές εθνότητες.
- Οι ελληνικές επιχειρήσεις διέθεταν εμπορικά υποκαταστήματα και πρακτορεία μεταφορών σε Ρωσία, Περσία, Αγγλία, Κωνσταντινούπολη, Μασσαλία και άλλες πόλεις της Ευρώπης.
- Ειδικά η **Τραπεζούντα**
  - μέχρι το 1869 έλεγχε το 40% του εμπορίου της Περσίας

- το διαμετακομιστικό της εμπόριο έφερνε κέρδος 200.000.000 φράγκα τον χρόνο
- αποτελούσε το σταυροδρόμι της εμπορικής κίνησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής μέχρι το 1869 που ολοκληρώθηκε η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, οπότε άρχισε η παρακμή της
- Ωστόσο και μετά το 1883 τέσσερις ελληνικοί τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας έλεγχαν μαζί με το υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών σχεδόν όλη την οικονομία του ανατολικού Πόντου.
- Ανάλογη ήταν η οικονομική κίνηση των Ελλήνων και στις άλλες πόλεις.
  - Από το λιμάνι της Αμισού εξαγόταν μεγάλες ποσότητες καπνού και άλλων προϊόντων.
  - Το 1869 στην Αμισό από τις 214 επιχειρήσεις οι 156 ανήκαν στους Έλληνες.
  - Στην Κερασούντα οι εφοπλιστικοί και εμπορικοί οίκοι Κωνσταντινίδη, Κακουλίδη, Σούρμελη και Πισσάνη καταξιώθηκαν στα εμπορικά κέντρα του Εύξεινου Πόντου και της Ευρώπης.

Πνευματική ζωή

Η οικονομική άνθηση είχε ως αποτέλεσμα την πνευματική και καλλιτεχνική αναγέννηση.

- Οι επιχειρηματίες πρόσφεραν γενναιόδωρα τα κέρδη τους υπέρ θρησκευτικών, εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.
- Επιστήμονες στέλνονταν για ειδικέυση πανεπιστήμια της Ευρώπης, για να μεταφέρουν στην πατρίδα νέες επιστημονικές μεθόδους διδασκαλίας.
- **Φροντιστήριο της Τραπεζούντας**
  - Το είχε ιδρύσει το 1682 ο Τραπεζούντιος δάσκαλος Σεβαστός Κυμινήτης.
  - Λειτούργησε παρά τις αντιξοότητες μέχρι το 1922.
  - Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη των Ελληνοποντίων και στην ανάπτυξη της εθνικής τους συνείδησης.
- Δεν υπήρχε ποντιακό χωριό χωρίς σχολείο και εκκλησία: Το 1913 στις επαρχίες των έξι μητροπόλεων του Πόντου κατοικούσαν 697.000 Έλληνες και λειτουργούσαν 1.890 εκκλησίες, 22 μοναστήρια, 1.647 παρεκκλήσια και 1.401 σχολεία με 85.890 μαθητές.
- Το ελληνικό τυπογραφείο
  - εγκαταστάθηκε το 1880 στην Τραπεζούντα
  - συνέβαλε στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και στην προετοιμασία αγωνιστικού κλίματος για την αντικατάσταση του οθωμανικού καθεστώτος από ένα ελεύθερο και δημοκρατικό πολίτευμα
- Η πρωτοεμφανιζόμενη αστική τάξη ανέπτυξε πατριωτική δράση σε κάθε ευκαιρία
  - στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1828-1829
  - στην κρητική εξέγερση του 1866-67
  - στους ελληνο-οθωμανικούς πολέμους με εθελοντική συμμετοχή και οικονομική ενίσχυση (π.χ. προσφορά 12.000 λιρών από Έλληνες της Σαμψούντας το 1912 στο ελληνικό Ναυτικό)

Εχθρική πολιτική

- Ο 20ός αιώνας βρήκε τον ελληνισμό του Πόντου να έχει οικονομικό και πνευματικό προβάδισμα συγκριτικά με τις άλλες εθνότητες.

- Ωστόσο, η πολιτική των Νεότουρκων ήταν εχθρική και περιλάμβανε δυσμενή οικονομικά, εκπαιδευτικά, στρατιωτικά και θρησκευτικά μέτρα για τις χριστιανικές εθνότητες του κράτους.
  - Η πολιτική αυτή
    - βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τις εξαγγελίες του Προέδρου των ΗΠΑ Γ. Ουίλσον, σχετικά με την αυτοδιάθεση των λαών
    - οδήγησε τους Πόντιους, κυρίως της Διασποράς, στην απόφαση να αγωνιστούν για τη δημιουργία αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η Τραπεζούντα αποτελούσε το σταυροδρόμι της εμπορικής κίνησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα.
  - Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας ιδρύθηκε το 1916 από τον μητροπολίτη Χρυσανθο.
  - Το δυσμενές κλίμα για τον Ποντιακό Ελληνισμό που είχε διαμορφωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 συνεχίστηκε αμείωτο μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα.
  - Η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων της πόλης της Αμισού του Πόντου ανήκαν κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα σε Έλληνες.
  - Ο 20ος αιώνας βρήκε τους Έλληνες του Πόντου να υστερούν σε σχέση με άλλες εθνότητες.
  - Η κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή στα παράλια του Ευξείνου Πόντου κατά τον 19ο αιώνα ήταν το διαμετακομιστικό εμπόριο.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή στα παράλια του Ευξείνου Πόντου ήταν:
    - α. το διαμετακομιστικό εμπόριο
    - β. η κτηνοτροφία
    - γ. η βιομηχανία
    - δ. η γεωργία
-

Όροι

Φροντιστήριο της Τραπεζούντας

Αγώνας για Ποντιακή Δημοκρατία

Πρωτεργάτες του αγώνα

- Έλληνες της Διασποράς: Κωνσταντινίδης, Ιωαννίδης, Πασσαλίδης, Ιασωνίδης, Κτενίδης, Νεοφύτου
- Έλληνες του Πόντου: μητροπολίτες Χρύσανθος (Τραπεζούντα) και Καραβαγγέλης (Αμάσεια)

Γεγονότα

- σφαγές και εχθροπραξίες από τους Νεότουρκους
- Απρίλιος 1916: ρωσική κατοχή
  - παράδοση της Τραπεζούντας από τον Τούρκο μπέη στον Χρύσανθο
  - συνετή πολιτική Χρύσανθου
  - σύντομο διάλειμμα δημοκρατίας και αρμονικής συμβίωσης
- Φεβρουάριος 1918: εγκατάλειψη της Τραπεζούντας από τους Ρώσους (λόγω νίκης των Μπολσεβίκων) και επιστροφή σε τουρκική κατοχή
- φυγή Ποντίων στην εμφυλιοπολεμική Ρωσία λόγω διώξεων από Νεότουρκους
- Έλληνες της Ρωσίας οργάνωσαν ήδη το Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο τον Ιούλιο του 1917 στο Ταϊγάνιο και αποφάσισαν την εκλογή Κεντρικού Συμβουλίου για τη δημιουργία ανεξάρτητου Ποντιακού Κράτους, με προσωρινή έδρα (του συμβουλίου) την πόλη Ροστόβ.*

*Ροστόφ επί του Δον στη Ν. Ρωσία [Γεωργανόπουλος, Διδακτορική διατριβή: 77]

- Οι Πόντιοι της Διασποράς οργανώθηκαν σε πόλεις της Ελλάδας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Βόλο) και του εξωτερικού.*

*Δημιουργήθηκαν δηλαδή οργανώσεις ως αποτέλεσμα του Συνεδρίου. [Γεωργανόπουλος, Διδακτορική διατριβή: 77]

- Κωνσταντινίδης: πρωτεργάτης στην Ευρώπη (Μασσαλία)
  - υπομνήματα στις συμμαχικές δυνάμεις για την τραγική κατάσταση στον Πόντο
  - εκτύπωση και κυκλοφορία χάρτη με τα σύνορα της προτεινόμενης ποντιακής δημοκρατίας
  - εκτύπωση του χάρτη και σε καρτ-ποστάλ με κείμενο «ξεσηκωθείτε!»
  - τηλεγράφημα στον Τρότσκι, στο πρώτο παγκόσμιο Παν-ποντιακό (Μασσαλία, Φεβρουάριος 1918) για υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης στον Πόντο, εφόσον η ρωσική επανάσταση ξεσήκωσε τους Έλληνες του Πόντου για το δικό τους εθνικό αγώνα
- Η κυβέρνηση Βενιζέλου
  - ήταν αρχικά σύμφωνη με τον αγώνα
  - στο συνέδριο Ειρήνης όμως στο Παρίσι (Δεκέμβριος 1918)
    - πείστηκε από τις συμμαχικές δυνάμεις και δεν συμπεριέλαβε τον Πόντο στις διεκδικήσεις
    - παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των Ελλήνων του Πόντου, συμφώνησε να παραχωρηθεί η περιοχή στην υπό ίδρυση Αρμενική Δημοκρατία

- προκάλεσε μεγάλη απογοήτευση στους Πόντιους
- Οι Πόντιοι
  - στα διάφορα συνέδριά τους διαμαρτυρήθηκαν για τη στάση της κυβέρνησης
  - μέσω σωματείων έστειλαν τηλεγραφήματα στο Παρίσι για να μεταπείσουν τον πρωθυπουργό
- Ο Χρυσάνθος
  - επισκέφθηκε τον Απρίλιο του 1919 τον Βενιζέλο για να τον ενημερώσει για το Ποντιακό Ζήτημα
  - πέτυχε τη στήριξη του Βενιζέλου στις προσπάθειες των Ποντίων και την έγκρισή του για ενημέρωση των χωρών που μετείχαν στη Συνδιάσκεψη, με αποτέλεσμα
    - οι Δυνάμεις, με εξαίρεση τους Άγγλους, είδαν με κατανόηση τα αιτήματα των Ελληνοποντίων
    - ο πρόεδρος Ουίλσον είπε ότι θα ψηφίσει την πρόταση του μητροπολίτη να γίνει ο Πόντος ανεξάρτητο κράτος υπό ελληνική εντολή
  - παράλληλα με τον παν-ποντιακό αγώνα των Ελλήνων της Ρωσίας, επισκέφθηκε το Εριβάν (σημ. πρωτεύουσα της Αρμενίας) και διαπραγματεύτηκε με τους Αρμένιους και με τους μουσουλμάνους του Πόντου, μια μορφή συνομοσπονδίας.
- Ωστόσο, η αμοιβαία καχυποψία έγινε αιτία να χαθεί χρόνος, ο οποίος αποδείχθηκε μοιραίος, εξαιτίας των γρήγορων πολιτικών εξελίξεων.
- Ταφόπετρα του ποντιακού ζητήματος ήταν η συνθήκη φιλίας και συνεργασίας που υπογράφηκε το Μάρτιο του 1921 ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τον Κεμάλ, η οποία έδωσε στον αδύναμο ως τότε Κεμάλ
  - την οικονομική, στρατιωτική και ηθική δυνατότητα να συνεχίσει τις επιχειρήσεις του κατά των Ποντίων
  - τη δυνατότητα να εμφανιστεί στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου με υπερβολικές απαιτήσεις, που λόγω της ιστορικής συγκυρίας δεν απορρίφθηκαν από τις νικήτριες Δυνάμεις, παρά το γεγονός ότι ήταν σύμμαχοι με τους Έλληνες
- Ο ποντιακός ελληνισμός δεν ποθήθηκε. Στις 10 Μαρτίου 1921 ο Γερμανός Καραβαγγέλης πρότεινε στον υπουργό εξωτερικών Μπαλτατζή συνεργασία με Κούρδους και Αρμένιους εναντίον του Κεμάλ, αλλά
  - η κυβέρνηση Γούναρη, απομονωμένη και από τους συμμάχους, δεν πήρε καμιά πρωτοβουλία
  - οι Πόντιοι απογοητευμένοι τώρα, με πρωτοβουλία Καραβαγγέλη, διοργάνωσαν δύο Συνέδρια το 1921 (Κωνσταντινούπολη, Αθήνα)
- Η τελευταία προσπάθεια ποντοαρμενικής συνεργασίας έγινε στις αρχές του 1922, αλλά τα συμφέροντα των Δυνάμεων είχαν αλλάξει πλευρά.
- Εκμεταλλευόμενος την ευνοϊκή συγκυρία ο Κεμάλ πασάς, με υποστήριξη Ρωσίας, Ιταλίας, Γαλλίας και σιωπηρή σύμπραξη της Αγγλίας, άρχισε αντεπίθεση.
- Η ποντιακή Δημοκρατία έμεινε όνειρο.
- Η καταδίκη σε θάνατο των πρωτεργατών του αγώνα σφράγισε τη συμφορά.
- Το τέλος ήρθε με την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών που όρισε η Συνθήκη της Λωζάννης το 1923.

Πόντιοι στη Ρωσία

- Την περίοδο της γενοκτονίας, αλλά και νωρίτερα, 500.000+ Πόντιοι ζούσαν στη Ρωσία.
- Το 1918, με τις ομαδικές μετοικεσίες Ποντίων, ιδιαίτερα μετά την αποχώρηση των Ρώσων, ξεπέρασαν τους 750.000.
- Σήμερα υπολογίζεται ότι ζουν εκεί 500.000+ Πόντιοι, οι οποίοι διατηρούν, στο βαθμό που δεν επεμβαίνουν οι αρχές της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών*, τις πατροπαράδοτες παραδόσεις.

*Διεθνής οργανισμός πρώην σοβιετικών δημοκρατιών: Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Λευκορωσία, Καζακστάν, Κιργιζία, Μολδαβία, Ρωσία, Τατζικιστάν, Ουζμπεκιστάν

Σωστό ή Λάθος;

- Η πολιτική των Νεότουρκων οδήγησε τους Ποντίους στον αγώνα για αυτόνομη Ποντιακή Δημοκρατία.
  - Ο μητροπολίτης Χρύσανθος πρότεινε συνεργασία με τους Κούρδους και τους Αρμένιους εναντίον του κινήματος του Κεμάλ.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Ο Ελ. Βενιζέλος στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι (Δεκέμβριος 1918) αναφορικά με την περιοχή του Πόντου:
    - α. υποστήριξε την ίδρυση Ποντιακού κράτους
    - β. υποστήριξε την ίδρυση Ποντοαρμενικού κράτους
    - γ. συμφώνησε με την παραχώρηση της περιοχής στην υπό ίδρυση Αρμενική Δημοκρατία
    - δ. δεν ασχολήθηκε καθόλου με το ζήτημα
-

Πηγές

1

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε:

- α. στον τρόπο με τον οποίο οι Πόντιοι της διασποράς προωθούν τη δημιουργία ανεξάρτητου ποντιακού κράτους.

β. στον ρόλο του επίσημου ελληνικού κράτους και των Μεγάλων Δυνάμεων όσον αφορά την προώθηση του ποντιακού ζητήματος

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το Νοέμβριο του 1917 ο Κωνσταντινίδης συναντήθηκε στη Νίκαια της Γαλλίας με τον Βενιζέλο, στον οποίο εξέθεσε το σχέδιό του για ανεξαρτητοποίηση του Πόντου. Ο Βενιζέλος, κατά τον Κωνσταντινίδη, «[...]επεδοκίμασε καθ' όλα το σχέδιόν μας και με ενεθάρρυνε δια την επιτυχίαν του», χωρίς όμως να υποσχεθεί κάποια βοήθεια. Στο σχέδιο του Κωνσταντινίδη οι Ρώσοι, που βρίσκονταν σε παρατεταμένη αναταραχή, τήρησαν αρνητική στάση, ενώ οι Γάλλοι, αν και αρχικά θετικοί, δεν εκδήλωσαν καμία πρωτοβουλία. Ο Κωνσταντινίδης, προκειμένου να προωθήσει περισσότερο το ζήτημα, αλλά ίσως και για να προλάβει την προέλαση του οθωμανικού στρατού στον ρωσοκρατούμενο Πόντο μετά την επικράτηση της μπολσεβικικής επανάστασης, οργάνωσε στις 22 Ιανουαρίου/4 Φεβρουαρίου 1918 στη Μασσαλία Παμποντιακό Συνέδριο από το οποίο έστειλε μάλιστα και επιστολή στον Τρότσκι ζητώντας του βοήθεια.

Γεωργανόπουλος, Ε., «Οι Έλληνες του Πόντου και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1561-1923)», στο «Αρχείον Πόντου» Παράρτημα 36, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 2021, σ. 327.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται:

- α. να εξηγήσετε πώς προέκυψε η διετής προεδρία του μητροπολίτη Χρυσάνθου στην Τραπεζούντα το 1916
- β. να παρουσιάσετε πώς χαρακτηρίζεται η περίοδος αυτή αιτιολογώντας τον χαρακτηρισμό που της αποδίδεται.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Στον ανατολικό Πόντο η προέλαση του ρωσικού στρατού διαμόρφωσε διαφορετικές συνθήκες από αυτές που επικρατούσαν στον δυτικό, με τις εθνικές εκκαθαρίσεις κατά του ελληνικού πληθυσμού και την απελπισμένη αντίσταση των Ποντίων ανταρτών. Οι Ρώσοι απώθησαν τα τουρκικά στρατεύματα και άρχισαν την προέλαση. Λίγες μέρες πριν από την είσοδό τους στην Τραπεζούντα, ο βαλής της πόλης παρέδωσε την εξουσία στον μητροπολίτη Χρυσάνθο και σε τριμελή επιτροπή Ελλήνων[...]. Οι Ρώσοι αποδέχτηκαν την ελληνική διοίκηση, η οποία έγινε γνωστή ως Προσωρινή Κυβέρνηση Τραπεζούντας. Η Προσωρινή Κυβέρνηση αναγνωρίστηκε και από τις δυνάμεις της Αντάντ[...]. Η πολιτική που τηρούσε προς το μουσουλμανικό στοιχείο η Προσωρινή Κυβέρνηση και ειδικά ο μητροπολίτης Χρυσάνθος, ήταν εξαιρετικά μετριοπαθής. Αυτό ομολογείται σε επίσημες εκθέσεις ακόμη και των Γερμανών συμμάχων των Τούρκων. Ο γενικός πρόξενος της Αυστροουγγαρίας στην Τραπεζούντα στην αναφορά του επισήμανε: «Όταν το χειμώνα του 1916 ήρχισεν η ρωσική κατοχή να γίνεται απειλητική προέτρεψεν το ποίμνιόν του να υποστηρίξει τον τουρκικόν πληθυσμόν που έμενεν πίσω[...]. Ο Έλλην μητροπολίτης έθεσε μάλιστα υπό την προστασίαν του τους Τούρκους πρόσφυγας, ίδρυσε σχολείον με άνω των 200 Τούρκων μαθητών».[...] Η ήπια πολιτική του Χρυσάνθου συντέλεσε στην αποτροπή της ελληνομουσουλμανικής ρήξης.

Αγτζίδης, Β., Έλληνες του Πόντου, Ελληνικές Εκδόσεις, Αθήνα 2007, σ. 173-177.

Γενοκτονία

- Ανάλογη η μεθοδευμένη εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου την περίοδο 1916-1923 (1914-1924) με τη γενοκτονία του αρμενικού λαού το 1915 από τους Νεότουρκους
  - Από τους 697.000 Πόντιους που ζούσαν το 1913, 353.000+ θανατώθηκαν σε
    - πόλεις και χωριά
    - εξορίες κατοίκων ολόκληρων χωριών
    - οδοιπορίες μέσα στο χιόνι γυναικόπαιδων και γερόντων
    - φυλακές
    - τάγματα εργασίας, τα λεγόμενα «αμελέ ταμπουρού», και στρατό
  - Η φύση και η μέθοδος έχει πολλά κοινά με τη γενοκτονία των Εβραίων, αλλά
    - δεν έχει ιδεολογική θεμελίωση περί γενετικής, ευγονικής και αρίας ή σημιτικής φυλής
    - εξυπηρετούσε μόνο την πρακτική πολιτική σκοπιμότητα της εκκαθάρισης της Μ. Ασίας από το ελληνικό στοιχείο
  - Η κατάσταση επιδεινώθηκε, όταν ο ελληνικός στρατός στις 15 Μαΐου 1919 κατέλαβε τη Σμύρνη.
  - Ο Κεμάλ στις 19 Μαΐου 1919 οργάνωσε τη δεύτερη φάση διωγμών, όταν αποβιβάσθηκε στη Σαμψούντα.
  - Με τη Συνθήκη της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923, ορίστηκε ως σύνορο μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας ο ποταμός Έβρος.
  - Ήδη στις 30 Ιανουαρίου του ίδιου έτους είχε υπογραφεί στη Λωζάννη η σύμβαση περί ανταλλαγής των πληθυσμών.
  - Η πλειοψηφία είχε ήδη εγκαταλείψει την περιοχή πριν από τη σύμβαση
    - κατέφυγε στις παραλιακές πόλεις για να επιβιβασθεί σε πλοία για την Ελλάδα
    - ακολούθησε τον δρόμο της διασποράς προς Ευρώπη, Αμερική, Ιράν, Σοβιετική Ένωση, Ελλάδα
  - Τα Αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών Ευρώπης και Αμερικής και οι εκθέσεις διεθνών οργανισμών πιστοποιούν το μέγεθος του διωγμού.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η μεθοδευμένη εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου είχε ίδιες αναλογίες ποσοτικά και ηθικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων.
- Η μεθοδευμένη εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου είχε τις ίδιες αναλογίες ποσοτικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων.
- Η κατάσταση στην περιοχή του Πόντου επιδεινώθηκε με την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Προσφυγικό

Πρόσφυγες 19ου αι.

1821: αφετηρία προσφυγικού ζητήματος

- μετακινήσεις προς επαναστατημένη Ελλάδα από Οθωμ. αυτοκρ.
  - Μ. Ασία
  - ελλαδικό ηπειρωτικό χώρο
  - νησιά Αιγαίου
- αιτία: κλίμα ανασφάλειας και φόβου μετά τις τρομοκρατικές ενέργειες των Τούρκων, που ήθελαν να προλάβουν εξεγέρσεις
- όχι γενικότερο σχέδιο εκρίζωσης του ελληνικού στοιχείου, αλλά συνέπεια αποτυχίας της επανάστασης στις εν λόγω περιοχές
- περιορισμένες ιστορικές πηγές, στο περιθώριο του Αγώνα
- σημασία
  - διαμόρφωση του δημογραφικού χάρτη της ανεξάρτητης Ελλάδας
  - συμβολή στη γνωριμία και πνευματική αλληλεπίδραση των Ελλήνων
  - συμβολή της συγκέντρωσης και συγχώνευσης των ελληνικών πληθυσμών, σε αντίθεση με τον γεωγραφικό κατακερματισμό της τουρκοκρατίας, στη συγκρότηση του ελληνικού κράτους

Πρόσφυγες Μ. Ασίας, Κωνσταντινούπολης, Κύπρου

- τουρκικά μέτρα τρομοκράτησης στα παράλια Μ. Ασίας λόγω
  - εξέγερσης νησιών και Σάμου και φόβου των Τούρκων για επέκταση της επανάστασης στον πυκνό ελληνικό πληθυσμό της Μ. Ασίας
  - αναβρασμού στις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας
  - επιδρομών Σαμίων και Ψαριανών στις μικρασιατικές ακτές
  - εμφάνισης ελληνικών πλοίων κοντά στις Κυδωνίες (Αϊβαλί) και τη Σμύρνη
- βιαιοπραγίες Τούρκων στην Κωνσταντινούπολη => φυγή εύπορων Ελλήνων των **Κυδωνιών** στη Λέσβο
- καταστροφή των Κυδωνιών στις αρχές Ιουνίου του 1821 =>
  - άτακτη φυγή κατοίκων στα Ψαρά
  - πλήθος φυγάδων από τα γύρω χωριά στη Λέσβο
  - φυγή **Σμυρναίων** σε νησιά Αιγαίου και Πελοπόννησο
- διώξεις και επιθέσεις ατάκτων στο **εσωτερικό Μ. Ασίας** => φυγή σε Σάμο και Ψαρά
- ήδη πριν τις ταραχές στην **Κωνσταντινούπολη** => φυγή κατοίκων στην Ελλάδα όπου διακρίθηκαν στην πολιτική οργάνωση του επαναστατημένου έθνους
- φυγή **Κυπρίων** σε Προξενία Μ. Δυνάμεων και έπειτα σε λιμάνια Ιταλίας και Γαλλίας
- **Γ' Εθνοσυνέλευση** (1826-1827)
  - Επιχειρήθηκε από τους πρόσφυγες να αιτηθούν
    - αποκατάσταση
    - μόνιμη εγκατάσταση
    - εκπροσώπηση
  - Τελικά μόνο οι **Σμυρναίοι** ζήτησαν
    - να εκπροσωπούνται στην Εθνοσυνέλευση
    - να προσδιοριστεί τόπος για δημιουργία συνοικισμού
  - Μόνο το αίτημα του τόπου έγινε καταρχήν (= επί της αρχής) δεκτό, αλλά ούτε αυτό υλοποιήθηκε.
    - Αποφασίστηκε να δοθεί χώρος στον Ισθμό για τη «Νέα Σμύρνη».
    - Η Συνέλευση παρέπεμψε το θέμα στη Βουλή, η οποία δεν το προώθησε.
- Οι **Μικρασιάτες** πρόσφυγες
  - δεν διεκδίκησαν αντιπροσώπευση γιατί
    - είχαν προβλήματα επιβίωσης, ιδίως οι Κυδωνιείς: Προείχε η ανάγκη εξασφάλισης των βασικών.
    - ήταν γεωγραφικά διεσπαρμένοι
  - προσέφεραν, όμως, στην πνευματική ζωή και στον λαϊκό πολιτισμό του νεότερου ελληνισμού

Σωστό ή Λάθος;

- Μετά την εξέγερση των ναυτικών νησιών και της Σάμου οι Τούρκοι δε φοβήθηκαν πιθανή επανάσταση των Ελλήνων στα μικρασιατικά παράλια.

- Η καταστροφή των Κυδωνιών από τουρκικά στρατεύματα (Ιούνιος 1821) ανάγκασε τους έντρομους κατοίκους να διασκορπιστούν σε διάφορα νησιά του Αιγαίου πελάγους.
  - Στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση του Αγώνα (1826-1827) διάφορες ομάδες προσφύγων επιχείρησαν να θέσουν το αίτημα της αποκατάστασης και μόνιμης εγκατάστασής τους.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Από τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο επιδίωξαν την εκπροσώπησή τους στη Γ΄ Εθνοσυνέλευση (1826-1827) μόνο:
  - α. οι Κυδωνιείς
  - β. οι Σμυρναίοι
  - γ. οι Κύπριοι
  - δ. οι Φαναριώτες
- Η καταστροφή των Κυδωνιών από τουρκικά στρατεύματα (Ιούνιος 1821):
  - α. είχε ως αποτέλεσμα οι διωκόμενοι κάτοικοι να καταφύγουν στη Σάμο
  - β. ανάγκασε τους κατοίκους να επιβιβαστούν σε εμπορικά πλοία με προορισμό την Πελοπόννησο
  - γ. οδήγησε τους έντρομους κατοίκους σε άτακτη φυγή προς τα Ψαρά
  - δ. ανάγκασε τους έντρομους κατοίκους να διασκορπιστούν σε διάφορα νησιά του Αιγαίου πελάγους
- Στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση του Αγώνα (1826-1827):
  - α. διάφορες ομάδες προσφύγων επιχείρησαν να θέσουν το αίτημα της αποκατάστασης και μόνιμης εγκατάστασής τους
  - β. απορρίφθηκε το αίτημα των Σμυρναίων να τους δοθεί χώρος στην περιοχή του Ισθμού
  - γ. οι Σουλιώτες δεν πέτυχαν να εκπροσωπηθούν, ώστε να θέσουν το αίτημά τους για παραχώρηση τόπου για μόνιμη εγκατάστασή τους
  - δ. οι Χίοι πρόσφυγες ζήτησαν με καθυστέρηση να καθοριστεί τόπος προσφυγικού συνοικισμού τους

Πρόσφυγες ελλαδικού χώρου

1821-2: πρόσφυγες από τις βόρειες ελληνικές επαρχίες (σχεδόν ταυτόχρονα με τους πρόσφυγες της Μ. Ασίας) και συγκεκριμένα

- **από Θεσσαλία και Μακεδονία προς Β. Σποράδες**
  - 1821: από Θεσσαλία-Μαγνησία και Κ. Μακεδονία προς Β. Σποράδες και Μαγνησία (Τρίκερι) λόγω προέλασης τουρκικών στρατευμάτων και αποτυχίας της επανάστασης σε Μαγνησία και Χαλκιδική
  - 1822: αγωνιστές και οπλαρχηγοί από Μακεδονία και Όλυμπο προς Β. Σποράδες (και Κυκλάδες και Σ. Ελλάδα) λόγω καταστολής της επανάστασης
  - αποτέλεσμα = συνωστισμός στις Σποράδες
    - φτώχεια, σύγχυση και αναρχία
    - αδυναμία περίθαλψης των άπορων και πεινασμένων
    - αδυναμία διατήρησης της τάξης, λόγω επίδοσης σε ληστεία και πειρατεία: κρούσματα βίας ειδικά από πρόσφυγες του Ολύμπου που έγιναν κυρίαρχοι των νησιών και τρόμος των εγχωρίων
- **από Ήπειρο και Άγραφα προς Δ. Στερεά και Μεσολόγγι**
  - 1821: από Ήπειρο σε Δ. Στερεά και Μεσολόγγι λόγω καταστολής κινήματος
  - 1823: από το Σούλι λόγω λύσης της πολιορκίας του Σουλίου
  - αποτελέσματα
    - Το Μεσολόγγι, μετά την εκδίωξη των Τούρκων, είχε πλέον επιβαρυνθεί υπερβολικά.
    - Οι εγχώριοι δυσφορούσαν έντονα για τη συνεχή εισροή.
    - Για να ανακουφιστεί, το Βουλευτικό παραχώρησε στους Σουλιώτες το Ζαπάντι, βορειοδυτικά του Αγρινίου.
    - Οργανωμένες όμως αντιδράσεις των ντόπιων ματαίωσαν την παραχώρηση γης.
    - Παρά την αποτυχία, η απόφαση αποτελεί την πρώτη ιδέα για αποκατάσταση προσφύγων και προέβαλε το ζήτημα αξιοποίησης των «εθνικών γαιών».
    - Από τους Ηπειρώτες, πρώτοι οι Σουλιώτες πέτυχαν να εκπροσωπηθούν στη Γ' Εθνοσυνέλευση, όπου ζήτησαν παραχώρηση τόπου για μόνιμη εγκατάσταση.

Σωστό ή Λάθος;

- Οι Σουλιώτες πρόσφυγες πέτυχαν να εκπροσωπηθούν στην Γ' Εθνοσυνέλευση, όπου έθεσαν ως βασικό θέμα την παραχώρηση τόπου για μόνιμη εγκατάσταση.
- Το προσφυγικό ρεύμα από τις βόρειες ελληνικές επαρχίες ξεκίνησε αργότερα από το μεταναστευτικό ρεύμα από τη Μ. Ασία.

Πηγή

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε:

- α. στους αρχικούς τόπους εγκατάστασης των προσφύγων από τη Θεσσαλομαγνησία και την κεντρική Μακεδονία
- β. στα προβλήματα που αυτή προκάλεσε

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το μεγαλύτερο μέρος των Θεσσαλομακεδόνων βρήκαν άσυλο στα νησιά Σκιάθο, Σκόπελο και Σκύρο. Η συγκέντρωση τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν άτακτοι οπλοφόροι, είχε ως αποτέλεσμα τη διασάλευση της τάξης. Εξάλλου ο μεγάλος συνωστισμός, η κακή διατροφή και γενικά η κάτω από άθλιους όρους διαβίωσή τους απειλούσε με εμφάνιση επιδημικών ασθενειών. Μετά την κατάληψη από τους Οθωμανούς και των τεσσάρων χωριών της Μαγνησίας που αντιστέκονταν, οι Βόρειες Σποράδες έγιναν τόπος μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων «προς βλάβην των κατοίκων αυτών». Κι αυτό γιατί οι Ολύμπιοι κυρίως οπλαρχηγοί προέβαιναν σε πειρατικές ενέργειες αδιακρίτως του ποιον έβλαπταν. Καθώς εξάλλου βρισκόντουσαν σε μεγάλη φτώχεια, κακοποιούσαν και λήστευαν ακόμα κι αυτούς τους κατοίκους των Βόρειων Σποράδων, με αποτέλεσμα οι Σκιάθιοι να εγκαταλείψουν την πόλη της Σκιάθου και να καταφύγουν στο κάστρο όπου αισθάνονταν πιο ασφαλείς. Αλλά και οι Σκύριοι έπαθαν πάρα πολλά από τους οπλαρχηγούς του Ολύμπου και της Θεσσαλίας. Συνέπεια όλων αυτών ήταν να αυξάνονται μεταξύ των κατοίκων οι «Τουρκόφρονες» και «Τουρκολάτρες».

Κωσταβασίλης, Κ., Ηπειρώτες και Θεσσαλοί πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα, Εντύπωση, 2015, σ. 17.

Πρόσφυγες Αιγαίου και Κρήτης

Κρήτες (και Κάσιοι) πρόσφυγες στο Αιγαίο

- Πότε;
  - 1821: φυγή Κρητών στις Κυκλάδες
  - 1824: καταστροφή της Κάσου από Αιγύπτιους => φυγή Κασίων και Κρητών της Κάσου σε άλλα νησιά του Αιγαίου
- Αποτέλεσμα: πρόκληση αναταραχής από την άφιξη Κρητών στο Κ. Αιγαίο, ιδίως λόγω των ενόπλων που κυριάρχησαν σε βάρος των ντόπιων (έως το 1850)

Κρήτες πρόσφυγες στην Πελοπόννησο

- Πότε; 1823-4
- Στην Αργολίδα η κυβέρνηση μερίμνησε για τη διατροφή και περίθαλψή τους.

Χίοι πρόσφυγες

- καταστροφή της Χίου => μαζική μεταφορά Χίων στα **Ψαρά** => αδιαχώρητο από το μεγάλο πλήθος προσφύγων, που αντιμετώπιστηκε
  - με φροντίδα από τους Χίους που παραχώρησαν πρόχειρα καταλύματα
  - με μεταφορά μεγάλου αριθμού Χίων
    - σε **Κυκλάδες**, όπου αντιμετώπιστηκαν φιλικά και προσαρμόστηκαν
    - σε **Πελοπόννησο**, όπου βρέθηκαν στην πυρπολημένη Κόρινθο πεινασμένοι και χωρίς καμία περίθαλψη, αλλά μερικοί αποβιβάστηκαν στον Πειραιά και πήγαν
    - στην **Αθήνα**, όπου η κυβέρνηση έδειξε φροντίδα
      - Παραχώρησε χώρους στέγασης και καταλύματα.
      - Ανέλαβε τη δαπάνη της συντήρησης των απόρων, των χηρών και των ορφανών.
      - Διαμοίρασε τους πρόσφυγες σε γύρω χωριά και κωμοπόλεις και ζήτησε από τους προκρίτους να τους φροντίζουν.
      - Τα μέτρα περίθαλψης όμως ατόνησαν σ' ένα μήνα, γιατί έπρεπε η κυβέρνηση να εξοικονομήσει πόρους για την εκστρατεία του Δράμαλη.
      - Η νοσταλγία για την πατρίδα και οι κακουχίες τόνωσαν την επιθυμία των Χίων να επιστρέψουν στο νησί τους, έστω κι αν βρισκόταν υπό τουρκική κατοχή.
        - Τον Οκτώβριο του 1822, αρκετοί άρχισαν να επιστρέφουν.
        - Όσοι παρέμειναν, αντίθετα με άλλους πρόσφυγες, εργάστηκαν όχι για αποκατάσταση στους νέους τόπους, αλλά για ανακατάληψη του νησιού τους.
        - Η αποτυχημένη **επιχείρηση του Φαβιέρου** (1827-1828) από Χίους πρόσφυγες έθεσε τέλος σε αυτές τις προσπάθειες και γέννησε νέο κύμα Χίων προσφύγων σε **Σάμο** και **Κυκλάδες**.

Ψαριανοί πρόσφυγες

Ιούνιος 1824: 3.600 Ψαριανοί εγκατέλειψαν το κατεστραμμένο νησί

- για **Ναύπλιο** (λίγοι)
- για άλλα νησιά του Αιγαίου και κυρίως **Κυκλάδες**, όπου δεν αντιμετωπίστηκαν παντού το ίδιο
  - Ευπρόσδεκτοι ήταν στην Τήνο, που μερίμνησε για τη συντήρησή τους. Από εκεί οι περισσότεροι μετοίκησαν στη γειτονική Σύρο ή επέστρεψαν στις εστίες τους.
  - Στην Πάρο και την Άνδρο αντιμετώπισαν προβλήματα με τους ντόπιους.
  - Οι Σπετσιώτες τους φέρθηκαν ευσπλαχνικά, ξεχνώντας τους παλιούς ανταγωνισμούς. Όταν όμως θέλησαν να εγκατασταθούν μόνιμα, οι Σπετσιώτες αντέδρασαν. Οι Ψαριανοί αναγκάστηκαν να φύγουν και, με κυβερνητική άδεια, να εγκατασταθούν στη **Μονεμβασιά**, όπου
    - η κυβέρνηση φρόντισε
      - για τη στέγασή τους
      - να εισπράττουν μέρος από τους φόρους της περιοχής
      - να φτιάξει κατάλογο των αιχμαλώτων Ψαριανών για την εξαγορά τους
    - αλλά οι Ψαριανοί
      - δεν ικανοποιήθηκαν με τα μέτρα
      - αντιμετώπισαν το ξέσπασμα θανατηφόρου επιδημίας, οπότε
      - οι περισσότεροι έφυγαν πίσω στις Κυκλάδες και μάλιστα στην **Αίγινα**
        - βρήκαν χώρο μόνιμης εγκατάστασης
        - ανέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα στα τοπικά και εθνικά θέματα
        - ίδρυσαν σχολείο
        - διέδωσαν τα έθιμά τους
        - μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα διατήρησαν το κοινοτικό τους σύστημα
        - στη Γ' Εθνοσυνέλευση ζήτησαν με καθυστέρηση τόπο εγκατάστασης, διότι στην πράξη είχαν εξασφαλίσει ήδη την Αίγινα

Ερμούπολη Σύρου

- Αντιπροσωπευτικό δείγμα ίδρυσης και εξέλιξης αυτοτελούς και ακμαίου προσφυγικού συνοικισμού κατά την Επανάσταση, με πρωτοβουλία των οικιστών, χωρίς κυβερνητική αρωγή
- Το 1825 πήρε το όνομα Ερμούπολη από τους οικιστές της.
- Το 1821-4 συγκεντρώνει πρόσφυγες από παντού: Μικρασιάτες, Ψαριανούς, Κρήτες και κυρίως Χίους.
- Αθρόα προσέλευση λόγω
  - συμφόρησης στα γειτονικά νησιά
  - θέσης του λιμανιού
  - ουδέτερης στάσης του νησιού στην αρχή της Επανάστασης

- Οι ντόπιοι κατοικούσαν στην Άνω Σύρο, μακριά από την παραλία, στην οποία συγκεντρώθηκαν οι νεοφερμένοι.
- Σύντομα η αυξημένη προσέλευση προκάλεσε επιφυλακτικότητα και αντιδράσεις των ντόπιων λόγω
  - κτηματικών διαφορών
  - διαφοράς δόγματος μεταξύ καθολικών ντόπιων και ορθόδοξων προσφύγων

Στάση της πολιτικής ηγεσίας

Το προσφυγικό ζήτημα κατά την Επανάσταση δεν αντιμετωπίστηκε μεθοδικά.

- Οι προσπάθειες για περίθαλψη και ενσωμάτωση στηρίχθηκαν
  - στον αυθορμητισμό
  - στη συμπάρασταση των τοπικών κοινοτήτων
  - σε προσωρινά μέτρα
- Τέθηκαν επιμέρους αιτήματα, αλλά όχι προσφυγικό ζήτημα συνολικά, εκτός από τη Γ' **Εθνοσυνέλευση**, όπου
  - προσφυγικές ομάδες ζήτησαν εκπροσώπηση, για να προωθήσουν αίτημα παροχής χώρου για μόνιμη εγκατάσταση
  - το ψήφισμα 5ης Μαΐου 1827, με το οποίο καλούνταν όλοι οι ορθόδοξοι να ζητήσουν τόπο, έδειχνε την τάση να επικρατήσει ευρύτερη αντίληψη για το προσφυγικό
- Ωστόσο, οι επαναστατικές κυβερνήσεις
  - δεν προχώρησαν στην υλοποίηση των αποφάσεών τους
  - δεν οργάνωσαν συνοικισμούς προσφύγων
- Εμπόδισαν την εφαρμογή
  - οι δυσμενείς συνθήκες κατά την Επανάσταση
  - οι τοπικές αντιδράσεις

Σωστό ή Λάθος;

- Όταν οι Ψαριανοί έδειξαν διάθεση να εγκατασταθούν μόνιμα στις Σπέτσες, οι Σπετσιώτες έδειξαν ενδιαφέρον.
- Η Σύρος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης δέχθηκε κύματα προσφύγων από τη Χίο.
- Οι συνθήκες της Επανάστασης και οι αντιδράσεις των ντόπιων εμπόδισαν την επίλυση του προσφυγικού προβλήματος στη διάρκεια της επανάστασης.
- Γενικά το προσφυγικό ζήτημα στη διάρκεια της Επανάστασης δεν αντιμετωπίστηκε μεθοδικά εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας των Ελλήνων.
- Μετά τον Ιούνιο του 1824, οι Ψαριανοί πρόσφυγες βρήκαν χώρο μόνιμης εγκατάστασης στην Αίγινα.

- Η δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού στη Σύρο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης βασίστηκε στην πρωτοβουλία των οικιστών του, χωρίς κυβερνητική αρωγή.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η αποτυχημένη επιχείρηση του Φαβιέρου (1827-1828) γέννησε νέο κύμα:
  - α. Χίων προσφύγων προς τη Σάμο και τις Κυκλάδες
  - β. Κρητών προσφύγων προς την Πελοπόννησο
  - γ. Ψαριανών προσφύγων προς την Πελοπόννησο
  - δ. Ψαριανών προσφύγων προς τις Κυκλάδες
- Ποιοι από τους παρακάτω πρόσφυγες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 υπήρξαν οι βασικοί οικιστές της Ερμούπολης στη Σύρο;
  - α. Χίοι
  - β. Κάσιοι
  - γ. Σουλιώτες
  - δ. Σπετσιώτες
- Μετά τον Ιούνιο του 1824, οι Ψαριανοί πρόσφυγες βρήκαν χώρο μόνιμης εγκατάστασης:
  - α. στο Ναύπλιο
  - β. στην Αίγινα
  - γ. στη Μονεμβασιά
  - δ. στις Σπέτσες

Πρόνοια επί Όθωνα

Το κράτος ασχολήθηκε σοβαρά με την αποκατάσταση των προσφύγων.

- Με σειρά διαταγμάτων προβλεπόταν η ίδρυση νέων προσφυγικών συνοικισμών, με σκοπό την ενίσχυση της εθνικής συνοχής.
- Οι μορφωμένοι πρόσφυγες, κυρίως της Μ. Ασίας και Κων/πολης, κάλυπταν καλύτερα τις ανάγκες της κρατικής διοίκησης.
- Δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα Χίοι, Ψαριανοί, Μακεδόνες και Κρήτες για την αποκατάστασή τους.
  - Στους **Χίους** παραχωρήθηκε ο δεξιός τομέας της σχεδιαζόμενης πόλης του Πειραιά. (1835)
  - Για τους **Ψαριανούς**
    - είχαν γίνει κρατικές παρεμβάσεις για την ίδρυση συνοικισμού στην Ερέτρια, αλλά προσέκρουσαν σε διαφωνίες για τη θέση και τη διανομή των οικοπέδων.
    - το 1836 τους δόθηκε
      - όλη η παραθαλάσσια περιοχή της Ερέτριας
      - το δικαίωμα να διαχειριστούν ελεύθερα την εθνική γη του συνοικισμού
  - Από την Ελευσίνα, όπου βρίσκονταν, οι **Μακεδόνες** ζήτησαν και πέτυχαν να ιδρύσουν συνοικισμό στην Αταλάντη Σ. Ελλάδας
    - με το όνομα «Νέα Πέλλα»
    - εκεί εγκαταστάθηκαν 70 οικογένειες
  - Για τους **Κρήτες**, που είχαν εγκατασταθεί στην Πελοπόννησο, εκδόθηκαν διατάγματα για συνοικισμό σε Μήλο, Μεσσηνία και Αργολίδα.
  - Για τους **Σουλιώτες** συνεχίστηκαν οι αναβολές.
    - Αποφασίστηκε το 1837 η ίδρυση συνοικισμού στο Αντίρριο, που δεν πραγματοποιήθηκε.
    - Σοβαρότερη ήταν η προσπάθεια ίδρυσης συνοικισμού Ηπειρωτών στην Κυλλήνη το 1840.
    - Άλλοι Ηπειρώτες και Σουλιώτες εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο.
  - Αίτημα ίδρυσης συνοικισμού υπέβαλαν και οι **Κάσιοι** πρόσφυγες το 1838 για την Αμοργό.
  - Με διατάγματα ιδρύθηκαν συνοικισμοί λόγω εσωτερικής μετανάστευσης
    - των Μανιατών στο Πεταλίδι Μεσσηνίας
    - των Υδραίων στον Πειραιά
    - των Καρυστίων στην Οθωνούπολη Εύβοιας

Σωστό ή Λάθος;

- Στους Ψαριανούς πρόσφυγες παραχωρήθηκε το 1835 ο δεξιός τομέας της σχεδιαζόμενης πόλης του Πειραιά, για να κτίσουν εκεί τα σπίτια τους.

- Το οθωνικό κράτος (1833-1862) προσέβλεψε στο προσφυγικό στοιχείο καθώς οι μορφωμένοι πρόσφυγες κάλυπταν καλύτερα τις ανάγκες της κρατικής διοίκησης.
  - Το Οθωνικό κράτος μερίμνησε ιδιαίτερα για την αποκατάσταση των προσφύγων, αξιοποιώντας μάλιστα κάποιους από αυτούς στην κρατική διοίκηση.
  - Κατά την Οθωνική περίοδο, οι Μακεδόνες πρόσφυγες πέτυχαν να δημιουργήσουν συνοικισμό στην περιοχή της Αταλάντης, με το όνομα «Νέα Πέλλα».
  - Το 1840 έγινε προσπάθεια ίδρυσης συνοικισμού των Ηπειρωτών προσφύγων στο Αντίρριο.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Κατά την Οθωνική περίοδο, οι Μακεδόνες πρόσφυγες πέτυχαν να δημιουργήσουν συνοικισμό:
  - α. στην Ερέτρια
  - β. στη Μεσσηνία
  - γ. στη Ναύπακτο
  - δ. στην Αταλάντη
- Το 1840 έγινε προσπάθεια ίδρυσης συνοικισμού των Ηπειρωτών προσφύγων:
  - α. στο Αντίρριο
  - β. στην Αργολίδα
  - γ. στην Κυλλήνη
  - δ. στην Ερέτρια
- Κατά την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα δεν δραστηριοποιήθηκαν για την αποκατάστασή τους:
  - α. οι Μακεδόνες πρόσφυγες
  - β. οι Κρήτες πρόσφυγες
  - γ. οι Ψαριανοί πρόσφυγες
  - δ. οι Σμυρναίοι πρόσφυγες

Αυτόχθονες και ετερόχθονες

(Πρώτη φάση)

- Προέκυψαν αντιδράσεις από τους άλλους Έλληνες για
  - τις προσπάθειες αποκατάστασης προσφύγων κατά τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου
  - την παρουσία μορφωμένων προσφύγων σε δημόσιες θέσεις και τη διάκρισή τους στην πολιτική ζωή
  - το γεγονός ότι, ενώ είχαν αγωνιστεί για να απελευθερώσουν τη χώρα, παραγκωνίζονταν από τους νεοφερμένους
- Οι αντιδράσεις υποδήλωναν βαθύτερο ανταγωνισμό μτξ. του ντόπιου ελληνικού στοιχείου (**αυτόχθονες**) και του ομογενούς προσφυγικού (**ετερόχθονες**).
- Το θέμα
  - δίχασε την κοινή γνώμη
  - παρουσιάστηκε στο πολιτικό πεδίο ως διαμάχη στις θυελλώδεις συζητήσεις της **Εθνοσυνέλευσης** μετά την 3η Σεπτεμβρίου 1843

(Δεύτερη φάση)

- Η κρίση ξέσπασε τον **Ιανουάριο του 1844**
  - με την έναρξη της συζήτησης για το δημόσιο δίκαιο
  - ειδικότερα με το άρθρο για τις **προϋποθέσεις απόκτησης της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη**
  - με αφορμή πρόταση για απομάκρυνση από τις δημόσιες θέσεις όλων των νεοφερμένων (που ήρθαν μετά την Επανάσταση) υπέρ των αγωνιστών και των οικογενειών τους
    - με άλλους να απαιτούν συνταγματική απαγόρευση της κατάληψης δημόσιων θέσεων από τους ετερόχθονες (και απόλυση όσων ήδη κατείχαν)
    - και άλλους να εναντιώνονται με οργή σε κάθε συνταγματική διάκριση μτξ. Ελλήνων
  - με το πρόβλημα να μην λύνεται τελικά, αλλά να μετατίθεται για το μέλλον η σχετική νομοθετική πράξη
- Το θέμα της **στελέχωσης του δημοσίου** (προσόντα δημοσίου υπαλλήλου) ρυθμίστηκε με το Β' ψήφισμα, που όριζε ότι δημόσιοι υπάλληλοι μπορεί να είναι
  - αυτόχθονες και όσοι αγωνίσθηκαν ή ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην ελληνική επικράτεια μέχρι το τέλος του 1827
  - όσοι αποδεδειγμένα συμμετείχαν σε πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης (σε οποιαδήποτε περιοχή) μέχρι το 1829

Τρίτη φάση

- Επικεντρώθηκε στο θέμα των όρων εκλογής των βουλευτών, δηλ.
  - αν θα συνεχιζόταν η εκπροσώπηση των εγκατεστημένων ομογενών ως ξεχωριστών ομάδων (άποψη των ετεροχθονιστών) ή

- αν θα έπρεπε να ενσωματωθούν εκλογικά στις επαρχίες που ζούσαν, τερματίζοντας έναν διαχωρισμό χωρίς νόημα (άποψη των αυτοχθονιστών)
- Επικράτησε τελικά συμβιβαστική ρύθμιση που επέτρεπε στους πρόσφυγες το **δικαίωμα ιδιαίτερης αντιπροσώπευσης** στη Βουλή, εφόσον είχαν ιδρύσει χωριστό συνοικισμό με επαρκή πληθυσμό.
- Την περίοδο των συζητήσεων, και από τις δύο πλευρές εκδηλώθηκαν έντονες αντιδράσεις και ενίοτε έκτροπα.
- Τελικά, οι ετερόχθονες, μετά την ψήφιση των μέτρων που τους απέκλειαν για μια περίοδο από το δημόσιο και περιόριζαν τη χωριστή αντιπροσώπευσή τους, υποχρεώθηκαν να αποδεχθούν τις ρυθμίσεις.

Το θέμα

- ανέδειξε τη βαθύτερη διάσταση-διχόνοια της εποχής
- απασχόλησε έντονα την κοινή γνώμη
- προσέκλυσε το ενδιαφέρον και του ξένου παράγοντα
- προκάλεσε διαμαρτυρίες στην Οθωμ. αυτοκρ., ιδίως ως προς τη χωριστή κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση των ετεροχθόνων
- ανέδειξε τα προβλήματα συμβίωσης του ντόπιου και του νεοφερμένου στοιχείου

Σωστό ή Λάθος;

- Η συνύπαρξη αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, κατά την περίοδο της Οθωνικής βασιλείας, δεν προκαλούσε κανενός είδους ανταγωνισμό.
- Ο ανταγωνισμός του ντόπιου ελληνικού στοιχείου (αυτόχθονες) και του προσφυγικού, αλλά ομογενούς (ετερόχθονες), ήταν σε έξαρση κατά τα πρώτα τα χρόνια μετά την επανάσταση, αλλά μετά την άφιξη του βασιλιά Όθωνα οι σχέσεις τους σταδιακά εξομαλύνθηκαν.
- Η συνύπαρξη αυτοχθόνων και ετεροχθόνων δεν προκαλούσε κανενός είδους ανταγωνισμό.
- Στην τρίτη φάση της αντιδικίας αυτοχθόνων-ετεροχθόνων το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στο θέμα των όρων εκλογής των βουλευτών.

Πηγές

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται να αναφερθείτε:

- α. στις αιτίες διαμάχης αυτοχθόνων και ετεροχθόνων κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμικής περιόδου και κατά τις συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης του 1843
- β. στην κύρια κρίση τον Ιανουάριο του 1844 ειδικά για το άρθρο που καθόριζε τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η παλαιά αντιπάθεια που είχε τις καταβολές της στα χρόνια του Αγώνα είχε πάρει κατά την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις επειδή το στέμμα έδειχνε την προτίμησή του στους νεοφερμένους για την επάνδρωση του κρατικού μηχανισμού παραμερίζοντας τους ντόπιους. [...] Η οικονομική άνοδος των ετεροχθόνων τους κατέστησε περισσότερο αντιπαθείς, καθώς ο πλουτισμός του οφειλόταν από το ένα μέρος στις εμπορικές τους δραστηριότητες και από το άλλο στην υπηρεσία της στον κρατικό μηχανισμό. Η φοροδιαφυγή, η προτεραιότητα στην αγορά εθνικών γαιών και άλλης περιουσίας και η εξασφάλιση άτοκων κρατικών δανείων ήταν τα μέσα πλουτισμού που είχε στη διάθεσή του ο ετερόχθων κρατικός υπάλληλος.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ΄, Αθήνα, 1980, σελ. 110-111

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η αντίδραση των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων εκδηλώθηκε όταν στις 11 Ιανουαρίου 1844 άρχισε η συζήτηση για το άρθρο 3 περί ελληνικής ιθαγένειας [...]. Ο Μαυροκορδάτος πέτυχε σε συνεργασία με τον Κωλέττη να διευρύνει τον προσδιορισμό της έννοιας του αυτόχθονος. Στους αυτόχθονες τελικά συμπεριλαμβάνονταν όλοι όσοι είχαν λάβει μέρος σε επαναστατικές ενέργειες σε οποιοδήποτε μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας και είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στην Ελλάδα ως το 1827. [...] Τέλος, από εκείνους που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα ανάμεσα στα 1827-1833 μπορούσαν να διορισθούν σε δημόσια υπηρεσία μετά από τρία χρόνια, ενώ όσοι είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα ανάμεσα στα 1833-1837 μπορούσαν να διορισθούν σε δημόσια υπηρεσία μετά από τέσσερα χρόνια.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ΄, Αθήνα, 1980, σελ. 111

Αλυτρωτικά κινήματα

- Τον 19ο αιώνα, απελευθερωτικά κινήματα
  - ξέσπασαν
    - σε ηπειρωτική Ελλάδα και Κρήτη
    - με υποκίνηση ή ανοχή του ελληνικού κράτους
    - με συμμετοχή ένοπλων Μακεδόνων, Ηπειρωτών και Κρητών προσφύγων από την ελεύθερη Ελλάδα
  - προκάλεσαν νέα προσφυγικά ρεύματα, με μεγαλύτερο αυτό της Κρητικής επανάστασης του 1866-69
  - συνέβαλαν στη σταθερή αύξηση του πληθυσμού της χώρας (που διπλασιάστηκε το 1840-80)
  - όταν ηρεμούσαν όμως, οι πρόσφυγες συχνά επέστρεφαν στις πατρίδες τους

Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία

- **Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1854)**
  - γέννησε ελπίδες για απελευθέρωση της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας
    - Επαναστατικά σώματα από την Ελλάδα διείσδυσαν εκεί και κάλεσαν τους κατοίκους να ξεσηκωθούν.
    - Τα κινήματα όμως απέτυχαν.
    - Τους αντάρτες που επέστρεψαν στην Ελλάδα ακολούθησαν και άμαχοι.
    - Όταν ηρέμησε η κατάσταση, οι πρόσφυγες επέστρεψαν κι αυτοί στις εστίες τους.
  - έπληξε τους πρόσφυγες και στην Αθήνα
    - Η χολέρα που έφεραν τα γαλλικά στρατεύματα κατοχής διαδόθηκε κυρίως στη νότια Αθήνα, όπου κατοικούσαν σε άθλιες συνθήκες πρόσφυγες που είχαν έρθει μετά τη διακοπή των ελληνοτουρκικών σχέσεων (Μάρτιος 1854)
    - Για την αποκατάσταση όλων των προσφύγων του 1854, ιδρύθηκε συνοικισμός στη Φθιώτιδα (Ανίβιτσα).
- **Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1877-1878)** αναθέρμανε το όνειρο της ανάκτησης της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας.
  - Η Ελλάδα επιχείρησε να υποθάψει επαναστατικά κινήματα στις επαρχίες αυτές.
  - Τον Ιανουάριο του 1878 ιδρύθηκε στην Αθήνα η **Μακεδονική Επιτροπή**, για την οργάνωση επανάστασης στη Μακεδονία.
  - Οι Μακεδόνες πρόσφυγες της Νέας Πέλλας, και άλλοι της Εύβοιας, ανταποκρίθηκαν στις προσπάθειες της Επιτροπής να συγκεντρώσει στρατό.
  - Η επανάσταση ξέσπασε στον Όλυμπο, στα Πιέρια και στη Χαλκιδική και έληξε με ανακωχή.
  - Πολλοί επαναστάτες πέρασαν για ασφάλεια στην Ελλάδα.
  - Αργότερα, μερικοί επέστρεψαν στις εστίες τους.
- **Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897** προκάλεσε το τελευταίο ρεύμα προσφύγων.

- Την υποχώρηση του ελληνικού στρατού, μετά την κατάληψη της Λάρισας, ακολούθησε γενική έξοδος του πανικόβλητου άμαχου πληθυσμού.
- Η **συνθήκη ειρήνης της Κωνσταντινούπολης** προέβλεπε μικρές βελτιώσεις στα θεσσαλικά σύνορα υπέρ των Τούρκων. Στα εδάφη αυτά κατοικούσαν μόνο ένα χωριό (Κουτσούφλιανη), το οποίο οι κάτοικοί του εγκατέλειψαν και εγκαταστάθηκαν νοτιότερα.

Κρήτη

- Λίγοι Κρήτες ήρθαν στην Ελλάδα το 1841, μετά την αποτυχία κινήματος.
- Η Κρητική επανάσταση όμως του 1866-1869 προκάλεσε το μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.
  - Οι Κρήτες έφθασαν τον Ιούλιο του 1866 στον Πειραιά και τη Σύρο μέσω Κυθήρων.
  - Συστάθηκε στην Αθήνα η **Κεντρική Επιτροπή υπέρ των Κρητών**, που μαζί με την αντίστοιχη της Σύρου ανέλαβαν την ενίσχυση του κρητικού αγώνα.
  - Για τον ίδιο σκοπό, και ιδίως για την περίθαλψη των αμάχων προσφύγων, ιδρύθηκαν στο εξωτερικό επιτροπές, όπως η **επιτροπή Λονδίνου**, η οποία, σε συνεργασία με την **«Αγγλοελληνική Επιτροπή»** στην Αθήνα, ανέλαβε την περίθαλψη 4.500 προσφύγων.
  - Ως τα μέσα του 1867, λίγοι μόνο άμαχοι έφυγαν από την Κρήτη, όπου τα προβλήματα διαβίωσης ήταν μεγάλα. Μερικά ξένα πλοία διέκοψαν τη μεταφορά γυναικόπαιδων, μετά από διαμαρτυρίες της Οθωμ. αυτοκρ.
  - Το μεγάλο προσφυγικό κύμα ξέσπασε το 1868.
    - Τον Φεβρουάριο έφθασαν ~10.000 στην Αθήνα.
    - Πολλοί πρόσφυγες, κυρίως άμαχοι, κατέπλεαν καθημερινά σε κακή κατάσταση.
  - Το κράτος βρέθηκε σε αδυναμία να στηρίξει τόσο την Κρητική επανάσταση όσο και το προσφυγικό.
- Στις επόμενες δεκαετίες η προσφυγική κίνηση των Κρητών ήταν πολύ μικρότερης κλίμακας και προσωρινή.
- Το 1895 ανακινήθηκε πάλι το Κρητικό, με τρόπο καθοριστικό, αλλά δεν σημειώθηκε μεγάλη φυγή.

Πρόσφυγες 20ου αι.

- Σε σχέση με τον 19ο αι., τα προσφυγικά ρεύματα στις αρχές του 20ου αι.
  - ήταν συχνότερα
  - ήταν πολυαριθμότερα
  - είχαν ως αιτία πολεμικές συγκρούσεις και εχθρότητα μτξ. βαλκανικών κρατών, ως συνέπεια του ανταγωνισμού στην περιοχή
- Αποκορύφωμα ήταν ο ξεριζωμός του Ελληνισμού της **Μ. Ασίας** και της **Α. Θράκης** το 1922, οπότε το κράτος κλήθηκε να λάβει συστηματικότερα μέτρα περίθαλψης και αποκατάστασης
  - λόγω του μεγάλου αριθμού προσφύγων
  - λόγω του οριστικού χαρακτήρα της εκδίωξης
- Τον 20ο αι. πρώτοι πέρασαν μαζικά τα σύνορα οι κάτοικοι της **Α. Ρωμυλίας**, περιοχής της Βουλγαρίας με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό (1906)
  - στο πλαίσιο αναγκαστικής μετανάστευσης
  - λόγω των βιαιοπραγιών των Βουλγάρων, εξαιτίας του ανταγωνισμού Ελλάδα-Βουλγαρία για επικράτηση στη Μακεδονία (Μακεδονικός Αγώνας).
- Έλληνες κάτοικοι της **Ρουμανίας** απελάθηκαν, λόγω της έξαρσης που γνώριζε την ίδια εποχή το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, το οποίο επηρέαζε τις σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας (1906).
- Μετά την υπογραφή της **συνθήκης του Βουκουρεστίου** τον Αύγουστο του 1913, με την οποία τερματίζονταν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, έφθασαν στην Ελλάδα Έλληνες
  - από τη Βουλγαρία
  - από τη Δ. Θράκη και το τμήμα της Α. Μακεδονίας, που είχαν κατακυρωθεί στη Βουλγαρία
  - από περιοχές που είχαν παραχωρηθεί στη Σερβία
- Τότε έφθασε και το πρώτο ρεύμα από τη **Ρωσία**.
  - Έλληνες του Καυκάσου, με την αναγγελία προσάρτησης της εύφορης Μακεδονίας, μεταναστεύουν στην Ελλάδα, με την ελπίδα ότι θα τους παραχωρούσαν γη.
  - Κάποιοι απ' αυτούς κατόρθωσαν να εγκατασταθούν στην Κ. Μακεδονία.
  - Το μεταναστευτικό ρεύμα αναχαιτίστηκε με επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης.

Έξοδος από τη Μ. Ασία

Η ανάκτηση της Μ. Ασίας φάνηκε να υλοποιείται.

- Ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη **Σμύρνη** στις 15 Μαΐου 1919.
- Οι Έλληνες επεκτάθηκαν και σε άλλες περιοχές, γύρω από την κατεχόμενη ζώνη.
- Τον Ιούλιο του 1920 υπογράφηκε η **Συνθήκη των Σεβρών**, που όριζε
  - ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια
  - ότι ύστερα οι κάτοικοι με δημοψήφισμα θα αποφασίσουν την προσάρτηση στην Ελλάδα

Όμως

- Τον Νοέμβριο 1920 ο Βενιζέλος ηττήθηκε στις εκλογές και ο βασιλιάς Κων/νος επέστρεψε στην Ελλάδα.
  - Αυτό έδωσε αφορμή στους Συμμάχους να εκφράσουν αλλαγή στάσης απέναντι στην Ελλάδα.
  - Το εθνικό κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ γινόταν ισχυρότερο στο εξωτερικό και στο εσωτερικό της Τουρκίας.
  - Ο μικρασιατικός πόλεμος έληξε τον Αύγουστο του 1922 με ήττα και υποχώρηση του ελληνικού στρατού.
  - Χιλιάδες πρόσφυγες, ακολουθώντας τον στρατό, φτάνουν στην Ελλάδα.
  - Ήδη, πριν τον Αύγουστο του 1922, Έλληνες **Πόντου, Κιλικίας, Καππαδοκίας** είχαν καταφύγει στη Σμύρνη ή την Ελλάδα.
  - Μετά την καταστροφή της Σμύρνης σειρά είχαν
    - τα **Βουρλά**
    - το **Αϊβαλί**
    - τα **Μοσχονήσια**
  - Διώξεις σημειώθηκαν και στη βορειοδυτική Μ. Ασία (**Προποντίδα**).
  - Αιχμάλωτοι στρατιώτες και ντόπιοι άνδρες 18-45 ετών συγκεντρώθηκαν σε στρατόπεδα και σε πορείες προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας. Πολλοί πέθαναν από κακουχίες και αστία.
  - Στους κατοίκους της **Α. Θράκης**
    - δόθηκε προθεσμία ενός μήνα για να εκκενώσουν
    - και άρα μπορούσαν να πάρουν την κινητή περιουσία τους
  - Οι Έλληνες της **Καλλίπολης** έφυγαν αργότερα.
  - Συνολικά, το φθινόπωρο του 1922 έφθασαν ~900.000 πρόσφυγες (ανάμεσά τους 50.000 Αρμένιοι).
  - Περίπου 200.000
    - παρέμεναν στην Κ. και Ν. Μικρά Ασία (**Καππαδοκία**)
    - μεταφέρθηκαν το 1924-5 με τη φροντίδα της Μικτής Επιτροπής
  - Ένα τμήμα των Ελλήνων του **Πόντου** κατέφυγε στη Ρωσία.
-

Όροι

Συνθήκη Σεβρών

Το πρώτο διάστημα

Απογραφή και αρρώστιες

- Οι πρώτες απογραφές δεν αποδίδουν την πραγματικότητα: 1.220.000 πρόσφυγες (1928). Ο αριθμός ήταν πολύ μεγαλύτερος αν υπολογίσουμε
  - την υψηλή θνησιμότητα των πρώτων χρόνων λόγω άθλιων συνθηκών διαβίωσης και επιδημιών
  - τον μειωμένο αριθμό γεννήσεων
  - τη μετανάστευση πολλών προσφύγων σε άλλες χώρες
- Οι αρρώστιες κατέβαλλαν τους πρόσφυγες επειδή
  - ήταν τλαιπωρημένοι
  - ήταν πρόχειρα στεγασμένοι
  - υποσιτίζονταν
- Οι αρρώστιες ήταν
  - τύφος, γρίπη φυματίωση (κυρίως στις πόλεις)
  - ελονοσία (κυρίως στην ύπαιθρο)
- Σύμφωνα με την Κ.τ.Ε., ένας σημαντικός αριθμός πέθανε στον πρώτο χρόνο.
- Εκτός από τις αρρώστιες, είχαν ψυχικό τραύμα από την απώλεια
  - συγγενών και φίλων
  - πατρογονικής γης
  - κοινωνικού χώρου

Αντιμετώπιση

- Το κράτος αντιμετώπισε με τα μέσα που διέθετε τις πρώτες ανάγκες σε
  - διατροφή
  - προσωρινή στέγαση
  - ιατρική περίθαλψη
- Κινητοποιήθηκαν επίσης ιδιώτες, ατομικά ή οργανωμένα.
- Αποφασιστική για την ιατρική-φαρμακευτική περίθαλψη υπήρξε η δραστηριοποίηση ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων.
- Οργανώθηκαν
  - έρανοι
  - πρόχειρα συσσίτια
  - καθημερινή διανομή ψωμιού
  - παροχή ρουχισμού και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης
- Το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το **Υπουργείο Περιθάλψεως**, που ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό.
- Το **Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων** (ιδρύθηκε τον Νοέμβριο 1922) ανήγειρε ξύλινα παραπήγματα.
- Πλήθος ξεπρόβαλαν οι προσωρινές αυτοσχέδιες κατασκευές (καλύβες, παράγκες, σκηνές)
  - γύρω από πόλεις
  - σε πλατείες
  - σε κενά οικόπεδα

- Δεν έμεινε χώρος στεγασμένος που να μη χρησιμοποιήθηκε
  - σχολεία
  - εκκλησίες και τζαμιά
  - στρατώνες
  - θέατρα
  - δημόσια κτίρια
  - αποθήκες
  - υπόγεια
- Επιτάχθηκαν τα άδεια σπίτια σε όλη την Επικράτεια.
- Μερικοί ένοικοι μοιράστηκαν την κατοικία τους με τους πρόσφυγες.

Δύο στάδια προσαρμογής

- Το πρώτο διάστημα
  - οι περισσότεροι ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, θεωρώντας ότι ήρθαν προσωρινά
  - η αίσθηση προσωρινότητας καθυστερούσε την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και ταύτιση με το γηγενή πληθυσμό
- Μετά την υπογραφή της **Σύμβασης της Λοζάνης**, συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν θα πραγματοποιηθεί, οπότε επικεντρώθηκαν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής και στην ενσωμάτωση.

Σωστό ή Λάθος;

- Με την άφιξη των προσφύγων, το Υπουργείο Περιθάλψεως ανέλαβε το έργο της προσωρινής τους στέγασης.

Πηγές

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε:

α. τους παράγοντες στους οποίους οφειλόταν η υψηλή θνησιμότητα των προσφύγων κατά το πρώτο διάστημα αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα.

β. τα μέσα με τα οποία αντιμετωπίστηκε η ανάγκη για προσωρινή στέγαση των προσφύγων από το κράτος και τους ίδιους.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Οι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα σε κατάσταση τραγική. Οι περισσότεροι είχαν εγκαταλείψει βιαστικά τα σπίτια τους, φέρνοντας μαζί τους ελάχιστα από τα κινητά αγαθά τους ή και τίποτα. Οι συνθήκες της μετακίνησης και της άφιξης, η σωματική ταλαιπωρία, η κακή διατροφή, η

υποτυπώδης στέγαση, ο ψυχικός τραυματισμός επιβάρυναν την υγεία των προσφύγων. Τα πρώτα μέτρα που λήφθηκαν, ήδη από τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου, ήταν η διενέργεια εράνων, η λειτουργία συσσιτίων και η σύσταση γραφείων εύρεσης εργασίας. Επιτράπηκε επίσης στην Αθήνα και τον Πειραιά «εις τους ξενοδόχους [...] το δικαίωμα να τοποθετώσι κλίνας συνωστισμού εν τοις δωματίοις και τοις διαδρόμοις εν ανάγκη των ξενοδοχείων».

Ανδριώτης, Ν., Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940: άφιξη – περίθαλψη – αποκατάσταση, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2020, σ. 135.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Μείναμε τρία χρόνια στο Νοβοροσίσκ και στις 24 Ιουλίου του 1922 με το ατμόπλοιο «Κίος» ήρθαμε στην Ελλάδα. Οχτώ μέρες ταξίδι κάναμε. [...] Στη Μακρόνησο άρχισαν νέα βάσανα και θάνατοι. Μας έκαναν καραντίνα. Εμείς ιδρύσαμε τη Μακρόνησο. Εμείς χτίσαμε παραπήγματα, στέρνα για νερό, ό, τι χρειαζόταν. [...] Από τους οχτώ χιλιάδες που έφερε το «Κίος», μείναμε στο τέλος δύο χιλιάδες. Οι άλλοι δύο χιλιάδες πέθαναν. Έπεσε αρρώστια και μας θέρισε. [...] Την αρρώστια στη Μακρόνησο την αποχτήσαμε. Ζούσαμε μες στη βροχή, στην πείνα και τη δίψα. Νερό δεν υπήρχε στάλα στο νησί. Μια μαούνα μας έφερνε απ' το Λαύριο νερό κι εκείνο γλυφό και λιγοστό. Μας τάζαν βρωμερά μακαρόνια, ελιές σκουληκιασμένες, χαλασμένες ρέγκες κι έπεσε τύφος. Και νερό πουθενά. Κάποτε έκανε τρεις μέρες η μαούνα να φέρει νερό. Λιποθυμούσε ο κόσμος απ' τη δίψα.

Μαρτυρία Χρήστου Σαμουηλίδη από τον Άι-Έννες (Άγιος Ιωάννης) Πόντου. Πηγή: Κιτρομηλίδης, Π. (επιμ.), Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες του μεσόγειου Πόντου, τ. 3, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2013, σ. 371.

Σύμβαση Λοζάνης και Σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών

24 Ιουλίου 1923: Συνθήκη ειρήνης της Λοζάνης

30 Ιανουαρίου 1923: **Ελληνοτουρκική Σύμβαση για την ανταλλαγή πληθυσμών**

- όριζε υποχρεωτική ανταλλαγή Ελλήνων ορθόδοξων της Τουρκίας και Μουσουλμάνων της Ελλάδας
- ίσχυε τόσο γι' αυτούς που παρέμεναν στις εστίες τους όσο και για εκείνους που είχαν ήδη καταφύγει στην ομόθρησκη χώρα
- ίσχυσε αναδρομικά για όλες τις μετακινήσεις από τη μέρα που κηρύχθηκε ο Α' Βαλκανικός πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912)
- εξαίρεσε μόνο
  - Έλληνες ορθόδοξους Κων/πολης, Ίμβρου και Τενέδου
  - Μουσουλμάνους Δ. Θράκης
- επιπλέον προέβλεπε ότι οι ανταλλάξιμοι
  - θα απέβαλαν την παλιά ιθαγένεια και θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της νέας χώρας
  - είχαν δικαίωμα να μεταφέρουν την κινητή περιουσία τους
  - είχαν δικαίωμα να πάρουν από το κράτος στο οποίο μετανάστευαν ως αποζημίωση περιουσία ίσης αξίας με την ακίνητη περιουσία που εγκατέλειψαν
  - θα διευκολύνονταν στη μετακίνησή τους από τη **Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής**
- διέφερε από τις προηγούμενες συμφωνίες γιατί
  - καθιέρωνε για πρώτη φορά μαζική μετακίνηση πληθυσμών
  - είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα, ενώ οι μέχρι τότε συμφωνίες προέβλεπαν εθελοντική μετανάστευση κατοίκων κάποιων επίμαχων περιοχών
- προκάλεσε αντιδράσεις στους πρόσφυγες
  - Σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας συγκρότησαν συλλαλητήρια, για να εμποδίσουν την εφαρμογή της.
  - Στο τέλος έμειναν με την πικρία ότι το δίκαιο και τα συμφέροντά τους θυσιάστηκαν για το συμφέρον του ελληνικού κράτους.
- έγινε όμως δεκτή από την Ελλάδα επειδή
  - είχε διαμορφωθεί μια πραγματικότητα μετά την έξοδο χιλιάδων Ελλήνων και την άρνηση της Τουρκίας να δεχτεί την επιστροφή τους
  - η σύμβαση υποβοηθούσε τις βλέψεις Βενιζέλου και Κεμάλ για
    - τη διασφάλιση και αναγνώριση των συνόρων τους
    - την επίτευξη ομοιογένειας
    - την απρόσκοπτη ενασχόληση με την εσωτερική μεταρρύθμιση και ανάπτυξη
  - σύμφωνη ήταν και η Κοινωνία των Εθνών

Με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης ιδρύθηκε η **Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής**

- με έδρα την Κων/πολη
- με 11 μέλη (4 Έλληνες, 4 Τούρκους και 3 πολίτες ουδέτερων κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο κρατών)

- με αρμοδιότητα τον καθορισμό
    - του τρόπου μετανάστευσης των πληθυσμών
    - της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η ελληνοτουρκική συμφωνία για ανταλλαγή πληθυσμών ήταν παρόμοια με αντίστοιχες του παρελθόντος.
  - Με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη.
  - Η συνθήκη της Λωζάννης υπογράφηκε πριν την αντίστοιχη ελληνοτουρκική σύμβαση.
  - Σύμφωνα με την ελληνοτουρκική Σύμβαση ανταλλαγής των πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923) οι ανταλλάξιμοι θα διευκολύνονταν στην μετακίνησή τους από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.).
  - Σύμφωνα με τη Σύμβαση Ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας οι ανταλλάξιμοι θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας στην οποία θα εγκαθίσταντο, διατηρώντας όμως και την παλιά τους ιθαγένεια.
  - Όταν έγινε γνωστή η υπογραφή της σύμβασης της Λωζάννης, οι πρόσφυγες αντέδρασαν έντονα.
  - Με βάση το άρθρο 11 της Συνθήκης της Λοζάνης ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη.
  - Η Σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (30 Ιανουαρίου 1923) δεν είχε χαρακτήρα υποχρεωτικό.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Σύμφωνα με την ελληνοτουρκική Σύμβαση (30 Ιανουαρίου 1923) εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή των πληθυσμών:
  - α. οι Έλληνες ορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης
  - β. οι Έλληνες ορθόδοξοι της Ίμβρου και της Τενέδου
  - γ. οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης
  - δ. όλα τα παραπάνω

Όροι

Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής

Πηγή

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

- α. για ποιους λόγους η Σύμβαση της Λωζάνης για την ανταλλαγή πληθυσμών διέφερε από τις προηγούμενες
- β. ποιοι πληθυσμοί εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σύμφωνα με τη Σύμβαση και ποιο πρόβλημα προέκυπτε με την ερμηνεία του άρθρου 2 από την τουρκική πλευρά

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το 1914 η κυβέρνηση Βενιζέλου, [...]είχε αποδεχθεί την πρόταση της Υψηλής Πύλης για την ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών των ιωνικών παραλίων με τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Ηπείρου. [...] Η συμφωνία του 1914 είχε μια καθοριστική διαφορά: Το 1914 η ανταλλαγή θα ήταν προαιρετική, ενώ αντίθετα το άρθρο 1 της Σύμβασης της Λωζάννης καθιστούσε την ανταλλαγή υποχρεωτική. Η ανταλλαγή υπήρξε αποτέλεσμα της τραγικής πραγματικότητας. [...] Στις εξαιρετικά δυσμενείς για την ελληνική πλευρά περιστάσεις που προέκυψαν λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής, η ανταλλαγή εξυπηρετούσε μια επείγουσα πρακτική ανάγκη της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς η μετεγκατάσταση των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων προσφύγων θα μπορούσε να γίνει στις ακίνητες περιουσίες των μουσουλμάνων ανταλλάξιμων.[...] Επιχειρώντας να μειώσει τεχνητά τον αριθμό των μη ανταλλάξιμων Ελλήνων, η τουρκική αντιπροσωπεία στη Μικτή Επιτροπή ισχυρίστηκε ότι ως «εγκατεστημένοι» υπό την έννοια του άρθρου 2 της Σύμβασης θα έπρεπε να θεωρηθούν μόνοι οι Έλληνες που ήταν εγγεγραμμένοι πριν από την 30ή Οκτωβρίου 1918 στο δημοτολόγιο της Κωνσταντινούπολης[...]. Πριν από το 1923 οι περισσότεροι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης δεν συνήθιζαν να εγγράφονται στα τουρκικά δημοτολόγια, αλλά στο ειδικό γραφείο μητρώων του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Κλάψης, Α., «Η διπλωματία του εφικτού. Η εφαρμογή της σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών», στο Γ. Γεωργής, Χ.Κ. Κυριακίδης και Χ.Γ. Χαραλάμπους (επιμ.), Λωζάννη 1923. Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις, Καστανιώτη, Αθήνα 2017, σ. 210-211.

Επιτροπή Αποκατάστασως Προσφύγων

Τον Σεπτέμβριο του 1923 ιδρύθηκε η **Επιτροπή Αποκατάστασως Προσφύγων**

- ως αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση
- με πρωτοβουλία της Κοινωνίας των Εθνών, τη βοήθεια της οποίας ζήτησε η κυβέρνηση
- με έδρα την Αθήνα
- με αποστολή της να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση

Η κυβέρνηση διέθεσε στην ΕΑΠ

- συνολικά πάνω από 8.000.000 στρέμματα
  - από τις ιδιοκτησίες των Τούρκων ανταλλαξίμων και των Βουλγάρων που εγκατέλειψαν την Ελλάδα
  - από κτήματα του Δημοσίου
  - από κτήματα που απαλλοτριώθηκαν με την αγροτική μεταρρύθμιση
  - από μοναστηριακή γη
- το ποσό από δύο δάνεια (1924, 1928)
- οικόπεδα μέσα ή γύρω από τις πόλεις για την ανέγερση αστικών συνοικισμών
- το τεχνικό και διοικητικό προσωπικό του Υπουργείου Γεωργίας και του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως

Για την αποκατάσταση των προσφύγων η ΕΑΠ έλαβε υπόψη

- τη διάκριση σε «αστούς» και «αγρότες», δηλ. φρόντισε
  - να αποκτήσουν οι πρόσφυγες απασχόληση ίδια ή συναφή με αυτή που είχαν στην πατρίδα τους
  - και ειδικότερα οι γεωργοί να εγκατασταθούν στα μέρη όπου θα μπορούσαν να συνεχίσουν τις καλλιέργειες που ήδη γνώριζαν
    - καλλιεργητές δημητριακών σε πεδινά μέρη της Μακεδονίας και Δ. Θράκης
    - καπνοπαραγωγοί σε κατάλληλα εδάφη στην Α. Μακεδονία και Δ. Θράκη
    - αμπελουργοί στην Κρήτη
    - σηροτρόφοι στο Σουφλί, την Έδεσσα και αλλού
- τον τόπο προέλευσης
  - ώστε οι πρόσφυγες από τον ίδιο οικισμό ή περιοχή να εγκατασταθούν μαζί στο ελληνικό έδαφος: Ν. Σμύρνη, Ν. Φιλαδέλφεια, Ν. Μουδανιά, Ν. Αλικαρνασός
  - στην πράξη όμως αυτό έγινε σε λίγες κοινότητες, ενώ στις περισσότερες εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες διαφορετικής προέλευσης
- τις αντικειμενικές συνθήκες
  - δηλ. διέκρινε την αποκατάσταση σε
    - αγροτική (παροχή στέγης και κλήρου στην ύπαιθρο)
    - αστική (παροχή στέγης στις πόλεις)
  - όμως, αν και οι περισσότεροι ασκούσαν στην πατρίδα τους «αστικά» επαγγέλματα (εμπόριο, βιοτεχνία-βιομηχανία), έδωσε το βάρος στη γεωργία, γιατί
    - υπήρχαν τα μουσουλμανικά κτήματα (κυρίως στη Μακεδονία, αλλά και Κρήτη, Λέσβο, Λήμνο)

- η αγροτική αποκατάσταση ήταν ταχύτερη και οικονομικότερη
- η ελληνική οικονομία βασιζόταν στη γεωργική παραγωγή
- για την αποφυγή κοινωνικών αναταραχών με τη δημιουργία γεωργών μικροϊδιοκτητών αντί εργατικού προλεταριάτου
- εξάλλου έδωσε προτεραιότητα στην εγκατάσταση σε Μακεδονία και Δ. Θράκη, γιατί
  - εκεί υπήρχαν
    - μουσουλμανικά κτήματα
    - κτήματα Βουλγάρων μεταναστών (**συνθήκη του Νείγυ**), οπότε
  - οι πρόσφυγες θα γίνονταν αυτόνομοι σε σύντομο διάστημα και
  - θα αυξανόταν η αγροτική παραγωγή
  - θα καλυπτόταν το δημογραφικό κενό που είχε δημιουργηθεί
    - με την αναχώρηση Μουσουλμάνων και Βουλγάρων
    - με τις απώλειες που προκάλεσαν οι συνεχείς πόλεμοι (1912-1922)
  - θα εποικίζονταν παραμεθόριες περιοχές

Τελικά η εγκατάσταση δεν έγινε πάντοτε σύμφωνα με την παραπάνω λογική ή τις επιταγές του κράτους.

- Ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια οι πρόσφυγες γύριζαν από περιοχή σε περιοχή για να βρουν τις καλύτερες συνθήκες για εγκατάσταση.
- Πολλοί, αν και δεν ήταν γεωργοί, είχαν δεχτεί ή ζητήσει να αποκατασταθούν ως αγρότες για να επωφεληθούν από τα δάνεια και τις παροχές της ΕΑΠ.
- Άλλοι μετακινούνταν προς τα αστικά κέντρα με σκοπό να παρουσιαστούν ως «αστοί» και να πάρουν την αποζημίωση των αστών ανταλλάξιμων.

Με την αποκατάσταση προσφύγων ασχολήθηκε και

- το **Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων** (1922-1925)
- το **Υπουργείο Προνοίας και Αντιλήψεως** (από το 1925)
- το **Υπουργείο Γεωργίας**

Η ΕΑΠ λειτούργησε μέχρι το τέλος του 1930, οπότε με ειδική σύμβαση μεταβίβασε στο δημόσιο

- την περιουσία της
- τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει απέναντι στους πρόσφυγες

Σωστό ή Λάθος;

- Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) ήταν ένας αυτόνομος οργανισμός, με πλήρη νομική υπόσταση και έδρα την Αθήνα.
- Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 γινόταν πάντοτε σύμφωνα με τη λογική που επέβαλε η κρατική αντίληψη.

- Η ελληνική κυβέρνηση διέθεσε στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) το ποσό από δύο δάνεια (1924, 1928) που είχε συνάψει η ελληνική κυβέρνηση στο εξωτερικό.
  - Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) μετά το 1930 μεταβίβασε με ειδική σύμβαση στο Ελληνικό Δημόσιο την περιουσία της, καθώς και τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει απέναντι στους πρόσφυγες.
-

Όροι

Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ)

Αγροτική αποκατάσταση

- Την ανέλαβε κυρίως η ΕΑΠ.
  - Απέβλεπε στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών.
  - Η εγκατάσταση έγινε
    - σε εγκαταλελειμμένα χωριά
    - σε νέους συνοικισμούς προσαρτημένους σε χωριά
    - σε νέους, αμιγώς προσφυγικούς συνοικισμούς
  - Ο κλήρος
    - ποίκιλλε ανάλογα με
      - το μέγεθος της οικογένειας
      - την ποιότητα του εδάφους
      - το είδος της καλλιέργειας
      - τη δυνατότητα άρδευσης
    - συνήθως δεν ήταν ενιαία έκταση, αλλά τεμάχια αγρών σε διαφορετικές τοποθεσίες
  - Η διανομή από τις υπηρεσίες εποικισμού
    - ήταν προσωρινή
    - θα γινόταν οριστική μετά την κτηματογράφηση από την τοπογραφική υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας
  - Εκτός από τη γη παραχωρούνταν στέγη, εργαλεία, σπόροι, λιπάσματα και ζώα.
  - Για τη στέγαση
    - τηρήθηκε το σύστημα
      - ανέγερσης οικιών απευθείας από την ΕΑΠ (**εργολαβία**) ή
      - ανέγερσης από τους ίδιους τους πρόσφυγες με χορήγηση όλων των οικοδομικών υλικών (**αυτεπιστασία**)
    - τα κτίσματα ήταν, συνήθως, δύο δωμάτια, μία αποθήκη και ένας σταύλος
  - Οι πρόσφυγες θα πλήρωναν με δόσεις την αξία του κλήρου.
  - Ο τίτλος
    - αφορούσε απλή κατοχή
    - θα γινόταν πλήρους κυριότητας μετά την αποπληρωμή του χρέους
  - Μετά τη διάλυση της ΕΑΠ (1930), τα χρέη των αγροτών ανέλαβε να εισπράξει η Αγροτική Τράπεζα.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Μετά τη διάλυση της Ε.Α.Π., το 1930, τα χρέη των αγροτών προσφύγων ανέλαβε να εισπράξει η Αγροτική Τράπεζα.
- Μετά τη διάλυση της ΕΑΠ, το 1930, τα χρέη των αγροτών προσφύγων ανέλαβε να εισπράξει η Εθνική Τράπεζα.

- Η αγροτική αποκατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν έργο του κράτους.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 απέβλεπε:
  - α. στην ανάπτυξη της γεωργίας
  - β. στην τόνωση της κτηνοτροφίας
  - γ. στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών
  - δ. στην ενίσχυση της μεγάλης γαιοκτησίας

Αστική αποκατάσταση

- Την ανέλαβε
  - περισσότερο το κράτος
  - λιγότερο η ΕΑΠ που πρόσφερε οικονομική βοήθεια σε λίγες επιχειρήσεις, οικοτεχνίες και βιοτεχνίες (ταπητουργία)
- Περιλάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας.
- Η αστική στέγαση συνάντησε περισσότερα εμπόδια από την αγροτική.
  - Ο αριθμός των προσφύγων ήταν μεγάλος.
  - Τα ανταλλάξιμα (μουσουλμανικά) σπίτια στις πόλεις ήταν λίγα.
  - Τα οικιστικά προγράμματα καθυστερούσαν, λόγω των πολιτικών ανωμαλιών και της κακής οικονομικής κατάστασης το 1920-40.
  - Πρόβλημα ήταν και η περιπλάνηση των προσφύγων από πόλη σε πόλη για ένα μεγάλο διάστημα.
  - Οι περισσότεροι τα πρώτα χρόνια εργάζονταν περιστασιακά
    - σε «μεροκάματα» στις οικοδομές
    - σε εργοστάσια και βιοτεχνίες
    - ως πλανόδιοι μικροπωλητές
    - ως μικροκαταστηματάρχες
    - ως ναυτεργάτες και εργάτες σε δημόσια έργα στις πόλεις ή στην ύπαιθρο
      - αρδευτικά και αποστραγγιστικά έργα
      - διάνοιξη δρόμων
      - κατασκευή ή επέκταση λιμανιών
- Ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία 4 συνοικισμών
  - Καισαριανής
  - Βύρνας
  - Ν. Ιωνία
  - Κοκκινιά Πειραιά
- Υιοθετήθηκε η δημιουργία συνοικισμών με επέκταση των πόλεων στις οποίες ήταν προσωρινά εγκατεστημένοι.
- Προκρίθηκε κυρίως το σύστημα της ανέγερσης μικρών κατοικιών: μονο-, διπλο-, τετρακατοικίες, 1 ή 2 ορόφων, 1 ή 2 δωματίων, με κουζίνα και αναγκαίους βοηθητικούς χώρους.
- Το κράτος ή η ΕΑΠ
  - ανέθεταν την ανέγερση των συνοικισμών σε εργολάβους ή
  - φρόντιζαν να εφοδιάζουν τους πρόσφυγες με τα απαραίτητα για να κατασκευάσουν οι ίδιοι τα σπίτια
- Η οικοδόμηση των συνοικισμών, ελλείπει χρόνου και χρημάτων, συχνά δεν συνδυαζόταν με έργα υποδομής (ύδρευση, αποχέτευση, δρόμοι, χώροι πρασίνου).
- Παρά την ομοιομορφία, υπήρχε ελαφρά διαφοροποίηση των κατοικιών μτξ. των συνοικισμών, σε εμβαδόν, ποιότητα κατασκευής και λειτουργικότητα.
- Ιδρύθηκαν προσφυγικοί οικοδομικοί συνεταιρισμοί
- Χορηγήθηκαν άτοκα δάνεια σε οικογένειες για τη στέγασή τους.
- Εύποροι πρόσφυγες

- είχαν την οικονομική δυνατότητα να φροντίσουν μόνοι τους για τη στέγασή τους
  - στην αρχή ήταν σε θέση να νοικιάσουν ή να αγοράσουν κατοικίες στις πόλεις και έτσι να αναμειχθούν με τους γηγενείς
  - αργότερα ανέλαβαν πρωτοβουλίες για την ίδρυση οικισμών (Ν. Σμύρνη, Καλλιόπολη Πειραιά)
    - ίδρυσαν έναν οικοδομικό συνεταιρισμό
    - αγόραζαν μία έκταση σε προνομιούχο περιοχή
    - οικοδομούσαν αστικές κατοικίες καλής ποιότητας
  - Στο αντίθετο άκρο οι άποροι πρόσφυγες δεν αποκαταστάθηκαν ακόμη, αλλά για πολλά χρόνια ζούσαν σε άθλιες συνθήκες
    - εγκαταστάθηκαν σε καλύβες, χαμόσπιτα και άλλες πρόχειρες κατασκευές στις παρυφές παλαιών οικισμών ή
    - δημιούργησαν παραγκουπόλεις γύρω από τους προσφυγικούς συνοικισμούς
-

Σωστό ή Λάθος;

- Η αστική αποκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων υπήρξε κατά κύριο λόγο έργο της ΕΑΠ.
  - Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) ανέλαβε αποκλειστικά μέσω εργολαβίας την ανέγερση των οικιών των προσφύγων.
  - Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων περιλάμβανε όχι μόνο στέγαση, αλλά και πρόνοια για εύρεση εργασίας.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η αστική στέγαση των προσφύγων του 1922:
  - α. δεν συνάντησε εμπόδια
  - β. συνάντησε τα ίδια εμπόδια με την αγροτική
  - γ. συνάντησε λιγότερα εμπόδια από την αγροτική
  - δ. συνάντησε περισσότερα εμπόδια από την αγροτική

Αποζημίωση των ανταλλαξίμων

Η **Μικτή Επιτροπή** ανέλαβε

- να εκτιμήσει την αξία των περιουσιών που εγκατέλειψαν οι ανταλλάξιμοι πρόσφυγες Ελλάδας και Τουρκίας
- και άρα να ορίσει την αποζημίωση που οι ανταλλάξιμοι δικαιούνταν από το κράτος υποδοχής, για την περιουσία που εγκατέλειψαν, βάσει της Σύμβασης ανταλλαγής πληθυσμών

Για να βοηθήσει το έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας, συστάθηκε

- **Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών** που υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας (1924)
- κατά τόπους **Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών** για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της

Τελικά δόθηκε προκαταβολή από την Εθνική Τράπεζα

- σε όσους δεν είχαν μέχρι τότε αποκατασταθεί
- γιατί το έργο της εκτίμησης προχωρούσε αργά και η δυσφορία των προσφύγων μεγάλωνε
- μέχρι να γίνει η τελική αποπληρωμή της αξίας της περιουσίας που εγκαταλείφθηκε στην Τουρκία
- αφού πρώτα το ελληνικό δημόσιο προέβαινε σε προσωρινή εκτίμηση της περιουσίας με βάση δηλώσεις
  - που υποβλήθηκαν στα Γραφεία Ανταλλαγής
  - που εξετάστηκαν στη συνέχεια από ειδικές επιτροπές προσφύγων, συμπατριωτών των ενδιαφερομένων
  - που θα αναθεωρούνταν, εάν ήταν ανακριβείς, από ένα **Ανώτατο Συμβούλιο**
- αφού καθορίστηκαν επίσης τα προς αποζημίωση περιουσιακά στοιχεία

Συστάθηκαν ακόμη

- **Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης** για την οριστική εκτίμηση των περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν
- **Δευτεροβάθμιες Επιτροπές** για προβλήματα που ενδεχομένως θα ανέκυπταν

Με την πάροδο του χρόνου η ολοκλήρωση του έργου φαινόταν όλο και πιο μακρινή, γιατί

- το έργο ήταν τεράστιο
- η διαδικασία υπονομευόταν από την Τουρκία

Σωστό ή Λάθος;

- Η προσωρινή εκτίμηση των περιουσιών των προσφύγων έγινε με βάση τις δηλώσεις που υποβλήθηκαν στις Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης.

- Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) ιδρύθηκαν κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Για την οριστική εκτίμηση των περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν στην Τουρκία συστάθηκε/αν:
    - α. Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης
    - β. Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης και Δευτεροβάθμιες Επιτροπές
    - γ. Δευτεροβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης
    - δ. ένα Ανώτατο Συμβούλιο
-

Όροι

Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών

Ελληνοτουρκική προσέγγιση

Μετά τη Σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών και τη Συνθήκη ειρήνης της Λοζάνης, οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας δοκιμάζονταν κατά διαστήματα από εντάσεις.

Σύμβαση της Άγκυρας (Ιούνιος 1925) και Συμφωνία των Αθηνών (Δεκέμβριος 1926)

- Υπογράφηκαν μετά από διαπραγματεύσεις
- Ρύθμιζαν τα επίμαχα θέματα.
- Δεν εφαρμόστηκαν όμως ποτέ.

Αύγουστος 1928: Ο Βενιζέλος

- κέρδισε τις εκλογές
- σχεδόν αμέσως ξεκίνησε διαπραγματεύσεις για δύο χρόνια
- επιθυμούσε τη διευθέτηση των οικονομικών διαφορών και την αναγνώριση του εδαφικού καθεστώτος μεταξύ των δύο χωρών
- εμποδιζόταν, όμως, σε κάθε προσπάθεια προσέγγισης με την Τουρκία, από την έντονα αρνητική στάση των προσφύγων

Συμφωνία της Άγκυρας (10 Ιουνίου 1930)

- Ήταν οικονομικό σύμφωνο μετ. των δύο χωρών.
- Ρύθμιζε το ζήτημα των Ελλήνων ορθοδόξων της Κων/πολης, των μουσουλμάνων της Θράκης και των «φυγάδων».
- Όριζε ότι οι ανταλλάξιμες περιουσίες περιέρχονταν στην κυριότητα του Ελληνικού και Τουρκικού Δημοσίου αντίστοιχα.
- Προέβλεπε αμοιβαία απόσβεση των οικονομικών υποχρεώσεων μετ. των δύο χωρών.

Η συμφωνία της Άγκυρας ολοκληρώθηκε στις 30 Οκτωβρίου του 1930 με

- **Σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας**
- **Πρωτόκολλο για τον περιορισμό των ναυτικών εξοπλισμών**
- **Σύμβαση εμπορίου, εγκατάστασης και ναυτιλίας**, με την οποία δόθηκε η δυνατότητα στους υπηκόους των δύο κρατών να ταξιδεύουν ή να εγκαθίστανται (με περιορισμούς) στο άλλο κράτος

Αποτελέσματα των συμφωνιών του 1930

- Δημιούργησαν προσδοκίες που όμως διαψεύστηκαν.
- Για ένα μεγάλο διάστημα δεν υπήρξαν τριβές και δεν αμφισβητήθηκαν τα σύνορα, δηλ. τουλάχιστον η βασική επιδίωξη του Βενιζέλου υλοποιήθηκε.
- Οι πρόσφυγες αντέδρασαν
  - για τον συμψηφισμό των ανταλλάξιμων περιουσιών: Η κατά πολύ μεγαλύτερη περιουσία των Ελλήνων ορθοδόξων της Τουρκίας εξισώθηκε με εκείνη των μουσουλμάνων της Ελλάδας
  - για την παρακράτηση του 25% της προκαταβολής της αποζημίωσης από την Εθνική Τράπεζα
  - για την άρνηση διακανονισμού των προσφυγικών χρεών

- Τμήμα του προσφυγικού κόσμου απομακρύνθηκε τελικά από το κόμμα των Φιλελευθέρων και συνέβαλε στην ήττα του 1932 και του 1933.
-

Σωστό ή Λάθος;

- Ο συμψηφισμός των ανταλλάξιμων περιουσιών αναστάτωσε τους πρόσφυγες.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η Συμφωνία της Άγκυρας (10 Ιουνίου 1930) ρύθμιζε το ζήτημα:
  - α. των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης και των Ελλήνων ορθοδόξων της Ίμβρου και της Τενέδου
  - β. των Ελλήνων ορθοδόξων της Μ. Ασίας, των μουσουλμάνων της Δ. Θράκης και των φυγάδων
  - γ. των Ελλήνων ορθοδόξων της Κωνσταντινούπολης, των μουσουλμάνων της Δ. Θράκης και των φυγάδων
  - δ. των μουσουλμάνων της Δ. Θράκης, των Ελλήνων ορθοδόξων της Α. Θράκης και των φυγάδων

Ενσωμάτωση των προσφύγων

Αποτίμηση του έργου

- το σημαντικότερο επίτευγμα του ελληνικού κράτους, τίτάνιο λόγω των αντικειμενικών δυσκολιών
  - δεινή οικονομική κατάσταση
  - πολιτικές περιστάσεις του 1920-40
  - ελλιπής κρατική οργάνωση
  - τεράστιος αριθμός προσφύγων
- Μεγάλο μέρος έγινε το 1924-8 κυρίως χάρη στην ΕΑΠ: οργανισμός υπό διεθνή έλεγχο, αποστασιοποιημένος από την παραγμένη ελληνική πολιτική ζωή, αποτελεσματικότερος
- Βέβαια το ελληνικό κράτος παραχώρησε στην ΕΑΠ τα υλικά μέσα και το ανθρώπινο δυναμικό.
- τεράστια η σπουδαιότητα του έργου
  - παρά ορισμένες βιαστικές, εμπειρικές, πρόχειρες λύσεις της ΕΑΠ ή του κράτους
  - παρά την εξυπηρέτηση ενίοτε άμεσων αναγκών και πολιτικών σκοπιμοτήτων

Παράπονα των προσφύγων

- Οι πρόσφυγες δεν αποτελούσαν ενιαίο σύνολο: είχαν διαφορές
  - κοινωνικής προέλευσης
  - πολιτιστικής παράδοσης
  - διαλέκτου
  - γλώσσας (~100.000 τουρκόφωνοι)
- Έτσι
  - Εύποροι κάτοικοι της Μ. Ασίας ή της Α. Θράκης που κατόρθωσαν να φέρουν μεγάλο μέρος από την περιουσία τους, σχεδόν αμέσως ενσωματώθηκαν και αναμείχθηκαν με τους γηγενείς.
  - Για τη μεγάλη όμως μάζα, παρά την ταχεία αποκατάσταση, η αφομοίωση κινήθηκε με πολύ πιο αργούς ρυθμούς.
- Οι περισσότεροι
  - ήταν ψυχικά τραυματισμένοι
  - είχαν άγχος επιβίωσης και αργότερα βελτίωσης της ζωής τους
  - εξέφραζαν παράπονα για την αντιμετώπιση του κράτους και των γηγενών
  - κατηγορούσαν
    - το κράτος ότι με την υπογραφή της Σύμβασης ανταλλαγής και του ελληνοτουρκικού Συμφώνου του 1930 παραβίασε τα δικαιώματά τους
    - ότι αποζημιώθηκαν μόνο κατά ένα μέρος
    - ότι η ανταλλάξιμη περιουσία δεν περιήλθε πάντοτε σε αυτούς: Πράγματι, ενώ οι νόμοι (ήδη πριν το 1922) απαγόρευαν τη μεταβίβαση της μουσουλμανικής ακίνητης ιδιοκτησίας, περιήλθε ενίοτε σε ντόπιους λόγω
      - έλλειψης κτηματολογίου
      - ανυπαρξίας τίτλων ιδιοκτησίας
      - δυσκολίας στην οριοθέτηση ή περιφραξη

- παραχώρησής της σε γηγενείς ακτήμονες ή σε ευαγή ιδρύματα από το ίδιο το κράτος

Διάσταση προσφύγων και γηγενών

- Διαφορά νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας
  - Οι γηγενείς αναφέρονταν
    - στο ήθος των προσφύγων (κυρίως των αστών)
    - στη ροπή τους για διασκέδαση
    - στην κοσμοπολίτικη συμπεριφορά αυτών και των γυναικών τους
  - Οι πρόσφυγες μιλούσαν
    - για το χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των ντόπιων
    - για την ελληνικότητά τους, που οι ντόπιοι αμφισβητούσαν
- Η διαφορά αποτυπώθηκε
  - στην οικονομική ζωή ως ανταγωνισμός
    - στην αγορά εργασίας
    - στην ιδιοκτησία της γης
    - σε άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες
  - στην πολιτική ζωή
    - Πριν την παροχή στέγης και εργασίας, οι πρόσφυγες απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια και πολιτικά δικαιώματα και εντάχθηκαν στο κόμμα του Βενιζέλου ως ψηφοφόροι, πολιτευτές, βουλευτές και υπουργοί.
    - Οι αντιβενιζελικοί και ο αντιβενιζελικός τύπος καλλιεργούσαν το μίσος εναντίον τους.
  - στην κοινωνική ζωή
    - Οι πρόσφυγες που κατοικούσαν στους συνοικισμούς ήταν απομονωμένοι, δεν είχαν συχνές επαφές με ντόπιους και παντρεύονταν μεταξύ τους.
    - Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν σε πόλεις ή χωριά
      - έρχονταν σε επαφή με τους ντόπιους στον χώρο εργασίας, στο σχολείο, στην εκκλησία, στη γειτονιά
      - σιγά-σιγά συνάπτουν μικτούς γάμους όλο και συχνότερα
- Τελικά
  - Η αντίθεση κατέληξε σπάνια μόνο σε ανοιχτή σύγκρουση.
  - Ο όρος «πρόσφυγας» όμως ήταν υποτιμητικός για πολλά χρόνια.
  - Η διαχωριστική γραμμή έπαψε μετά τη δεκαετία του 1940, αλλά και πιο πριν οι πρόσφυγες συμμετείχαν σε όλες τις δραστηριότητες.

Σωστό ή Λάθος;

- Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ προσφύγων και γηγενών έπαψε να υπάρχει μετά τη δεκαετία του 1940.

- Η αποκατάσταση και η ενσωμάτωση των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε το σημαντικότερο επίτευγμα του νέου ελληνικού κράτους.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Το κράτος, σε κάποιες περιπτώσεις, παραχώρησε ανταλλάξιμη περιουσία
    - α. σε ντόπιους ακτημονες
    - β. μόνο σε πρόσφυγες
    - γ. σε βασιλικά ιδρύματα
    - δ. σε μικροκτηματίες
-

Όροι

Συμφωνία της Άγκυρας

Πηγές

Αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που ακολουθούν και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις

- α. να επισημάνετε τις διαφορές νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας που υπήρχαν μεταξύ γηγενών και προσφύγων, μετά το 1922.

- β. να παρουσιάσετε την έκφραση των διαφορών αυτών στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Είμαστε Έλληνες όσο κι εδώ. Αλλά με το «πρόσφυγες» μας ξεχώρισαν, μας τοποθέτησαν στο περιθώριο της κοινωνίας και κοντέψαμε να ξεχάσουμε τι ήμασταν. Ήταν τίτλος ανυποληψίας το «πρόσφυγας», πώς να σας το πω. Μόνο όταν πιάσαμε στα χέρια μας τον κόπο μας και κάναμε δικό μας σπίτι, όταν έγιναν γνωστοί οι Κόντογλου, Βαλσαμάκης, Βενέζης, οι επιστήμονές μας κι έτρεχαν σ' αυτούς οι ντόπιοι να τους συμβουλευτούν, τότε το «πρόσφυγας» δεν μας ένοιαζε. Τιμή μας, που, αν και μας ήθελαν πρόσφυγες, εμείς τα είχαμε καταφέρει. (μαρτυρία Π. Καλαϊτζή)

Παναγιωταρέα, Α., Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η εικόνα των άπορων προσφύγων που κατά κύματα έφταναν στα ελληνικά εδάφη προκάλεσε αρχικά το ενδιαφέρον και των ντόπιων Ελλήνων. Με την ανάδειξη των οξύτατων κοινωνικών

προβλημάτων, τη συνειδητοποίηση των κινδύνων και των οικονομικών επιβαρύνσεων που συνεπαγόταν για το γηγενή πληθυσμό η ενσωμάτωση τόσων εκατοντάδων χιλιάδων ξεριζωμένων, τη συμπάθεια και τον οίκτο διαδέχτηκαν αισθήματα αδιαφορίας, αποστροφής, απόρριψης και εχθρότητας. «Τουρκόσποροι», «Ανατολίτες», «γιαουρτοβαπτισμένοι», «αούτηδες» είναι ορισμένα από τα επίθετα με τα οποία οι ντόπιοι, με την ενθάρρυνση του αντιβενιζελικού πολιτικού χώρου και Τύπου, αμφισβήτησαν την «ελληνικότητα» των προσφύγων και προσπάθησαν να τους αποκλείσουν από τις πολιτικές και οικονομικές διαδικασίες.

Κοντογιώργη, Ε., «Η αποκατάσταση», στο Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000, τ. 7, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Γενικά

Η μικρασιατική καταστροφή

- επηρέασε σημαντικά την πορεία του ελληνικού έθνους, σχεδόν όσο η πτώση της Κωνσταντινούπολης
- θεωρήθηκε αφετηρία της νέας Ελλάδας
- αποτέλεσε τεράστιο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό ζήτημα με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς

Εξωτερική πολιτική

- Με την ανταλλαγή των πληθυσμών έπαψε η βασική αιτία προστριβών μτξ. Ελλάδας και Τουρκίας.
- Οι καλές σχέσεις διατηρήθηκαν για τρεις τουλάχιστον δεκαετίες.

Πληθυσμός

- Ο πληθυσμός αυξήθηκε το 1920-8 περίπου κατά 20%.
- Αυξήθηκε ο βαθμός αστικοποίησης.
  - Το 1920-8 ο πληθυσμός της Αθήνας διπλασιάστηκε.
  - Η δημιουργία συνοικισμών γύρω από την Αθήνα και τον Πειραιά διαμόρφωσε το ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα.
  - Η Θεσσαλονίκη και άλλα αστικά κέντρα διογκώθηκαν επίσης.
- Άλλαξε η εθνολογική σύσταση του πληθυσμού.
  - 1920: 20% μη Έλληνες ορθόδοξοι => 1928: 6%.
  - Ο ελληνικός πληθυσμός Δ. Θράκης και Ηπείρου αυξήθηκε.
  - Η Κρήτη, η Λέσβος και η Λήμνος εξελληνίστηκαν πλήρως.
  - Στη Μακεδονία
    - συνέβη η κυριότερη εθνολογική μεταβολή: το ποσοστό των μη Ελλήνων ορθοδόξων από 48% (1920) έπεσε στο 12% (1928)
    - η ενίσχυση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής είχε μεγάλη σημασία για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας
  - Στη Β. Ελλάδα γενικά
    - αραιοκατοικημένες περιοχές, κάποιες από αυτές παραμεθόριες, εποίκιστηκαν από πρόσφυγες
    - έτσι κατοχυρώθηκαν οι νέες περιοχές και ενσωματώθηκαν στον εθνικό κορμό

Οικονομία

- Αρχικά η άφιξη των προσφύγων ήταν δυσβάστακτο φορτίο για την οικονομία.
- Μεσοπρόθεσμα όμως η οικονομία ωφελήθηκε.
  - Στη γεωργία-κτηνοτροφία
    - Αναδιαρθρώθηκαν οι καλλιέργειες και πολλαπλασιάστηκε η αγροτική παραγωγή. Το 1922-1931
      - οι καλλιεργούμενες εκτάσεις αυξήθηκαν κατά 50%

- η γεωργική παραγωγή διπλασιάστηκε
    - εξασφαλίστηκε επάρκεια σε σιτηρά
  - Οι πρόσφυγες εφάρμοσαν
    - αμειψισπορά*
    - πολυκαλλιέργεια
    - θεσμό της μικρής ιδιοκτησίας
  - Η έλλειψη εκτάσεων προς διανομή υποχρέωσε το κράτος να κατασκευάσει μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα, κυρίως στη Μακεδονία, που αύξησαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις.
  - Εισήχθησαν νέες καλλιέργειες ή επεκτάθηκαν οι παλιές (καπνός, βαμβάκι, σταφίδα).
  - Η κτηνοτροφία και η πτηνοτροφία βελτιώθηκαν ποσοτικά και ποιοτικά.
  - Η δενδροκομία, η σηροτροφία* και η αλιεία αναπτύχθηκαν από πρόσφυγες ειδικευμένους σε αυτές.
- Στη βιομηχανία
- αναζωογόνηση χάρη σε
    - νέο, ειδικευμένο και φθηνό εργατικό δυναμικό
    - διεύρυνση της καταναλωτικής αγοράς
    - δράση ανθρώπων με επιχειρηματικές ικανότητες.
  - διπλασιασμός των βιομηχανικών μονάδων το 1922-32
  - η πρόοδος δεν ήταν σημαντική λόγω διατήρησης των παραδοσιακών δομών λειτουργίας.
  - συμμετοχή των προσφύγων (ως κεφαλαιούχων και εργατών) κυρίως στην
    - κλωστοϋφαντουργία
    - ταπητουργία
    - μεταξουργία
    - αλευροβιομηχανία
    - παραγωγή οικοδομικών υλικών
- Πρόσφυγες έγιναν επιχειρηματίες, βιομήχανοι ή μεγαλέμποροι, σε δικές τους επιχειρήσεις ή σε επιχειρήσεις άλλων, επειδή, ιδίως όσοι έρχονταν από αστικά κέντρα της Μ. Ασίας και την Κων/πολη υπερείχαν σε
- επιχειρηματικό πνεύμα
  - εκπαίδευση
  - κατάρτιση
  - προοδευτικές αντιλήψεις
  - κοσμοπολίτικο χαρακτήρα
  - γνώση ξένων γλωσσών
  - επαφές με την Ευρώπη
  - πείρα
- Η άφιξη των προσφύγων επέδρασε και στην ένταξη των γυναικών στον ενεργό πληθυσμό: Το 1930 οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα των εργατών σε
- κλωστοϋφαντουργία
  - καπνοβιομηχανία
  - βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων

Πολιτισμός

Οι πρόσφυγες είχαν πολιτιστική παράδοση αιώνων.

- Στη μουσική
  - διαμόρφωσαν τη λαϊκή μουσική της πόλης (ρεμπέτικα)
  - πρόσφυγες οργανοπαίχτες και τραγουδιστές κυριάρχησαν μέχρι το 1940
- Στον πνευματικό χώρο διέπρεψαν
  - οι λογοτέχνες Σεφέρης, Βενέζης, Πολίτης, Θεοτοκάς, Δούκας
  - ο ζωγράφος και συγγραφέας Κόντογλου
  - ο μουσικός Καλομοίρης
- Πλούτισαν τη νέα ελληνική γλώσσα και συνέβαλαν στην εξέλιξή της.
- Διαμόρφωσαν τη σημερινή ελληνική ταυτότητα.

*αμειψισπορά: Επειδή η μονοκαλλιέργεια έχει ως αποτέλεσμα να μειώνονται τα συστατικά του εδάφους, προτιμάται η εναλλαγή καλλιεργειών στο ίδιο χωράφι, ενίοτε και η εναλλαγή με αγρανάπαυση, με σκοπό τον εμπλουτισμό του εδάφους.

*σηροτροφία: εκτροφή μεταξοσκωλήκων για παραγωγή μεταξιού

Σωστό ή Λάθος;

- Σημαντική είναι η προσφορά των προσφύγων του 1922 στη συγκρότηση της σημερινής ελληνικής ταυτότητας.
  - Η συμμετοχή των προσφύγων ήταν μεγαλύτερη στον βιομηχανικό τομέα παραγωγής λιπασμάτων.
-

Πολλαπλή επιλογή

- Η κυριότερη μεταβολή στην εθνολογική σύσταση, λόγω της άφιξης των προσφύγων του 1922, συνέβη:
    - α. στη Θράκη
    - β. στην Ήπειρο
    - γ. στη Μακεδονία
    - δ. στην Κρήτη
-

Πηγές

1

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

- α. με ποιον τρόπο επηρεάστηκε η ελληνική βιομηχανία από την άφιξη προσφύγων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή;
- β. ποιος τομέας της βιομηχανίας αναπτύχθηκε στην Ελλάδα χάρη στη συμβολή των γυναικών προσφύγων;

ΚΕΙΜΕΝΟ

Καθώς ο ανδρικός πληθυσμός ήταν ελαττωμένος, λόγω των τουρκικών διωγμών, οι γυναίκες έπρεπε να αναζητήσουν εργασία, στις απαιτήσεις της οποίας να ανταποκρίνονται. Στην «παλιά πατρίδα» οι περισσότερες, ασχέτως της οικονομικής τους δυνατότητας και της κοινωνικής τους προέλευσης, γνώριζαν την ταπητουργία, επομένως ανέλαβαν το μεγαλύτερο ρόλο στα νέα εργοστάσια. [...] Χωρίς να υπάρχει υποδομή, αναπτύχθηκε ξαφνικά μία ολόκληρη βιομηχανία, η οποία έφτασε το 1927 στο σύνολο της χώρας να απασχολεί περίπου 10.000 εργάτες και να αριθμεί 4.000 αργαλειούς. Αυτή την περίοδο ιδρύθηκαν και ο Αυτόνομος Ταπητουργικός Οργανισμός, η Ακαδημία Αθηνών και η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης που, θεσπίζοντας βραβεία και μετάλλια, έδιναν κίνητρα για την ανάπτυξη του κλάδου. Ταπητουργοί από την Αθήνα και την υπόλοιπη χώρα παρουσιάζουν τα εκθέματά τους, από την πρώτη διοργάνωση (1926), στο περίπτερο της Εγχωρίου Βιομηχανίας και κερδίζουν τα εγκωμιαστικά σχόλια των δημοσιογράφων. Το 1928 η συμμετοχή των ταπητουργών ήταν τόσο μεγάλη και ο κλάδος τόσο ισχυρός ώστε, εκτός από το περίπτερο της Εγχωρίου Βιομηχανίας, δημιουργήθηκε ειδικό περίπτερο («Περίπτερο της Ταπητουργίας»). Μέχρι το 1930 η ταπητουργία κάλυψε το 10% του συνόλου των εκθετών, ενώ η σημασία του κλάδου δηλώνεται και από την επιλογή του Ελ. Βενιζέλου να επισκεφτεί το περίπτερο της Ταπητουργίας κατά τη σύντομη επίσκεψή του στη ΔΕΘ το 1928.

Ελμαλόγλου, Κ., Δουρμούσογλου, Π., Σαπουντζάκη, Χ., Σπαρταλήδες, «Ταπητουργοί σ' ολόκληρη την Ελλάδα», Ανθολόγιο Πισιδίας, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, Αθήνα 2000, σ. 57.

2

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο και την εικόνα που σας δίνονται, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- α. Γιατί η άφιξη των προσφύγων αναζωογόνησε την ελληνική βιομηχανία και επιχειρηματικότητα;
- β. Πώς επέδρασε στην ένταξη των γυναικών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό;

ΚΕΙΜΕΝΟ

Σε οικονομικό επίπεδο, θεωρήθηκε ότι η παρουσία του προσφυγικού πληθυσμού συνέβαλε στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Μια επίμονη διάσταση της σχετικής

επιχειρηματολογίας [...] είναι ότι ο προσφυγικός πληθυσμός μετέφερε δεξιότητες που συνέτειναν στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας αλλά και εμπειρίες που συνέβαλαν στην εκβιομηχάνιση της χώρας. Αν και οι ισχυρισμοί αυτοί έχουν αμφισβητηθεί από σοβαρούς ιστορικούς της οικονομίας που έχουν εξετάσει με την ψυχρή λογική της οικονομικής ανάλυσης τα σχετικά στοιχεία, εντούτοις και μόνη η δραματική αύξηση του πληθυσμού που αντιπροσώπευε η εισροή του προσφυγικού στοιχείου, οι ανάγκες αυτού του πληθυσμού και οι επενδύσεις που έγιναν για την αποκατάστασή του, συνιστούσαν μηχανισμούς οικονομικής κινητικότητας και ανάπτυξης.

Κιτρομηλίδης, Π., «Ιδεολογικές πτυχές του προσφυγικού φαινομένου», στο Η αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2006, σ. 41.

ΕΙΚΟΝΑ

Σχολή κοπτικής, ραπτικής και κεντήματος για προσφυγοπούλες σε ώρα μαθήματος, 1924 (Μουσείο-Αρχείο ΕΡΤ, Αρχείο Πέτρου Πουλιδίδη).

Πηγή: Κιτρομηλίδης, Π., «Ιδεολογικές πτυχές του προσφυγικού φαινομένου», στο Η αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2006 σ. 42. <https://refugeesingreece.gr/> . Ανακτήθηκε στις 22-01-2023.